

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

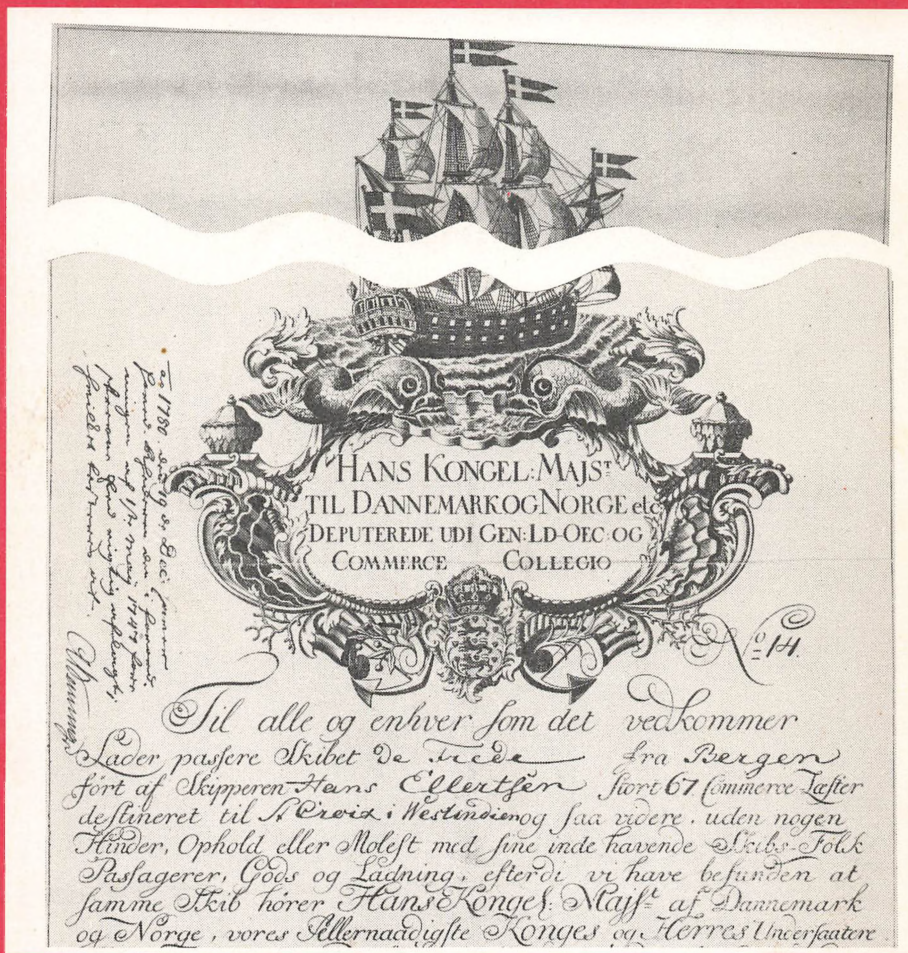
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ARKIV

ARKIV udgives af Rigsarkivet og udkommer to gange årligt, forår og efterår. Abonnement koster 40,- kr. + moms årligt og tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. (Giro 6 40 13 68). ARKIV redigeres af arkivarerne Hans Sode-Madsen, Harry Christensen og Erik Nørr.

VEJLEDNING FOR MANUSKRIPTFORFATTERE

Manuskripter sendes til ARKIVs redaktion. Ét eksemplar er tilstrækkeligt, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig i øvrigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m.v. Manuskripter skrives på A-4 ark med normal linieafstand og ca. 63 typeenheder pr. linie. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Forslag til evt. illustrationer og undertekster hertil vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter at rentrykning har fundet sted, får forfatterne tilsendt 25 særtryk af artiklen gratis, dog kun 5 særtryk af anmeldelser og notitser, der er anbragt under rubrikken »Orientering«. Større oplag af særtryk kan bestilles og leveres efter regning.

Forsidebilledet viser et algiersk søpas, udstedt af kommercekollegiet i 1781. Den uhindrede passage sikredes ved, at bølgekanten på det egentlige pas, som skibets kaptajn var udstyret med, svarede til bølgekanten på det topstykke, den danske stat efter den indgåede traktat havde leveret kaperstaterne.

De algierske søpasprotokoller

En kilde til langfarten 1747-1840

Af Erik Gøbel

Indledning

Blandt Kommercekollegiets papirer i Rigsarkivet findes atten folioprotokoller, kaldet de algierske søpasprotokoller.

Formålet med nærværende undersøgelse er at beskrive og vurdere disse søpasprotokoller som kilde til monarkiets søfart på fjerne europæiske og oversøiske destinationer fra midten af det attende til midten af det nittende århundrede. Ud fra personlig interesse har jeg dog lagt hovedvægten på vestindiefarten og på perioden før 1807.

Totalt indeholder de algierske søpasprotokoller information om cirka 27.300 togter. Af disse stammer omkring 20.500 fra tiden indtil 1807, og af disse er 2.600 eller 13% vestindiefarter; for perioden 1808-1840 udgør vestindietogterne 21% af søpasekspeditionerne.

Den *metode*, der fortrinsvis er anvendt i undersøgelsen, har været at udskrive alle søpasprotokollernes oplysninger om de relevante rejser og dernæst sammenholde disse data med forskellige kontrolmaterialer. Denne konfrontationsmetode har hjulpet til at belyse: dels om søpasprotokollerne har netop alle togter med (altså hverken flere eller færre), dels om deres detailoplysninger vedrørende de enkelte togter er korrekte. Protokollernes informationsindhold er blevet sammenlignet med forskellige andre kildegrupper for at gøre generalisationerne så sikre som muligt.

Hovedsigtet med analysen har været pragmatisk – nemlig at indkredse de algierske søpasprotokollers praktiske anvendelighed og pålidelighed, snarere end en administrationshistorisk gennemgang af deres tilblivelse.

Artiklens *indhold* falder i tre hoveddele. Først gives en præsentation af baggrunden for de algierske søpas i form af det nordafrikanske kaperproblem for monarkiets handelsskibe (afsnit II). Dernæst beskrives kort selve de algierske søpasprotokoller samt regler og praksis i forbindelse hermed (afsnit III). Endelig beskæftiger tredje hovedafdeling sig med de indeholdte pasoplysninger (afsnit IV). Derpå følger konklusion (afsnit V).

Herudover er det min agt i en *kommende artikel* at fremvise en række konkrete resultater af elektronisk databehandling af søpasprotokollernes op-

lysninger vedrørende monarkiets sejlads på Dansk Vestindien og Guinea i perioden fra 1748 til 1807 eller 1839¹⁾.

Indledningsvis skal kort omtales *historieforskningens hidtidige anvendelse af de algierske søpasprotokoller*.

En af de første til at anvende søpas som kilder var Ove Malling, som i 1784 opstillede en oversigt over »Danske europæiske skibe, som have faaet pas til at besejle Vestindien fra Aaret 1767 til 1783«. Og M. L. Nathanson har brugt »regnskaberne over søpaspengene« fra anden halvdel af det attende århundrede til at danne sig et overblik over udenrigsfarten²⁾. Men om algierske søpas har det næppe drejet sig for nogen af disse to forfattere.

Den første benytter af de algierske søpasprotokoller i en moderne fremstilling er vist nok Theodor Link, der i sin afhandling fra 1959 om Flensburgs oversøiske handel 1755-1807 baserer sine generelle oversigter over udviklingen på antallet af udstedte algierske søpas. Mange andre kildegrupper indrages naturligvis (for eksempel de latinske søpasprotokoller), men de algierske protokoller udgør en hovedkilde³⁾, foruden at Link trækker kraftigt netop på Mallingiana og Nathanson.

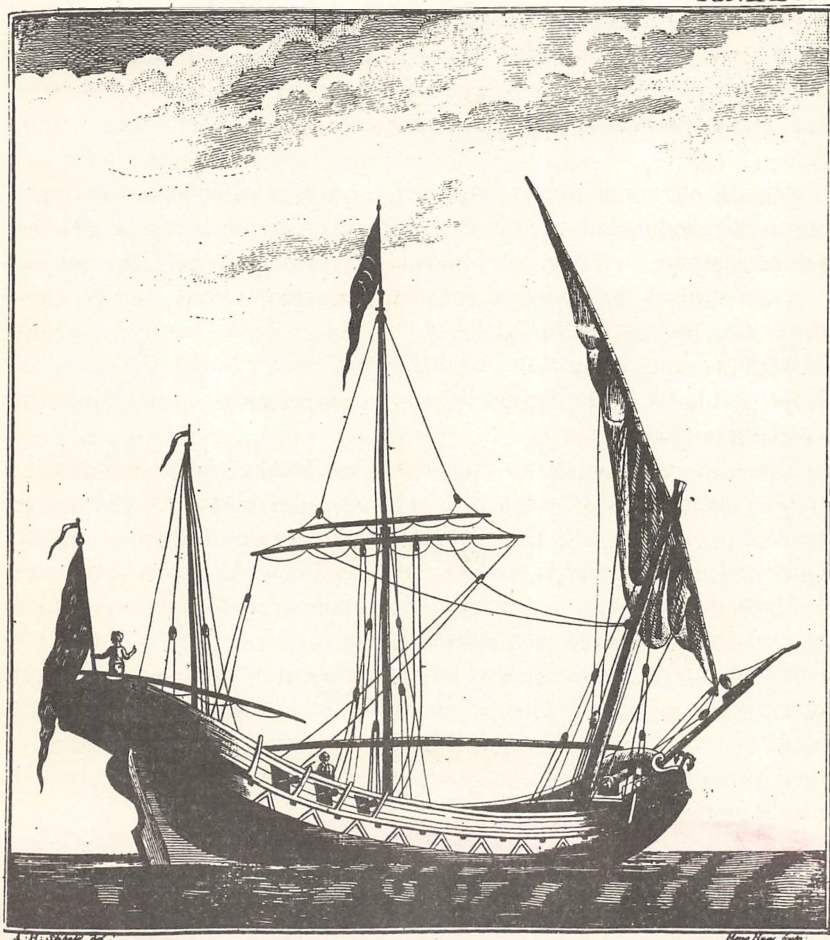
Herefter har Aage Rasch publiceret resultater baseret på oplysningerne i algierske søpasprotokoller. Og Ole Feldebæk har i flere arbejder støttet sig på samme materiale⁴⁾. Senest har Anders Monrad Møller benyttet denne kildegruppe, endda med en kort vurdering af dens udsagnskraft, som anses for udmærket ifølge en stikprøve omfattende københavnske fartøjer i 1832⁵⁾. Også Jürgen Brockstedt har anvendt de algierske pasprotokoller som en hovedkilde i sin kortlægning af hertugdømmernes sejlads på Latinamerika 1815-1840; også hans bedømmelse af kildeværdien er positiv⁶⁾.

Denne udnyttelse af datamængden i søpasprotokollerne er forbavsende sparsom. Sandsynligvis er den affødt dels af en traditionel forkærlighed for kronologisk og tematisk indsnævrede undersøgelser, dels vel sagtens af en uvished om, hvad der egentlig gemmer sig af oplysninger i protokolrækken med det eksotisk klingende navn.

II. Barbareskproblemet

Tidlig om morgenen den 16. juli 1627 så befolkningen på Vestmannaøerne med ængstelse, at tre fremmede fartøjer stævnede ind mod dem. Øboerne vidste, at algierske sørøvere havde gjort landgang flere steder på selve Island en måned forinden og taget godt hundrede fanger med sig som slaver, havde plyndret og brændt boliger og bygninger samt dræbt en del folk.

Men nu var turen kommet til Heimacy. Her havde beboerne ganske vist

Marokansk cherbeque, tegnet på stedet af A. H. Stibolt, som senere blev medlem af Konstruktionskommissionen. Det karakteristiske skrog er bredt med høje stævne, men skarpt under vandlinjen. Bemærk det latinerriggede fartøjs halvmånevimpel og figurerne på bækken, der forestiller Allahs tøfler, som skulle beskytte mod onde øjne. - Efter Høst.

bygget skanser og gravet voldgrave; men over for flere hundrede muhamedanske sørøvere under anførsel af Murad Reis var intet forsvar muligt. Kun en dansk købmand og skipper lykkedes det at undslippe til Island sammen med et hold rorskarle i en åben jolle.

Algierne ødelagde først den lille øs kirke og sårede den ene præst. Den anden var som store dele af resten af befolkningen flyttet op i klipperne; han blev imidlertid dræbt lige som alle andre, der prøvede at forsvare sig og sine. Hele befolkningen blev gennet sammen i de danske huse nær havnen, og de fremmede kunne i ro og mag ribbe øen for værdigenstande. Flere blev torterede med det formål at angive, hvor resterende bofæller eller værdier befandt sig.

Allerede efter to døgn blev fangerne ført om bord på skibene, kun de ældste og svageste blev ladet tilbage. På andendagens aften stak man ild på kirken og indebrændte de gamle folk i husene. Næste morgen stod fartøjerne havnen ud; men da der stadig var for mange fanger om bord, blev de ældste dræbt og kastet over bord.

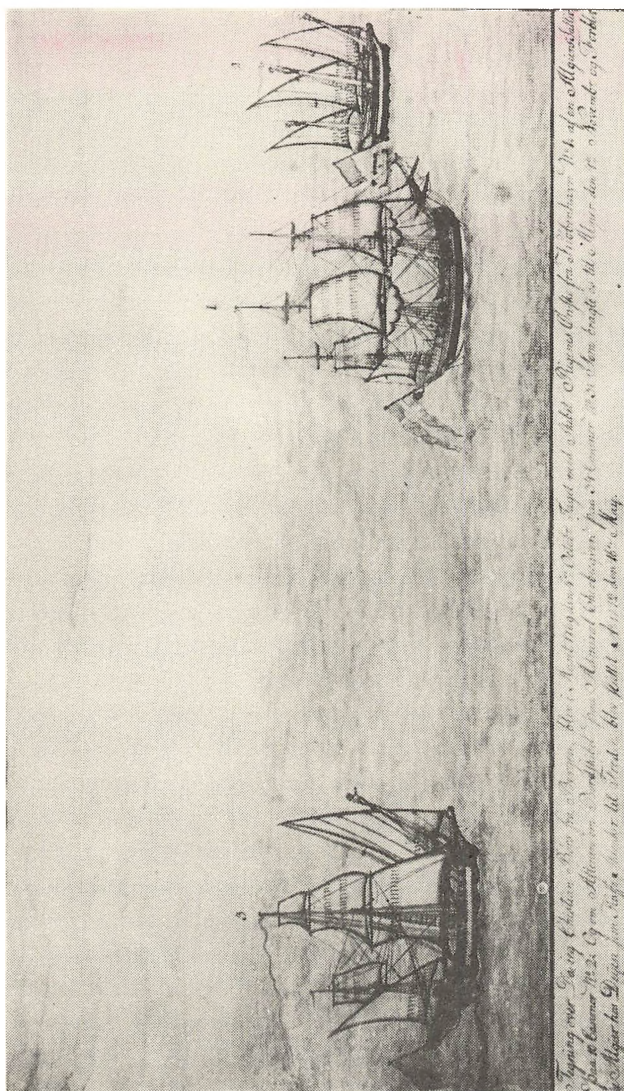
Under ni skuds kanonsalut stod de fire fartøjer sydpå mod Algier med 242 fanger om bord. Siden blev 34 lig begravet på Heimaey, men det samlede antal dræbte forblev ukendt⁷⁾.

Den refererede episode var ingenlunde usædvanlig. Allerede ti år inden havde nordafrikanerne hærget på Island, og i 1629 bortførte de 30 kvinder fra Kvalbø på Færøerne⁸⁾. Om sommeren sværmede de i Kanalen, og for eksempel måtte den norske kaptajn Heckmann på »Pagtens Engel« i september 1721 bortjage en algierer, som var ved at borde kristianiaskibet »Havfruen« lidt nord for Heisan; ja, helt ind forbi Skagen kom de⁹⁾. I 1631 angreb to barbareskskibe Baltimore sydvest for Cork i Irland, hvor de tog 111 fanger; fem år senere landede de blot 12 miles fra Bristol og tog fanger, i 1634-1635 i alt 2.000 der på egnen¹⁰⁾. Også langt op i tiden vedblev disse raids; thi så sent som i 1817 krydsede to tunesiske fartøjer ud for Themsen, hvor de tog et hamburgsk og et lybsk skib¹¹⁾.

For at hindre uvæsenet udrustede blandt andre den dansk-norske konge tidligt orlogsfartøjer – som for eksempel »Lindormen« og »Gabriel«, hvis førere i 1638 fik instruks om at »flittigt krydse omkring Færøe og Island, afværge al overlast, som tyrkerne eller andre kunne tilføje kongens undersaatte«¹²⁾. Tilsvarende udrustedes i 1687 en eskadre på seks fartøjer, der skulle bekæmpe tyrkiske kapere i Nordsøen ved Helgoland ud for Elbens munding¹³⁾.

Den største trussel mod kongens undersåtters velfærd var dog de traditionelle *kapringer* af handelsfartøjer med indehavende søfolk og ladninger. Disse udgjorde et meget gammelt fænomen, der omtales i skriftlige kilder siden

Den 4. oktober 1769 blev »Rigernes Ønske« (i midten) kapret af to algierske fartøjer på henholdsvis 10 og 34 kanoner, skønt det havde fået udstedt algiersk pas. Christian Børs fra Bergen, som var med ombord på det danske skib, har lavet tegningen. Han var kaffeskænk hos deyen 2½ år, indtil freden atter blev sluttet i maj 1772. Han løste senere borgerbrev som skipper i Bergen, hvis historiske museum stadig opbevarer hans algierske dragt. – Bergens Sjøfartsmuseum.

middelalderen, men som ikke antog omfattende eller truende karakter før i det syttende århundrede. Så længe der har været dansk sejlads på Sydeuropa, har kaperproblemet eksisteret, og så sent som i Søassurancekompagniets konvention af 1850 nævntes blandt farerne til søs »overlast af barbaresker eller sørøvere« – ja, endnu i 1897 overfaldtes skonnerten »Tofteland« af Kristiansand i vindstille af marokkanere¹⁴). Kaperierne fandt i det hele taget oftest sted i Atlanten ud for Nordafrika og Pyrenæerhalvøen eller i Middelhavet.

Flere sådanne episoder er beskrevet, mest udførligt for den trondhjemske snou »Jomfru Christina«s vedkommende¹⁵). Redere var generalauditør Frederik Collin og hans broder amtmand Niels Krog Collin, og med Hans Thode Gram som skipper afsejlede skibet fra hjemhavnen den 7. september 1769 med kurs mod Lissabon. Turen gik som sædvanlig nord om Skotland og vest om Irland, inden man fik landkending af Kap Finisterre, som er Spaniens nordvestligste spids. Tre døgn senere, den 13. oktober befandt man sig lidt nord for Lissabon, og klokken 2 om eftermiddagen fik udkiggen en sejler at se til luvert. »Og som den nærmede sig alt nærmere, befrygtede vi, at det skulle være et tyrkisk røverfartøj, men tænkte mindst paa, at det var en algierer, og at de havde brudt freden med Danmark; vi stolede altsaa paa vores tyrkiske pas (algierske søpas), som vi for kort tid siden havde bekommet. Da den nu kom nærmere, affyrede den en af sine jagere eller en af de forreste kanoner, hvor kuglen gik nær vort skib agter om; vi maatte straks opgive vores undersejl og ligge bi, da ogsaa vejret var mest stille. Da den nu kom os noget nærmere, at den kunne raabe til os, blev vi befalede at komme ombord til dem og fremvise vores pas . . . Vores skipper tog da ombord til dem i skibsbaaden og havde fire mand med sig. De fire mænd forblev i baaden og ventede på skipperens tilbagekomst. Efter at de havde ventet i baaden en kort tid, kom nedentrede en mængde af tyrker og morer, som tog os ved haanden og førte os over paa deres skib. Vi blev herover forskrækkede og tænkte os, at de ville vist tage livet af os . . . Derpå tog de tyrkiske folk vores baad i besiddelse og drog med den ombord paa vores skib; men da disse kom nærmere, fik de høre saa underlig tale og pludren af saa mange mennesker og vidste ej, hvad det skulle betyde. Men da de nu var kommet til skibet, fik de at skue, at det var tyrker, der som glubende løver løb ombord paa skibet, jagede den ved roret staaende mand bort, strøg det danske flag ned og straks førte de tilbageværende seks mand i skibsbaaden, og nogle af dem bragte disse ombord paa cherbequen (deres eget fartøj), da de øvrige tog skibet i besiddelse som en god prise.« Ni dage forinden havde samme korsar taget den københavnske »Rigernes Ønske«, så cherbequen kunne i alt landsætte 20 dansk-norske fanger i Algier.

I vist nok de fleste tilfælde betød møde med kaperne dog ikke angreb fra

Den samtidige europæiske litteratur udpenslede og overdrev ofte barbarkernes overgreb mod deres kristne fanger. Et typisk og internationalt udbredt eksempel herpå er Pieter Dan.

deres side – ifølge mange bevarede beretninger var det især som følge af danskerne resolut udviste forsvarsvilje¹⁶).

Så vel med tilfangetagne bønder som søfolk var et af muhamedanernes hovedformål at udvirke *løsepenge*. Derfor ser vi, at gidslerne i Nordafrika afsendte og modtog hundredvis af breve og i det hele taget var ganske vel underrettet, for eksempel om aktuelle danske flådebevægelser i Middelhavet. Brevene hjem var i mange tilfælde en nødvendig betingelse for at skaffe løsepenge¹⁷).

I det hele taget er det et spørgsmål, om *fangerne* havde det så slemt, som ofte fremstillet. Thi eksempelvis den samtidige og velunderrettede skribent Simon de Vries, hvis generelle tendens absolut gik imod barbareskerne, anfører, at »de som i vore lande må gøre det hårde arbejde, har det ofte værre end slaverne i Algier«¹⁸). Ganske tilsvarende mente danskeren Georg Høst, der kendte forholdene af selvsyn, idet han befandt sig i Marokko fra 1760 til 1768 som ansat i det københavnske såkaldte afrikanske kompagni og endda lærte sig arabisk. Han advarede imod de beretninger, »som maaske undertiden have søgt at give et alt for forskrækkeligt begreb om slaveriet, endskønt man maa tilstaa, at det i forrige tider har været skarper, end det nu er«. Endvidere kunne fangerne blive fri for arbejde ved at renoncere på den minimale dagløn og i stedet brygge vin og brænde brændevin – hvorved de kunne tjene så vel, at »de fleste af disse folk levede virkelig bedre her end i deres eget land og friheds stand«¹⁹). Et andet vidne er en anonym engelsk gentleman, som boede mange år i Barbariet. Han mente, at opfattelsen af slavernes dårlige kår var voldsomt overdrevet i Europa. Og han beskyldte særlig kirkens folk for direkte svindel, for eksempel ved at lade løskøbte fanger vandre i medynkvækkende procession efter tilbagekomsten med usle klæder og lænker, som de aldrig havde båret i fangenskabet²⁰). Ej heller den navnkundige Drakenberg, der tilbragte 15½ år af sine påståede næsten 146 leveår i slaveri, var skræmt af barbareskerne; han mente tvært imod, at tripolitanernes slaveri var mildere, end det han oplevede som fange hos englænderne på Malta. Denne iagttagelse stemmer tillige overens med nyere forskning angående forholdene for fangne søfolk i Europa på samme tid²¹). Heller ikke set med nordafrikanske øjne var forholdene alarmerende. De kristne tilfangetagne havde det ikke meget dårligere end staternes ordinære muhamedanske indbyggere, til eksempel var madrationerne lig soldaternes. De kristne udgjorde simpelt hen en del af den almindelige underklasse²²).

Men den europæiske samtid kaldte altså fangerne for slaver, og opholdet var hårdt. Almindeligvis blev de kristne syv dage om ugen sat til markarbejde, byggeri eller kreaturpasning, tidvis endda med jernlænker om benene,

hvis man havde overtrådt reglerne. Hertil kom daglig appel, vilkårlige straffelser og almindelig chikane. Også indkvartering i fangehusene var barsk, og mange døde da også under opholdet – således syv ud af bergenski-bet »Anne Christine«s ti mands besætning, hvis fangenskab strakte sig fra 1749 til 1754. I Marokko mod slutningen af det attende århundrede var det gennemsnitlige ophold på otte måneder, og en britisk konsul regnede med, at omkring halvdelen af de kristne døde i fangenskabet²³⁾.

Disse var i mange tilfælde selv meget aktive i løskøbelsesprocessen. De tre overlevende bergensere fik således arrangeret deres egen frikøbelse med den marokkanske kejser i Fez og hans guvernør i Tetuan, så at en muhamedansk købmand fik tilsendt løsepengene på et engelsk skib fra Gibraltar: i alt 3.440 spanske piastre og 8 real.

En anselig del af profitten gik i herskerens kasse, idet eksempelvis kejseren af Marokko ikke tillod nogen undersåt at lade bygge et kaperfartøj, og han tillige ejede alle slaverne²⁴⁾. Nogenlunde lignende forhold fandtes i de øvrige nordafrikanske stater. Benævnelser som sørøveri eller pirateri dækker derfor ikke de reelle forhold, der i stedet bedre lader sig rubricere som *kapervirk-somhed*. Hermed tænker man normalt på, at private fartøjer fra en given stat med regeringens autorisation angriber fjendtlige skibe. Der er altså tale om et delvis regelbundet krigstidsfænomen, temmelig forskelligt fra lovløse pirater eller sørøvere, der angriber alle skibe til alle tider. Kaperi, forstået som be-myndigelse for private til at deltage i krig, blev ved parisisøretdeklarationen af 1856 afskaffet som begreb i international ret²⁵⁾.

Hovedbase for togterne var ubetinget Algier. Men også de øvrige *barba-reskstater* (Marokko, Tunis, Tripolis) udrustede kaperflåder, som bekvemt kunne beherske de to flaskehalse i middelhavsarten: Gibraltarstrædet og Den sicilianske Kanal, hvis smalleste passager kun er henholdsvis 10 og 140 kilometer.

Omvendt betød det snævre Gibraltarstræde som indgangsport til Middelhavet, at den danske konsul Lynch i Gibraltar i 1796 for eksempel kunne sende et lille fartøj ud at krydse lige vest for strædet og der advare dansk-norske skibe om, at deyen af Algier atter var begyndt at opbringe dobbeltmonarkiets fartøjer. Også svenskerne benyttede denne advarselspraksis²⁶⁾.

De skibe, der ikke agtede sig ind i Middelhavet, havde som regel strenge ordrer om at holde sig på afstand af faren. Således var Vestindisk-guineisk Kompagnis kaptajner instruerede om ikke at måtte få Canarieøerne i sigte og derved »løbe fare for tyrkerne, som paa den højde gemenligen krydser, for hvilken I Eder ogsaa haver at tage i agt ved de salte eylænder (Cap Verdeøerne)«²⁷⁾. I Asiatisk Kompagnis skibsartikler foreskrev man, at alle om bord

skulle være med til at forsvare skibet og endda være parat til at lade livet i kampen mod barbareskkaperne. Dette gjaldt selv for skibspræsten, da Ostindisk Kompagnis »Kronprinsen« på vej til Trankebar i juni 1709 sigtede en korsar og gjorde klar til kamp²⁸⁾.

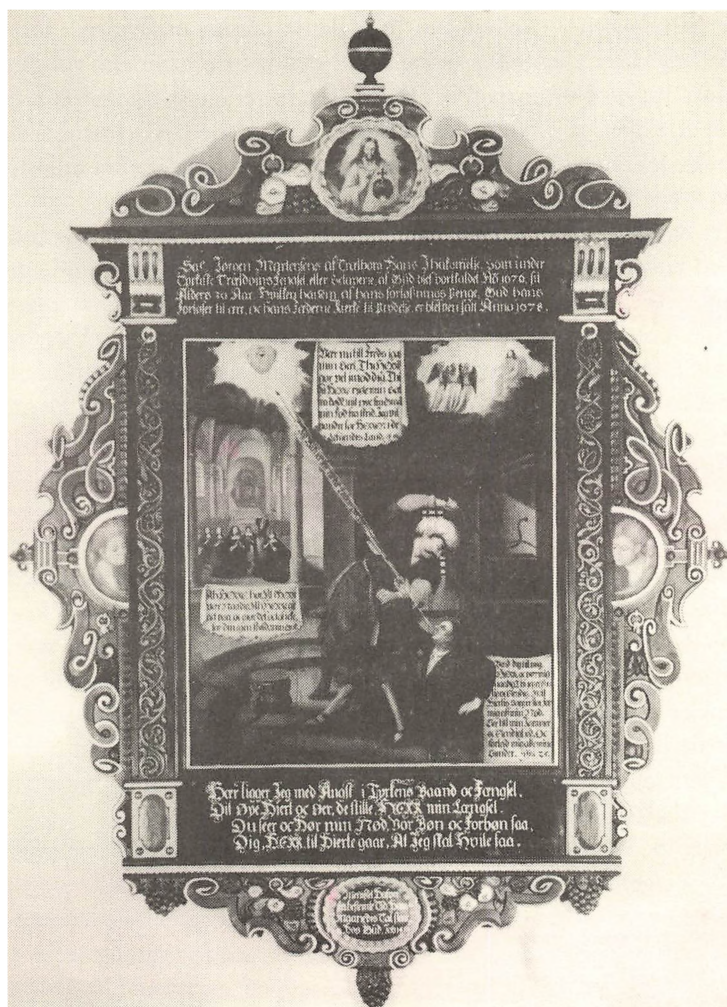
Kaperne opererede som regel kun i månederne fra april til oktober, thi om vinteren lå man i havn. De fleste kaperier fandt som sagt sted i Middelhavet eller i Atlanten i halvcirklen indenfor Kap Finisterre, Acorerne og Canarieøerne. Ofte lå korsarerne afventende udenfor havnebyerne; men til tider op søgte de fartøjer så langt borte som på New Foundlands fiskebanker. Som regel opererede de to-tre sammen og angreb helst kun svagt bytte som netop fiskerbåde. Kaperfartøjerne var derimod karakteristiske ved at være hurtigtsejlende og slagkraftige, idet de havde stort sejlareal, kraftig bestykning og talstærk besætning²⁹⁾.

Ifølge den traditionelle opfattelse af barbareskstaterne var kapervæsen og slaveri essentielle faktorer i deres samfundsøkonomier. Nyere forskning tyder imidlertid på, at denne opfattelse tillægger kaperne og slaveriet for stor betydning³⁰⁾. Alene i Algier fandtes imidlertid 20.000 kristne fanger mellem 1621 og 1627, og omkring 1680 anslog man tallet til at være godt 36.000 i hele Barbariet³¹⁾. I det attende århundrede faldt tallet i Algier til 2-3.000, og i begyndelsen af det nittende var fangetallet under afvikling og nede på 1.200³²⁾.

Gennem 1620erne havde man fra officiel dansk side foretaget sporadiske indsamlinger af *løskøbelspenge*. Men den 2. august 1630 besluttede konge og rigsråd, at danske, norske og islandske fanger i barbareskstaterne skulle løskøbes for 20.000 rigsdaler af kirkernes forråd. Imidlertid var der store problemer med at få rejst det store beløb, som endda viste sig langt fra at være tilstrækkeligt til at få alle fri; så endnu i begyndelsen af 1640erne samledes der penge ind³³⁾.

Af de islandske fanger fra Heimaey levede 70 stadig i 1635 – halvdelen blev løskøbt året efter og kom hjem i sommeren 1637; de resterende vendte aldrig tilbage, og deres skæbne kender vi ikke³⁴⁾. Det må dog formodes – som tilfældet var med andre europæere i fangenskab³⁵⁾ – at nogle må være flygtet, andre er konverteret til muhamedanismen, visse er blevet udvekslet med nordafrikanere i fangenskab hos kristne magter, nogle må være løskøbt af andre europæere, og nogle arrangerede som sagt egen frikøbelse³⁶⁾.

Prisen for at frikøbe en kristen slave varierede tilsyneladende ganske kraftigt alt efter omstændighederne. Eksempelvis kostede en skipper dyrere end en matros, og tillige svingede priserne med tiden³⁷⁾. I 1630erne kendes løsesummer på fra knap 100 til knap 600 rigsdaler³⁸⁾; i perioden 1715-1736 fri-

I Brede kirke nord for Tønder hænger epitafiet over Jørgen Martensen fra nabolandsbyen Trælborg. Han blev fanget af barbareskerne i 1676. Men netop da løsepengene var fremskaffet hjemme i 1678, modtog man budskabet om, at han tredive år gammel var død »under tyrkisk trældoms fængsel eller slave-ri«. Pengene anvendtes i stedet til den store mindetavle, som viser Martensen lænket til en blok, mens en barbaresk pisker og dolker ham. Den dænde bærer i den udstrakte hånd sit hjerte, hvorpå er skrevet »Ah«. I baggrunden anes kristne og muhamedanske bellidomme, og det hele er garneret med bibelsteder.

købte Slavekassen i København 163 dansk-norske undersåtter for i alt 154.649 rigsdaler eller 949 i gennemsnit; denne beløbstørrelse var gældende, indtil kassen blev nedlagt i 1754³⁹⁾). Men når et dansk orlogsskib lå på for eksempel Algiers red, kom prisen meget længere ned: »Delmenhorst« løskøbte således fanger for 80 rigsdaler stykket i 1746, og ni år efter udløste »Fyen« en fange for bare 38 rigsdaler og 4 mark⁴⁰⁾.

I det syttende århundrede skaffedes de fornødne summer blandt andet til veje ved kirkekollekter og privat indsamling. I slutningen af århundredet var ranconpenge, som de kaldtes, en almindelig almisse; thi hustruer og søstre til fangerne rejste land og rige rundt, og blandt andre var Christian V en hyppig donator. Desuden forordnede man, at de to kommitterede for ranconeringsvæsenet hvert halvår måtte udsætte bækkener for alle kirkedøre i Danmark, kollektdagene blev Bededag og Alle Helgens Dag. For at vække medynk og dermed offervilje havde man i hvert fald ved Hamburgs indsamlingsbøsser placeret træfigurer, der var en halv meter høje, og som forestillede fangne sømænd behængt med jernlænker. I Sverige havde man fire kirkekollekter om året, men langt størsteparten af Konvojkommisariatets midler stammede fra ekstralicentafgiften på ud- og indgående varer i alle svenske havne⁴¹⁾.

Men udover disse seriøse indsamlinger opererede der naturligvis svindlere af forskellig slags, som spekulerede i befolkningens medmenneskelighed og kristenkærlighed. I Danmark havde man således gennem hele det attende århundrede problemer med »en del personer med jernlænker, som udgav sig for italienere og at have været fangne i Tyrkiet, hvilke skulle forøve alle de groveste skalkestykker«⁴²⁾.

Til den dansk-norske kirkekollekt kom det lidet, skipperlavene i København og Bergen kunne afse til formålet⁴³⁾. Men fra 1653 gav hver bergensisk og fra 1707 hver københavnsk skipper og styrmand af deres hyre ranconpenge til løskøbelse af søfolk fangne hos babareskerne. Ved forordning af 13. marts 1716 udvidedes bestemmelsen til at gælde skippere, styrmænd og bådsmand fra alle søkøbstæder. Afgiften beløb sig til 2 skilling af hver dalers hyre for skippere og styrmænd og 1 skilling af bådsmandene, altså henholdsvis cirka 2% og 1%. Hertil kom siden 1715 en skibsafgift på 3 skilling per kommercelæst, skibet var drægtigt. Med toldforordningen af 26. november 1768 ophævede man dog atter skibsafgiften, og herefter skulle kun mandskab på fartøjer med algiersk søpas betale ranconpengene; disse skulle svares, indtil pligten bortfaldt 8. juni 1827. Herudover var selve passet belagt med en afgift på 50 rigsdaler til Slavekassen⁴⁴⁾. Hertil kom også stadig kirkekollekterne, der leverede over halvdelen af kassens midler⁴⁵⁾.

Almindelig søforsikring kunne ikke omfatte uvæsenet, eftersom der ikke

var tale om sørøveri, fordi kaperne havde deres regeringers autorisation, og krigsfare var det heller ikke, fordi der ikke var erklæret krig mod nordafrikanerne. Efterhånden udviklede der sig i stedet en særlig slaveriforsikring. Denne blev aldrig særlig almindeligt anvendt i Norden; men enkelte skippere og styrmænd var assurerede, således at en vis løsesum ville komme til udbetaling i givet fald⁴⁶).

Vi ved ikke *hvor mange* danske og norske, der gennem det syttende og attende århundrede og helt indtil 1830 blev barbareskernes fanger for kortere eller længere tid. Ganske vist indskrænkedes både kaperflåder og fangetagning gennem anden halvdel af det attende århundrede. Men alene for bergenserne, der var flittige middelhavsfarere, er der gættet på mange hundrede tilfangetagne i løbet af de to hundrede år. For det samlede monarki har antallet måske beløbet sig til flere tusinder. Alene i årene fra 1716 til 1754 kappede barbareskerne 19 dansk-norske fartøjer med 208 mand om bord; og da Staten van Holland i 1682 i Algier løskøbte 178 slaver, som havde været forhyrede på hollandske skibe, var der heriblandt fire nordmænd, to slesvigere og en holstener⁴⁷).

Imidlertid huserede også andre kaperere i nordeuropæiske farvande, som regel dog kun i krigstider. Særlig berygtede var de kristne malteserriddere og kaperne fra Zeeland under Den spanske Arvefølgekrig, selv om englændere og franskmænd så vel under denne som århundredets senere storkrige opbragte langt flere dansk-norskejejede fartøjer⁴⁸). En interessant episode indtraf i 1610, hvor situationen var ved at være omvendt. Et kaperskib med 36 mands besætning blev opbragt til Holland, og dets skipper forklarede, at en af ejerne, udrederne og bagmændene var en dansker, som han benævnte Jor Ebbe Guldenstern⁴⁹).

Overfor barbareskernes statsstøttede kaperere var alle nordvesteuropæiske søfartsnationer derimod ens stillet – selv stormagter som Storbritannien, Nederland og Frankrig. Om en samlet aktion overfor de osmanniske vasalstater i Nordafrika kunne man imidlertid ikke blive enige, skønt flere forfattere slog til lyd for fælles fodslag⁵⁰). De enkelte sømagter endte derfor med hver for sig at slutte *traktater* med barbareskerne.

Aftalerne var som regel skåret over samme læst. De gik ud på, at europæerne skulle yde så vel engangs- som årlige presenter, bestående blandt andet af penge, våben og ammunition. Men skønt tributten var bekostelig, var denne løsning øjensynlig billigere end at lade koffardiskibene konvojere. Til gengæld for presenterne skulle nationens handelsskibe sejle i fred for korsarerne. Dette sikredes ved udstedelse af særlige søpas, hvis øverste del klippe- des af langs en bøgelinie og sendtes til barbareskerne, den underste og største

del af pasblanketten fulgte derimod skibet og indeholdt selve teksten med oplysninger om nationalitet, reder, destination og så videre ⁵¹). På denne snilde måde behøvede ikke læsekyndige kapere blot at holde de to pashalvdele sammen for at konstatere, at skibet skulle have lov at passere uhindret!

At bølgelinien skulle ændre form hvert år, lyder som en udmærket sikkerhedsforanstaltning mod falskneri, men har intet for sig i virkeligheden. Derimod benyttede de forskellige nordvesteuropæiske søfartsnationer sig af hver sin bølgekontur ⁵²).

Afslutning af en traktat især med deyen af Algier havde længe været overvejet i København, navnlig efter at Sverige havde indgået en sådan i 1729 ⁵³). Og da Slavekassens direktion i 1736 indsendte sin betænkning desangående, skitserede den en aftaletekst, som meget ligner den fredstraktat, der faktisk blev underskrevet af Danmark og Algier den 10. august 1746 ⁵⁴).

Dennes indhold er følgende ⁵⁵). Kong Frederik V og dey Ibrahim Pasha forsikrer hinanden evig fred, og »alle skibe, store og smaa, af forbemeldte magter skulle fra nu af og ingen tid herefter paa nogen maade tilføje hinanden nogen skade eller overløst« (§1); skibene må ikke opholde hinanden (§3); og »naar nogen algiersk kaper skulle møde nogen Hans Kongelig Majestæts undersaatters skibe, skulle de ikkun fare ombord med en chalup, i hvilken der ikke maatte være mere end tvende personer foruden chaluproere, og af dem skulle ikke uden skipperens tilladelse mere end tvende personer gaa ombord i skibet, og saa snart skipperen har forevist sit pas, skulle de igen bortgaa. Koffardiskibe maa ikke opholdes, men uforhindret fortsætte deres rejse«, de første 15 måneder fordredes der dog ikke pas af danske skibe (§4); ingen dansk må »tages, sælges eller gøres til slave« (§12); den danske konsuls rettigheder anerkendes (§§15-18); og i øvrigt beskyttes dansk-norske undersåtter mod overgreb og tvang, ligesom orlogsskibenes rettigheder og pligter formuleres. Endelig er som en mindelse fra tidligere anført, at »intet algiersk skib, stort eller lidet, skal tillades at løbe noget land i sigte eller indløbe i nogen havn, som er Danmark og Norge tilhørende, fordi saadant kunne give aarsag til misforstaaelse« (§8). Traktaten er fra dansk side signeret af grev Ulrich Adolph Danneskiold-Samsøe, kommerceråd Ludvig Hammeken og kaptajn-løjtnant Gerhard Sievers; divanen har signeret for Algier. Efter ratifikationen er fredstraktaten offentliggjort i Danmark ved plakat af 12. januar 1747 ⁵⁶).

Overensstemmelsen med indholdet af den svenske traktat fra 1729 er næsten total og mestendels verbal. Kun 2 af 22 paragraffer er forskellige, idet den danske §8 erstatter en meget hypotetisk §8 i den svenske aftale, og i §12 har Danmark fået tilføjet ovennævnte passus ⁵⁷).

Også Nederlands traktat med Algier af 18. juni 1712 er paragraf for para-

graf af ganske samme indhold som den danske, stedvis med verbal overensstemmelse. Kun slutningen er anderledes, idet den danske §21 (omhandlende konsulers toldfrihed på provisionsvarer) ikke findes i Generalstaternes aftale. Til gengæld er afslutningsfraserne i den danske tekst trængt sammen i een paragraf (§22) i stedet for i to⁵⁸). Den nederlandske tradition rækker imidlertid helt tilbage til den første traktat i 1610 med Konstantinopel, hvori mange typiske ansatser til de senere bestemmelser allerede forekommer. Gennem de følgende traktater mellem Nederland og barbareskerne udviklede man indholdet, så det til slut fremtrådte som i Algier-traktaten af 30. april 1629, der er helt lig den nævnte 1712-traktat⁵⁹).

Den franske konge sluttede første gang fredstraktat med Algier i 1619, den engelske i 1662 og den tyske kejser i 1727⁶⁰).

De samme bestemmelser som i traktaten af 10. august 1746 blev gentaget næsten uændret i de følgende aftaler mellem Danmark og barbareskerne: Tunis den 8. december 1751, Tripolis den 22. januar 1752, Marokko den 18. juni 1753, med vasallernes overherre Porten i Konstantinopel den 14. oktober 1756, Marokko igen den 25. juli 1767, Algier den 16. maj 1772 og Tripolis i 1816 og 1824 og 1826 – indtil den sidste danske tributforpligtelse bortfaldt ved traktaten med Marokko den 5. april 1845⁶¹).

Begrundelsen for at afslutte de let forsmædelige traktater var som antydning økonomisk. Ved tre lejligheder brød barbareskstatene demonstrativt aftalerne ved at kapre dansk-norsk skibe, nemlig Algier i 1769-1772, Tripolis i 1796-1797 og Tunis i 1800-1802. Man søgte at tvinge dem til rette med magt ved at udsende eskadrer på henholdsvis 15, 3 og 8 krigsskibe, men hver gang uden synderlig effekt. For hver gang måtte man alligevel sluttelig gå ind på de allerede fra starten opstillede økonomiske krav – som i sig selv var betydeligt billigere at honorere end udsendelsen af orlogsfartøjerne⁶²). De afvigende holdninger til spørgsmålet personificeredes tydeligst under striden med Algier, hvor Struensees principfasthed brat afløstes af Guldbergs pragmatik.

Det er bemærkelsesværdigt, at overhovedet ingen af traktaterne omtaler nødvendigheden af at indføre en særlig type *barbaresksøpas*. Sandsynligvis har det dog været underforstået, at man ville benytte sig af det allerede almindeligt udbredte system med de overskårne pasblanketter⁶³).

III. Søpasudstedelsen

Herhjemme affødte søpasaftalerne en lang række *forskrifter*, der sikrede statsmagten indseende med og styring af pasudstedelse med videre.

Grundlæggende var i så henseende »Forordning og reglement angaaende

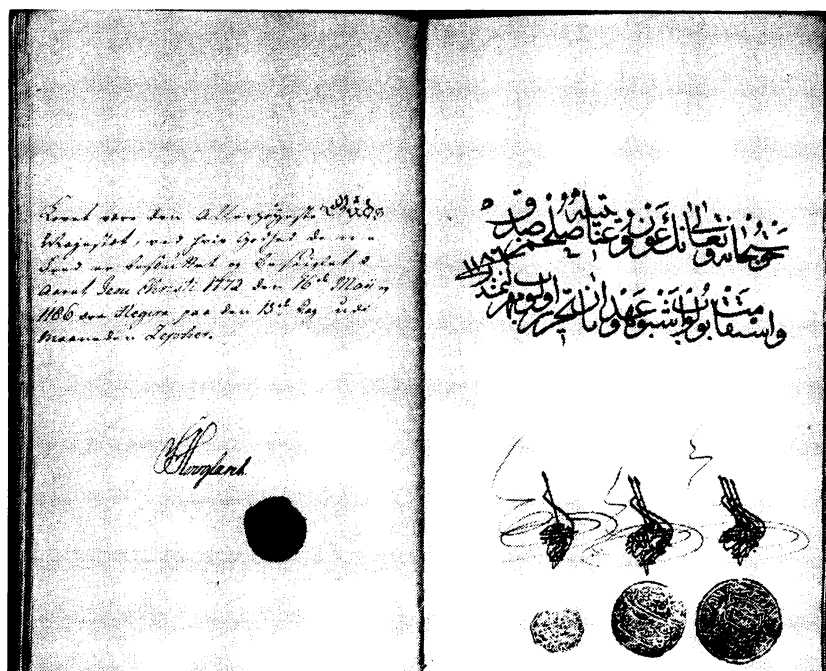
de algierske søpasse« af 1. maj 1747⁶⁴). Denne har sandsynligvis haft sit forlæg i to nederlandske plakater fra 1713 og 1715, tilsammen af ganske tilsvarende indhold; disses umiskendelige forløbere er Generalstaternes forordninger af 1623 og 1625 angående barbaresksøpas. Også den svenske forordning af 12. januar 1730 om algierske pas var en mulig inspirationskilde for de dansk-norske beslutningstagere; men mere sandsynligt forekommer det, at de nordiske forordninger begge er påvirkede samme steds fra. I hvert fald er den danske og svenske tekst så godt som identiske og stedvis verbalt overensstemmende⁶⁵).

Den danske forordning af 1. maj 1747 foreskrev, at pasansøgende redere skulle henvende sig til den lokale magistrat og under korporlig ed erklære, at fartøjet tilhørte kongens undersåtter (tilflyttere skulle have nedsat sig »udi Vores riger og lande som en undersaat . . . og sammesteds i tre aar holdt dug og disk«), og at det udredtes for dansk regning; desuden skulle skipperen sværge ikke at ville misbruge passet (§§2-3). Til magistraten skulle indleveres det af samtlige redere underskrevne rederibrev, deres edelige revers på at ingen andre havde direkte eller indirekte andel i foretagendet, samt endelig skibets målbrev og bilbrev (§§3 og 5). Selve pasudstedelsen varetog Kommercekollegiet i København, hvortil magistraten indsendte rederibrevkopi og ud fra måle- og bilbrev meddelte skibets navn og drægtighed samt skippers navn (§§1, 3 og 5). På grundlag heraf udfyldte kollegiets skrivere den smukke pasblanket af pergamentet, hvorpå de deputerede signerede ad mandatum, og Kommercekollegiets segl blev sat på. Senere sendte man i stedet underskrevne og beseglede pas in blanco til Norge, Island, hertugdømmerne og tropekolonierne, hvorfra der siden indberettedes om de derfra udstedte algierske søpas. Men under alle omstændigheder gjaldt passet kun for een udlandsrejse, og skipperen skulle senest otte dage efter hjemkomsten tilbagelevere det til magistraten, som derpå videresendte det til hovedstaden. Slutelig findes i forordningen en række bestemmelser for det tilfælde, at skibet forliste eller solgtes, eller at passet misbrugtes (§§4, 7-8 og 10-12).

Mest interessant i vor sammenhæng er måske forordningens §9, hvori det pålægges General-Land-Oeconomie- og Commerce-Collegium at føre en kopi-protokol over udstedte algierske søpas⁶⁶). Af denne såkaldte algierske søpasprotokol skulle fremgå de centrale oplysninger om hvert togt, passene skulle være fortløbende nummererede, og deres ekspeditions- og tilbageleveringsdato skulle tillige indføres.

Hvor vidt algiersk søpas var påbudt i starten er tvivlsomt. Thi den 16. og 30. marts 1748 bestemtes, at alle skibe destineret til Middelhavet, Portugal eller Spanien havde *pligt til at løse algiersk pas*⁶⁷). Kravet om søpas ved tog-

ter hinsides Kap Finisterre blev indskærpet både 21. januar 1782 og 1. marts 1806, og for undladelse af pasløsen fastsatte men endda en mulkt, som var dobbelt så høj som prisen på et pas ellers var. Tilbageholdenheden med at løse algerisk søpas hang ifølge forordningen af 26. februar 1781 sammen med, at prisen ansås for temmelig høj⁶⁸⁾.

I 1769 erklærede Alger krig mod Danmark-Norge, som man påstod ikke havde overholdt traktatbestemmelserne af 1746. Efter dansk bombardement og blokade af byen Alger sluttede parterne atter fred 16. maj 1772. Affæren kostede os skønsmæssigt 2 millioner rigsdaler. Dansk underskriver af traktaten var eskadreachef Simon Hooglant, på højresiden med arabisk paralleltekst ses de algerske underskrifter og segl. - Traktatsamlingen.

Helt fra 21. august 1747 betalte rederne 50 rigsdaler til Slavekassen for et algiersk søpas, hertil kom 2 rigsdaler for blanketten plus en sportelafgift til magistraten (17. juli 1802). Sportlerne for hvert pas beløb sig i 1836 i hovedstaden til knap ti rigsdaler, i Altona derimod til det tredobbelte⁶⁹). Fra 1781 kunne man efter hjemkomsten få passet godtgjort med 50 rigsdaler fra Kommercekollegiet, hvis skibet mod forventning ikke havde passeret Kap Finisterre. Under Den nordamerikanske Uafhængighedskrig i 1782 hævedes gebyret for passene, men sænkedes allerede året efter til 2 rigsdaler for blanketten plus 3 mark per kommercelæsts drægtighed til Middelhavet, eller 4 mark per læst til Vestindien og Guinea, eller 1 rigsdaler per læst til Asien (14. april 1783). Disse takster var gældende, indtil de reduceredes gradvis 10. august 1821 og 9. juli 1831 til en tredjedel eller henholdsvis 16, 21 og 32 rigsbankskilling per kommercelæst⁷⁰). For ostindiefarere udleveredes passet imidlertid gratis efter 11. september 1833, når der vel at mærke var erlagt den krævede rekognition for at få tilladelse til at gå i fragtfart (16. juni 1797 §40).

Med franskmændenes erobring af Algier i 1830 ændrede kapersituationen sig grundlæggende, efter som Tunis og Marokko straks forpligtede sig til også at indstille deres opbringelser. Danske redere under anførsel af dem fra Altona ytrede nu ønske om at få afskaffet den algierske pastvang. Generaltoldkammer- og Kommercekollegium bakkede skibsejerne kraftigt op; men Den afrikanske Konsulatsdirektion mente, man stadig burde respektere Marokkotraktatens pasforpligtelse. Med plakaten af 9. juli 1831 bibeholdtes pastvagen derfor, hvorimod pasgebyret blev reduceret til en tredjedel.

Rederkravet blev imidlertid gentaget i de følgende år med kollegiet som en særdeles aktiv partner og talerør. Og da det i 1840 kunne påvise, at kun Sverige og til dels Norge fastholdt paskravet, mens det var frivilligt i Rusland, England, Nederland og Belgien og helt afskaffet i Preussen og hansestæderne – da lod så vel Departementet for de udenrigske Anliggender som de deputerede for finanserne sig overbevise, dog kun så langt at algiersk søpas kunne gøres frivilligt⁷¹).

Resultatet blev plakaten af 1. juli 1840, hvori Christian VIII bestemte, »at det for fremtiden maa være vedkommende overladt, om de paa egen fare ville undlade at løse det ved forordningen af 1ste maj 1747 anordnede saakaldte algierske søpas, hvilket ellers traktatmæssig sikrer imod opbringelse af de marokkanske krydsere«. Året efter ajourførte man også søpassystemet i Sverige⁷²).

Herhjemme fik *ophævelsen af pastvagen* øjeblikkelig effekt. Mens der i 1839 var udstedt 261 algierske søpas i monarkiet, sank tallet i 1840 til 149 og videre via 50, 15 og 9 til kun 6 pas i 1844. Fra 1845 til 1848 vedblev man at sende udfyldte pasblanketter til stiftamtmanden på Island og overpræsiden-

ten i Altona; men da disse altid blev returneret ubrugte til København, hvor der i øvrigt heller ingen pas blev udstedt, lukkede Kommercekollegiet endelig sin algerske søpasprotokol i 1848. Med bestemmelsen om nationalitets- og registreringscertifikat i skibsregistreringsloven af 13. marts 1867 §2 må mulighed for udstedelse og anvendelse af algerske søpas anses som helt forsvundet.

Men fra 1748 til 1840 var der altså algersk søpastvang for togter, der gik forbi Pyrenæerhalvøens nordvesthjørne, og til denne kategori regnedes til stadighed rejser til Dansk Vestindien, Afrika eller Asien. Kun i perioderne fra 28. november 1793 til 25. juli 1794 og atter fra 4. juni 1817 til 5. maj 1819 udvidede man søpaskravet til at gælde alle fartøjer, som passerede mellem Dover og Calais eller forbi Orkneyøerne. I sidstnævnte periode kunne algerske søpas oven i købet udstedes til endnu kortere rejser.

Endnu må nævnes et sidste forhold af betydning for det videre arbejde med vurderingen af de algerske søpasprotokoller: *pasfornylsesproblematikken*. Normalt gjaldt passet kun for een rejse. Men efterhånden åbnede man mulighed for at lade skibene sejle mellem vilkårligt mange fremmede havne hinsides Kap Finisterre i op til to år; herefter kunne konsulen i opholdshavnen mod betaling forny passet for endnu en toårsperiode (26. februar 1781). Så snart fartøjet imidlertid kom i den danske konges farvande, regnedes rejsen for slut, og nyt pas måtte anskaffes (3. juli 1793 og 2. oktober 1802). Dog, hvis »de algerske passes nyterhvervelse skulle forårsage nogen standsning i skibsfarten«, kunne de fornys uden videre hvor som helst i monarkiet (1. juli 1803 og 9. april 1810). De bevarede pasfornylsesprotokoller er ikke gennemarbejdede, men giver et indtryk af den ganske omfattende fornyelsesvirksomhed⁷³).

Foruden de algerske eksisterede flere *andre relevante typer af kongelige danske søpas*. Ældst og mest udbredt var latinske søpas, der havde navn efter deres internationale affattelsessprog. Siden det sekstende århundrede havde kongen udstedt disse efter udenrigssøfartens behov. Med forordningen af 30. juli 1756 påbødtes denne pastype imidlertid for alle rejser i »Nord- og Vester-søen eller videre hen, Ost- og Vestindien iberegnet«. Forpligtelsen til at løse latinsk søpas forsvandt ved plakat af 1. april 1815 og 8. april 1825. Denne type søpas bortfaldt helt med bekendtgørelser af 25. juli 1870 og 19. august samme år. Udstedelsesproceduren og informationsindholdet af de latinske pasprotokoller ligner meget de algerskes (13. april 1793), men kopiprotokollerne er kun sporadisk bevaret⁷⁴).

En foreløbig sammenligning af de latinske og de algerske søpasprotokoller viser imidlertid, at kun forsvindende få af de mange indførsler i de latinske

kopiprotokoller drejer sig om togter med ikke-europæiske destinationer. I 1793 ekspederede Kommercekollegiet ialt 1.582 latinske søpas, hvoraf sandsynligvis kun 4 togter gik til Dansk Vestindien⁷⁵); disse havde desuden løst algerisk søpas. I 1799 benyttede man 2.335 latinske søpas, af hvilke 72 eller 3% gjaldt rejser udenfor Europa; ud af disse gik 4 til Dansk Guinea og var tillige forsynede med algerisk søpas. Tilsyneladende indeholder de latinske søpasprotokoller næsten kun information om togter til europæiske havne, til grønlandske samt enkelte til nordamerikanske eller asiatiske. Medens de afrikanske og caraibiske rejser glimrer ved deres næsten totale fravær.

Under Englænderkrigene udstedte Kommercekollegiet også de såkaldte danske pas og tyske pas i henhold til forordning af 9. april 1810. De tilhørende pasprotokoller minder ganske om de algeriske⁷⁶.

Til de nævnte pastyper og de islandske søpas, som alle udstedtes i monarkiets europæiske dele, kom imidlertid dem, som man ekspederede ude i tropekolonierne. I Dansk Vestindien udstedte myndighederne således »alle de passer, under det kongelige segl, som indvaanerne til deres i Amerika navigerende fartøjer kunne behøve«. Ved farter til Europa eller Asien løste de derimod algerisk søpas, mens slavetogter til Afrika tilsyneladende gennemførtes under vestindisk pas. Ved kongelig resolution den 12. maj 1847 var det imidlertid nødvendigt at tillade indførelsen af vestindiske pas af 2 års gyldighed i modsætning til de hidtidige, der kun havde været gældende i 6 eller 12 måneder⁷⁷).

En tilbundsående afklaring af praksis ved udstedelsen og anvendelsen af de forskellige søpastyper ligger udenfor nærværende undersøgelses rammer. Men en sådan analyse bør absolut gennemføres ved en anden lejlighed.

IV. De algeriske søpasprotokollers informationsindhold

Ud fra gennemgangen af bestemmelserne angående de algeriske søpas er der ingen tvivl om, at vi i de bevarede kopiprotokoller skulle kunne finde oplysninger vedrørende alle togter til Middelhavet og tropekolonierne fra Danmark, Norge og hertugdømmerne.

Tidligere har også andet materiale stået til rådighed. Men stort set alt det fra magistraterne indsendte materiale er kasseret i 1807; dog er mange tilbageleverede pasblanketter bevarede fra perioden 1779-1844, brugte så vel som ubrugte⁷⁸).

Den statelige række af algeriske søpasprotokoller omfatter 18 smukke lyse pergamentindbundne folianter⁷⁹). Desværre mangler (siden før 1820) protokollerne for tidsrummet fra 15. oktober 1771 til udgangen af 1777, selv om

Saltes Nummer.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.	Erkjendte Tid.
944	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
945	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
946	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
947	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
948	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
949	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
950	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
951	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
952	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
953	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
954	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
955	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
956	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
957	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
958	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
959	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
960	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
961	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
962	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
963	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
964	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
965	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
966	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
967	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
968	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
969	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
970	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
971	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
972	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
973	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
974	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
975	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
976	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
977	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
978	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
979	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2
980	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2	1/2

Opslag i algersk søpasprotokol for 1797. De fem øverste pas er udstedt i Altona, resten i København. Nummer 944 er fejlskrevet og i stedet indført under nummer 966 med korrekte data. - KK1 1850.

der i disse seks år vides at være ekspederet masser af algierske søpas: i 1777 således 72 styk og i en fireårsperiode 801 til hertugdømmeskibe alene⁸⁰⁾.

Ved den elektroniske indlagring af data vedrørende dansk vestindie- og guineafart er *søpaslakunen* udfyldt ved hjælp af Generaltoldkammerets vestindiske og guineiske søpasprotokol 1771-1773 og dennes fortsættelse i samme kollegiums vestindiske ekspeditionsprotokoller 1773-1777; begge er suppleret med enkeltoplysninger fra Søassurancekompagniets angivelsesbøger⁸¹⁾. Til sammen giver disse kilder sandsynligvis alle togter i lakuneperioden.

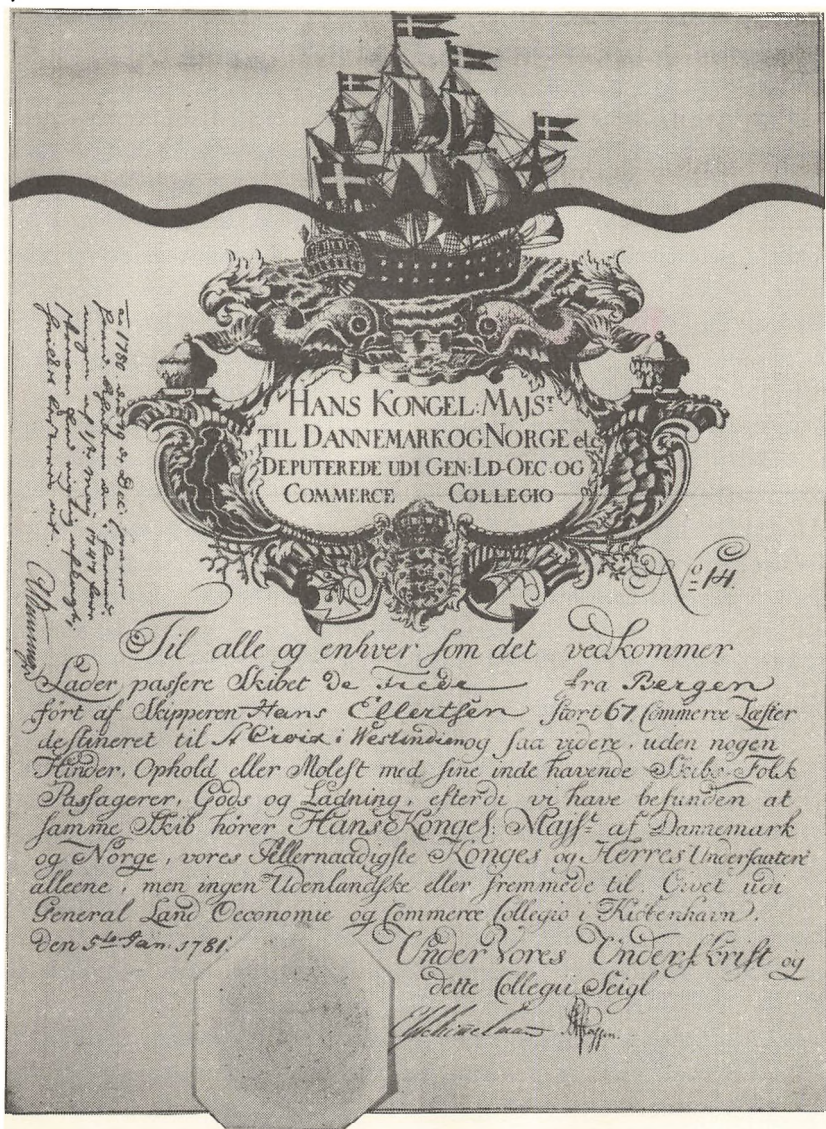
De algierske søpasprotokollers udseende skiftede i løbet af de år, som omfattes af lakunen, måske i forbindelse med Kommercekollegiets omorganisering under struenseeintermezzoet. Indtil 1771 havde hvert pas sin egen side i kopiprotokollen; her indførte man oplysningerne på grundlag af de indsendte data, og det hele mundede ud i, at alt var fundet i orden, og ansøgerne fik udstedt deres pas. Efter 1778 blev oplysningerne skrevet i kolonner i protokollerne, så der kunne være mange sæt data per side. Fra og med 1794 var kolonner og tilhørende overskrifter fortrykte.

Men selv om udsendet er forskelligt, indeholder alle protokoller næsten samme *oplysninger om de enkelte rejser*:

- 1) passets løbenummer
- 2) reders navn
- 3) skippers navn
- 4) skibets navn
- 5) skibets drægtighed
- 6) skibets hjemsted
- 7) rejsens destination
- 8) dato for edsafleggelse for magistraten
- 9) dato for pasudstedelse i kollegiet
- 10) dato for pastilbagelevering til kollegiet
- 11) hvem der har tilbageleveret passet
- 12) eventuelle supplerende bemærkninger

Hertil kom fra 1782 og frem en kolonne med »betalings summa«, samt fra 1805 kolonnen »om og naar det (passet) er godtgjort«. I tidsrummet fra 1782 til 1789 findes endvidere kolonner for angivelse af, om passet er blevet fornyet og i givet fald af hvem. Foruden pasoplysningerne indeholder hver protokol et register; før lakunen drejer det sig om skibshjemstedsregister, efter lakunen findes skibsnavneregister.

De smukke algierske søpasblanketter havde et format på cirka 30 gange 40 cm. På den viste har Ernst Schimmelmann og Peter Hersleb Classen underskrevet. Nederste del er her et tilbageleveret pas, mens den øverste stammer fra en pakke udaterede stopstykker til søpas til legitimation overfor tripolitanske korsarerne. - Reviderede regnskaber 24 og DfuA: Tripolis 13.

Tidvis er visse rubrikker enten slet ikke eller kun sporadisk udfyldt. Særlig ofte mangler data vedrørende edsdato, tilbageleveringsdato, hvem der har tilbageleveret pas, og hvad betalingen er løbet op i⁸²⁾.

Med hensyn til angivelsen af de enkelte oplysninger i søpasprotokollerne er følgende at bemærke. Bortset fra de første par år startede man hvert nytår med pasløbenummer 1. Foruden reders navn er før 1771 ofte tillige angivet dennes bopæl og erhverv eller titel; i enkelte tilfælde er anført fordelingen mellem de forskellige parthavere i partsrederier; i andre tilfælde står blot »Sk.«, hvilket betyder, at skipperen selv var reder⁸³⁾. Skibets drægtighed meddeles altid i kommercelæster; ved kontrolmåling i København af allerede provinsmålte skibe fandt man tet ofte frem til en noget anderledes drægtighed end oprindelig beregnet⁸⁴⁾, så direkte sammenligning kan være misvisende. Fartøjernes hjemsted er som regel en bestemt havn (som Bergen), men i enkelte tilfælde er angivelsen mindre præcis (som Norge). Destinationerne er derimod tit temmelig upræcise: En del togter er intetsigende bestemt til »Holland og videre« eller »Atlantiske hav etc.«; praksis med at tilføje »og saa videre« eller lignende er ujævn gennem tiden, og man skal ikke lægge noget deri, da det er en formalitet⁸⁵⁾ – sandsynligvis affødt af selve pasteksten, som gengives her neden for. Et specielt problem udgør de vestindiske destinationsangivelser, hvor man tilsyneladende helt i flæng har anført »St. Thomas og St. Croix«, »St. Croix, St. Thomas«, »De danske vestindiske eylande«, »Vestindien« og lignende⁸⁶⁾; i 1770erne er det for eksempel markant, at pas fra København anfører »Dansk Vestindien«, mens dem fra provinsen nævner »St. Croix« eller »St. Thomas«; og i 1797 berettede generalguvernør Malleville hjem, at franskmændene på Guadeloupe ville opbringe selv neutrale fartøjer, hvis pas som destination enten blot ubestemt angav Vestindien eller Dansk Vestindien plus anden havn i Caraibien⁸⁷⁾. I praksis må vi derfor lade disse angivelser dække over det samme forhold, selv om »Vestindien« i mange tilfælde indkluderede fremmede caraibiske øer foruden naturligvis de danske. Endnu en unøjagtighed i denne forbindelse er, at de fleste togter med destinationen »Guinea« returnerede derfra via Vestindien; og tilsvarende sejlede en del fartøjer med rent vestindiske pasdestinationer i virkeligheden via Guinea: i 1784-1788 gjaldt dette 6 af 14 guineafarter, fortrinsvis Østersøisk-guineisk Handelsselskabs, og 1794-1798 gjaldt det 1 af 4⁸⁸⁾. I edsaflægelsesrubrikken findes enkelte steder to forskellige datoer; dette må tilskrives, at reder og skipper har aflagt ed hver sin dag. Datoerne for pastilbageleveringer siger kun lidt om selve sejladsernes afslutningstidspunkter; thi ofte var passene længe om at nå København fra provinsen, og ofte blev der afleveret mange pas på samme dato; og i masser af tilfælde er der ingen dato

anført, men blot skrevet »tilbageleveret«⁸⁹⁾. Den, der leverede blanketterne tilbage til Kommercekollegiet, var oftest en mægler eller provinsmagistrat. De supplerende bemærkninger kan ifølge deres natur være mangeartede: meddelelser om forlis, om den påtænkte kaptajns udskiftning med en anden, om at passet er mistet undervejs eller lignende.

Efter indførelsen i kopipasprotokollen kunne skipperen endelig modtage sin flotte *søpasblanket*. Oftest var passet udfærdiget på et fortrykt pergament, hvor man indføjede de oplysninger, som gjaldt specielt for det pågældende pas. Disse er kursiverede i formularen nedenfor, som er citeret efter det allerførst udstedte algierske søpas, men hvis ordlyd holdt sig uændret i de følgende to hundrede år – blot med nødvendige justeringer i angivelsen af kongens lande, kollegiets navn og lignende detaljer⁹⁰⁾.

Hans Kongel. Majt. til Danmark og Norge pp. Deputerede udi Gen. Ld. Oec. og Commerce Collegio. Til alle og enhver som det vedkommer.

Lader passere Skibet *St. Jürgen* fra *Apenrade*, ført af Skipperen *Jürgen Rolfsen*, stort 56 Læster, destineret til *Mallaga* og saa videre, uden nogen Hinder, Ophold eller Molest med sine indehavende Skibsfolk, Passagerer, Gods og Ladning, efterdi Vi have befunden, at samme Skib hører Hans Kongel. Majt.s af Danmark og Norge, vores allernaadigste Arvekonge og Herres Undersaatter alene, men ingen udenlandske eller fremmede til.

Givet udi General Land Oeconomie og Commerce Collegio i København den 13. Juni 1747.

Under Vores Underskrift og dette Collegii Segl

(Berkentin)

(Schulin)

(LS)

(Thott)

I et og alt svarede forholdene i Sverige til dem herhjemme: forordningen, søpasprotokollerne (som dog mangler redernavn og edsaflæggelsesdato, men til gengæld anfører fartøjets bestykning), de flotte pergamentblanketter, pasformularen og så videre. Også for formularens ordlyds vedkommende var Nederland den sandsynlige fælles inspirationskilde⁹¹⁾.

En ting er dog, hvilke typer af oplysninger de algierske søpasprotokoller giver, noget andet er, om *informationsindholdet er korrekt*. Undersøgelsen af dette sidste spørgsmål må falde i to dele. For det første må kontrolleres, hvor vidt protokollerne netop anfører de faktisk udrustede togter (hverken flere eller færre), og for det andet må oplysningerne angående de enkelte togters reder, skipper, skib og så videre checkes. I det følgende er hovedvægten dog lagt på kontroller af førstnævnte type.

Det har desværre ikke været muligt at kontrollere alle de algierske søpasprotokollers godt 27.000 sæt data, som hver indeholder mindst otte kontrolerbare enkeltoplysninger. I anden forbindelse er imidlertid udskrevet⁹²⁾ pasoplysningerne vedrørende alle togter fra Europa til Guinea og/eller Vestindien – i alt cirka 4.300 ekspeditioner. Disse udgør som sagt 13% af alle anvendte algierske søpas i perioden før 1807 og 21% af passene mellem 1808 og 1840.

Umiddelbart synes der ikke nogen påtrængende grund til, at pasløsningsvanerne skulle have været anderledes for eksempel i middelhavsfarten; men det må alligevel pointeres, at vestindiestikprøvens repræsentativitet med hensyn til protokollernes præcisionsgrad ikke nødvendigvis er dækkende for alle andre destinationer. Dette aspekt berøres kun kort i det følgende.

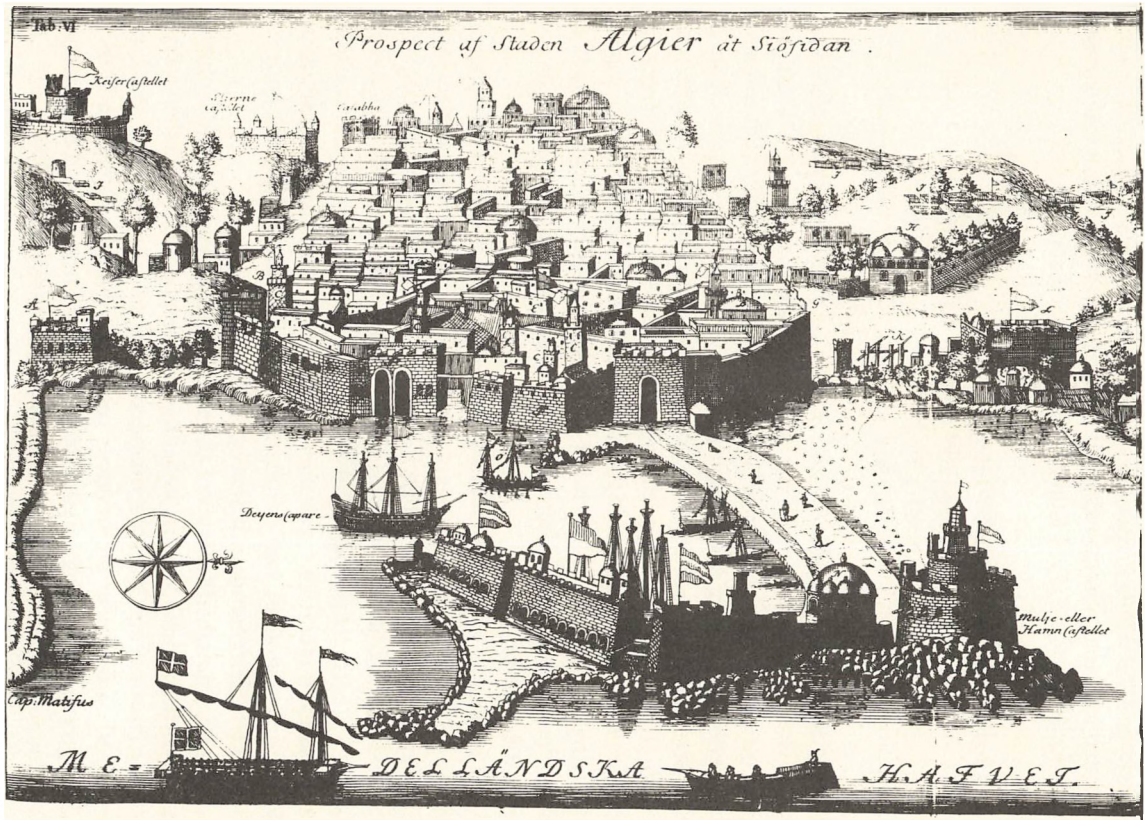
Mulighederne for at finde kontrolmateriale er næsten uendelige, så længe man nøjes med at betragte de blotte antal af udsendte skibe. Hvis vi derimod ønsker, at kontrollen skal kunne foretages togt for togt, er mulighederne mere begrænsede. Især hvis konfrontationsmaterialet skal spænde over længere ubrudte tidsspand, (hvilket er nødvendigt for at kunne undersøge, om de algierske søpasprotokoller indeholder for mange togter).

Et andet metodisk problem under det praktiske arbejde er den *usikkerhed*, der er forbundet med at genfinde kontrolmaterialernes togter i EDB-listerne og omvendt. Visse kilder anfører ikke alle relevante identifikationstyper, fejlskrifter forekommer så vel i kilder som EDB-materiale, søpas kan være godtgjort eller fornyet mange gange, kaptajner er udskiftet undervejs og så videre. I de uundgåelige subjektive skøn har jeg været forsigtig, så kontrolresultaterne over alt i det følgende repræsenterer minimumsværdier for genfindingshyppighederne.

Også samtiden havde imidlertid sine problemer med at få lister over pashavende, udgåede og hjemkomne fartøjer til at stemme overens⁹³⁾. I 1781 var således udstedt 6 algierske søpas til skibe, som Generaltoldkammeret ikke så var ankommet til Dansk Vestindien. Men heraf viste det sig ved nærmere efterforskning, at et var strandet ved Englands kyst, et var solgt i London, to havde ikke kunnet få fragt til St. Thomas og var i stedet gået til henholdsvis Tobago og Middelhavet, mens der ikke kunne redegøres for de to sidste.

En oplagt kontrolmulighed er *øresundstoldregnskaberne*, hvori langt størsteparten af vestindiefarerne skulle findes, efter som disse oftest udgik fra eller returnerede til hovedstaden. Desværre meddeler Nina Bang og Knud Korsts store udgave af regnskaberne 1497-1783 kun grove sammendrag af materialet⁹⁴⁾, ofte endog meget fejlfulde. Udgaven er derfor ikke anvendelig til vort formål. I stedet er de originale sundtoldregnskaber gennemgået for

Den stærkt befæstede by Algier i 1720erne. På en bakketop ligger deysens palads og i baaren er af hans tyriske kaperfartøjer samt en vægtskib. På vandkæstlets mure vajer de karakteristiske runderkorne flag i sort/hvide eller rød/hvide kulører. – Efter Retelius.

perioderne 1754-1756, 1764-1766 og 1804-1806; og hertil kommer at Hans Christian Johansen venligst har stillet EDB-udskrifter til rådighed af regnskaberne for årene 1784-1795. Kontrollen er faldet ud som følger:

	STR	ASP
udgæede vestindieskibe 1754-1756	30	28 (93%)
1764-1766	64	57 (89%)
1784-1795	324	322 (99%)
1804-1806	128	127 (99%)

Mens enkelte fartøjer således stod Sundet ud med Guinea og/eller Vestindien som destination uden det påbudte algierske søpas i 1750erne og 1760erne, bedredes dette forhold snart efter. I begge de yngste kontrolperioder medbragte nemlig alle fartøjer passet. For til tabellens umiddelbare tal kommer i årene 1784-1795 endnu to pas, som i den algierske søpasprotokol fejlagtigt er anført med Middelhavet som destination, (forklaringen er sikkert, at de står nederst på en side, hvor alle de ti ovenstående indførsler gjaldt Middelhavet); og den 11. november 1805 sejlede skipper Baltzer Koefoed ud af Sundet, han var hjemmehørende på St. Croix og havde naturligvis allerede søpas med derfra⁹⁵⁾.

Der synes ikke nogen systematik i de konstaterede mangler i de tidlige algierske søpasprotokoller. At årsagen lå uden for Kommercekollegiet ses imidlertid af det faktum, at så længe *Vestindisk-guineisk Kompagni* eksisterede og havde hånd i hanke med besejlingen af sine kolonier, løste alle algiersk pas. Af 57 togter fra perioden 1747-1754, som kendes fra kompagniets velbevarede arkiv⁹⁶⁾, genfinder man uden videre de 56, mens det sidste »Prinsesse Wilhelmine Caroline« som destination i søpasprotokollen har det korrekte, men ikke fyldestgørende »Madera og saa videre«⁹⁷⁾.

En anden mulighed for kontrol af, om de algierske søpasprotokoller har alle togter med, frembyder det københavnske skipperlavs regnskaber over de omtalte ranconpenge, som oldermændene opkrævede i lavshuset og derpå indbetalte til *Slavekassen*. De bevarede regnskaber omfatter årene fra 1744 til 1796 og er uafhængige af sundtoldregnskaberne. Derimod er slavekasseregnskaberne som nævnt afhængige af søpasprotokollerne efter 1768.

Indtil toldforordningen af 1768 udgør ranconpengeregnskaberne et udmærket korrektiv til pasprotokollerne, efter som vestindietogterne findes anført både ved afsejlingen i forbindelse med forudbetaling af slavepenge af tre måneders hyre; men mere interessant er indførslen ved hjemkomsten, hvor vi oftest får følgende data: skipper, skib, hjemsted, præcis rejserute, togtets start- og slutdato samt det betalte ranconpengebeløb.

	Slave- kasse	ASP
1756	4	4 (100%)
1757	11	11 (100%)
1758	32	31 (97%)

Disse tilfældigt udvalgte år viser, at de to kildegrupper anfører praktisk talt samme togter direkte fra hovedstaden til de atlantiske tropekolonier.

Kontrolmulighederne for skibe afsejlet fra København er mange yderligere. For eksempel indsendte byens toldkammer til Kommercekollegiet fortegnelse over skibe hjemmehørende i hovedstaden i 1760. Af disse var 26 på togt til Vestindien⁹⁸), alle de samme genfindes i søpasprotokollerne.

Derimod er der færre chancer for også at inddrage provinsredernes fart. Dette er dog muligt ved til eksempel at betragte Vestindisk-guineisk Rente- og Generaltoldkammerets lister over togter, hvortil der var udstedt *latinske søpas* i kalenderårene 1778-1780⁹⁹). Disse lister anfører: reder, skipper, skib, drægtighed, hjemsted samt pas- og edsdato; for 1779 og 1780 er tillige angivet hvorfra og hvortil rejsen skulle gå. Identifikationen af togterne bliver næsten sikker, og følgende billede aftegner sig:

	Latinsk søpas	Begge søpas	Algiersk søpas
1778	54	50	53 (93%)
1779	64	64	69 (100%)
1780	83	77	84 (93%)

Langt størsteparten af de i alt nævnte togter havde altså løst algiersk søpas. Om krigen har influeret på pasanvendelsen, ved vi ikke; men netop i denne situation var det særlig vigtigt at kunne dokumentere sin neutrale status. Derimod har de ophedede konjunkturer højst sandsynligt medvirket til, at de to af de seks togter i 1780 tilsyneladende var uden algiersk pas, disse to gik nemlig til Dansk Vestindien via henholdsvis St. Eustatius og Marseille. Under sin transitdestination findes det ene togt, mens det andet havde algiersk pas med Middelhavet som eneste destinationsangivelse¹⁰⁰).

Et lidt andet billede toner frem ved at betragte *Ove Mallings* nævnte tabel over skibe med pas til Vestindien 1767-1783. Han anfører for de første fem år i gennemsnit 44 togter årlig, mens der kun udstedtes 41 algierske pas pro anno; under Den nordamerikanske Uafhængighedskrig omtaler tabellen 666 pas mod 672 udstedte ifølge protokollerne.

I 1806 blev ifølge Kommercekollegiet ekspederet kongelig søpas for 76 ski-

be på tilsammen 7.118 kommercelæster til Vestindien¹⁰¹). Samme år udstedtes algerske søpas til 74 fartøjer af 6.861 læsters drægtighed.

En anden metode til at vurdere pasprotokollernes pålidelighed er at sammenholde deres oplysninger med udsagn fra destinationssteder eller mellemhavne.

Destinationerne, hvortil der udstedtes algerske pas, falder naturligt i kategorierne Middelhavet, Vestindien, Asien og eventuelle andre havne. I perioden 1778-1785 tegnede disse grupper sig for henholdsvis 61%, 25%, 7% og 7% af den tonnage, som de 3.460 togter hinsides Kap Finisterre i alt repræsenterede. Mindre end halvdelen af monarkiets handelsflåde sejlede altså under tyrkerpas¹⁰²). For årene 1823-1825 resulterer en næsten tilsvarende opgørelsesmåde i, at middelhavs-, vestindie- og asienfarten respektive tegnede sig for 56%, 42% og 2% af tonnagen under algersk søpas¹⁰³).

Skibslisterne fra *Middelhavets* danske konsulater fra anden halvdel af det attende århundrede viser, at praktisk talt alle anløbende fartøjer havde løst algersk pas. Således manglede højst 35 skibe eller 2% af de 1.042 undersøgte det påbudte pas¹⁰⁴). Og samme billede tegner sig siden hen. Thi for 1807 berettede elleve middelhavskonsuler hjem om i alt 519 indkomne skibe, hvoraf 517 (99,6%) medbragte algersk søpas. Tilsvarende meldte skibslisterne, som hjemsendtes 1827-1830, om 169 skibe, alle med disse pas¹⁰⁵).

For den *ostindiske fart* er dækningsgraden også så godt som total. Ole Feldbæk har ud fra et vidtstrakt kildemateriale påvist, at fra 1778 til 1807 udrustede Asiatisk Kompagni 67 togter til Indien, og desuden udredtes 141 private ekspeditioner. Alle rejser genfindes i søpasprotokollerne, undtagen et eneste af de private togter¹⁰⁶). Tilsvarende sendte kompagniet 109 togter til Kina mellem 1747 og 1833, alle forsynet med algersk søpas. Yderligere gik mindst 9 private ekspeditioner til Canton 1797-1833; alle havde pas, hvoraf det ene dog ikke nævnte Canton, men kun mellemlandingspladsen Trankebar¹⁰⁷).

For guinea- og vestindiefarten tilbyder eksempelvis havne- eller toldregnskaber sig i stedet for konsulatsindberetningerne. I de såkaldte vestindiske lokalarkiver ligger en række lister over skibe indgået til de tre danske øer¹⁰⁸). Desværre er *havnelisterne* kun sporadisk og fragmentarisk bevaret, men alligevel formidler de et ganske tydeligt indtryk. Visse lister meddeler både dato, skipper, skibsnavn, afsejlingshavn med videre, andre anfører blot dato og skipper, så identifikationssikkerheden er ikke altid god. De følgende værdier for dansk-norske skibe fra Europa er derfor udprægede minima¹⁰⁹).

	Ankomne skibe	Heraf med ASP
St. Croix 1765	30	27 (90%)
St. Croix 1767-1769	87	85 (98%)
St. Croix 1779	63	61 (97%)
St. Thomas 1805-1806	44	41 (93%)

Næsten alle fartøjer, der ankom til Caraibien, havde altså løst algiersk søpas, som de skulle. Men omvendt: kom alle fartøjer til Vestindien, som løste pas til denne destination (og ikke fik det godtgjort)? De korte tidsserier, der her er til vor rådighed for kontrol, gør besvarelsen af dette spørgsmål usikker. Blandt andet spiller de varierende sejltider ind. Men kalkulerer man forsigtigt med en sejltid på mindst to måneder¹¹⁰, genfindes ud af 97 søpas, udstedt i perioden fra 16. maj 1766 til 15. maj 1769, de 85 (88%) i de vestindiske havnelister.

Bevaringstilstanden for *vestindiske toldregnskaber* er endnu ringere end for havnelisternes vedkommende¹¹¹. Tilsyneladende har kun en eneste toldbog undgået kassation: den fra Christianssted for perioden fra 1. september 1755 til 15. august året efter¹¹². Heri anføres 13 danske fartøjer indkommende fra monarkiets europæiske dele eller fra Guinea. Af disse mangler kun eet (»De fire Søstre« af Arendal) i den algierske søpasprotokol. Ud over disse findes i toldbogen fire fartøjer, der ejedes og udredtes af danske vestindere, og som anvendtes i fart direkte mellem Caraibien og Afrika – for eksempel Schopen & de Wint & Uytendals »Charming Elizabeth« ført af William Morgan. Disse slavefragtfartøjer finder vi ikke i de københavnske søpasprotokoller. Desuden er bevaret afskrifter af St. Thomas toldregnskab fra 7. august 1755 til 31. december 1756¹¹³. Her findes 5 danske fartøjer kommende fra Europa eller Guinea. Heraf kan arendalskibet atter ikke findes i EDB-listerne; denne gang er årsagen sandsynligvis, at det sejlede via Madera.

For en senere epoke har vi et glimrende, men lidt tungt håndterligt kontrolmateriale i form af de *månedlige rapporter* hjem til København fra regeringen på St. Croix og rådet på St. Thomas¹¹⁴. I disse opregnede man, hvilke skibe af dansk nationalitet der gik ind i havnene på øerne, hvem skipperen var, hvornår og hvorfra fartøjet var indkommet, samt hvad lasten indeholdt; tilsvarende data meldtes om afsejlede skibe. Skønsmæssigt var kun halvdel af anløbene danske, og langt de fleste af disse kom endda fra fremmede caraibiske øer. Kun den del, som kom fra monarkiets havne i Europa eller Afrika, er behandlet i det følgende, hvor tidsrummene fra 1. januar 1784 til 30. april 1788 og fra 1. januar 1794 til 15. juni 1798 er tilfældigt udvalgt.

Hvad angår de indkommende fartøjers pasforsyning, er forholdet pænt:

	Vi. rapp.	ASP		Vi. rapp.	ASP		
1784	43	43		1794	57	57	
1785	45	44		1795	36	35	
1786	45	44		1796	61	60	
1787	43	41		1797	58	54	
1788	25	25		1798	25	25	
i alt	201	197	(98%)	i alt	237	231	(97%)

Til de opregnede kom imidlertid en række togter med dansk-norske skibe afsejlet fra Guinea eller fremmede europæiske havnebyer som Livorno, Cadiz og Bremen. Dette forhold gjaldt 32 ankommende fartøjer i krigsårene i 1790erne, men kun 2 i 1780ernes fredsår.

Ved kildekonfrontationen den modsatte vej er resultatet let usikkert som følge af de relativt korte tidsspænd, vi opererer med. Hertil kommer et bortfaldsproblem, idet beretningerne fra St. Thomas for januar, juli, november og december 1797 kun medtager totaltal og ikke som sædvanlig nævner hver enkelt ankomst.

	ASP	Vi. rapp.	
1784	47	41	
1785	62	51	
1786	34	29	
1787	43	43	
i alt	186	164	(88%)

I alt findes i fireårsperioden yderligere 11 vestindiske togter anført i de al-gierske søpasprotokoller; men et forliste, to gik via (og måske kun til) Middelhavet, mens otte efter pastilbageleveringsdatoerne at dømme kan være ankommet til Dansk Vestindien senere end 30. april 1788. Den vestindiske regerings rapporter hjem var dog næppe altid fuldstændige; i hvert fald tilbageleverede den selv søpasset for Peter Tuteins »Dorothea« til Kommercekollegiet i 1786, uden at fartøjet er rapporteret ankommet til St. Croix forinden¹¹⁵⁾.

For den anden undersøgte fireårsperiode 1794-1798 er dækningsgraden i

NR.	DAT.	BEDELT	SEJLER	SEJL	WILHELM	DESTINATION	ERF.	FKR.	TILB.
1777	297	Lund, Eiler	Færø, Jens	De to Søstre	75.00 Farsund	Dansk Vestind-	---	---	1797
1778	42	Lund, Eiler	Færø, Jens	De to Søstre	75.00 Egvog	Vestindien	04.08.	04.08.	1776
1779	38	Lund, Eiler	Færø, Jens	De to Søstre	75.00 Farsund	Vestindien	21.09.	04.08.	0781
1779	303	Lund, Johan Frink Lund, Lier Frink	Lund, Gabriel	Martha Magdal-	72.00 Farsund	Vestindien	---	23.78	0783
1779	295	Lund, Johan Frink Lund, Jonas	Irellund, Andres	Sara Helene	24.00 Farsund	Dansk Vestind-	21.10.	19.71	21.08.
1782	572	Lykke, Y.	Holler, Peter	Europa	47.00 København	St.Thomas	19.08.	19.08.	03.08.
**HEM: Sejler videre til Martinique									
1759	63	Lykke, Søren	Math, Hans	De fem Brødre	58.50 København	St.Croix	15.26.	14.26.	04.00
1760	51	Lykke, Søren	Soelberg, Ole	De tre Brødre	60.00 København	St.Croix	21.06.	21.06.	07.01
1760	80	Lykke, Søren	Mahn, Hans	De fem Brødre	58.50 København	St.Croix	12.00.	21.08.	21.08.
**HEM: Tilbageleveringsdatoen er korrekt afskrævet!									
1761	184	Lykke, Søren	Christen	De fem Brødre	58.50 København	St.Croix	---	---	06.01
1763	123	Lykke, Søren	Forest, Robert	Laurentius	113.00 København	Dansk Vestind-	28.00.	01.10.	11.7
1764	167	Lykke, Søren	Soelberg, Søren Lykke	Admiral Fisch-	97.00 København	Dansk Vestind-	04.00.	04.00.	09.7
1765	2	Lykke, Søren	Ryan, John	Laurentius	113.00 København	St.Croix	24.01.	24.01.	13.7
**HEM: Afsjeler fra Amsterdam									
1765	123	Lykke, Søren	Soelberg, Søren Lykke	Admiral Fisch-	97.00 København	St.Croix	21.00.	21.00.	02.7
1767	19	Lykke, Søren	Soelberg, Søren Lykke	Admiral Fisch-	97.00 København	St.Croix	16.03.	14.03.	19.01
1767	41	Lykke, Søren	Gordon, Francis	Laurentius	113.00 København	St.Croix	04.00.	03.00.	19.10.
1768	17	Lykke, Søren	Soelberg, Søren Lykke	Admiral Fisch-	97.00 København	St.Croix	24.00.	24.00.	29.01
1768	23	Lykke, Søren	Gordon, Francis	Laurentius	113.00 København	St.Croix	24.00.	28.00.	29.10.

Side af EDB-udskrift organiseret efter redername og ekspeditionsdatoer. Foruden simple sorteringer af denne type kan datamatens sammenstille og printe tabeller samt tegne diagrammer.

søpasprotokollerne kun beregnet til omkring 71%. Men her forstyrres bortfaldet og krigskonjunkturerne billedet ved mange togter udgående fra eller sejlene via fremmede europæiske eller caraimiske havne.

I det hele taget synes det som om, praktisk talt alle fartøjer, der ankom til de danske vestindiske øer, medførte det foreskrevne algierske søpas. Men dem, som var sejlet via fremmed europæisk havn, findes i søpasprotokollerne ofte kun under denne mellemdestination. Dette gælder for eksempel »Louise« af Altona, der i 1793 stod ud fra Hamburg mod »Livorno etc.«; med denne italienske afsejlingshavn figurerer skibet i de vestindiske månedsrapporter. Og næsten tilsvarende melder søpasprotokollerne for året 1795, at »Julie« af København er bestemt til St. Eustatius; men rapporten fra St. Thomas siger blot, at skibet kom fra København¹¹⁶).

Epoken *efter 1807* har jeg ikke undersøgt så grundigt som den før Englænderkrigen. To tilfældigt udvalgte stikprøvekontroller viser imidlertid lige som andre forfatteres undersøgelser, at dækningsgraden sandsynligvis er udmærket.

Listerne over skibe indkommet fra Europa med videre i månedsrapporterne hjem fra St. Thomas og St. Croix opregner i 1830 i alt 46 fartøjer¹¹⁷). Af disse er der kun 1 (2%), som ikke figurerer i de algierske søpasprotokoller med vestindisk destination.

Også med hensyn til slesvig-holstenske vestindiefarter er søpasprotokolmateriale næsten fuldt dækkende. For i årene 1815-1838 tilbagelagde skibe med navne begyndende med bogstaverne F, G eller H i alt 106 rejser til Dansk Vestindien; af disse findes 2 (2%) bare indført med middelhavsdestinationer i pasprotokollerne¹¹⁸).

V. Konklusion

De algierske søpasprotokoller omfatter i princippet alle det dansk-norske monarkis skibes togter hinsides Kap Finisterre i perioden fra 1748 til 1839. Og da det er en kildegruppe, det er nemt at arbejde med, har den været benyttet af flere forskere.

I det foregående er som noget nyt foretaget en systematisk undersøgelse af søpasprotokollernes kildeværdi. En række stikprøver tyder på, at oplysningerne i det store hele er dækkende og pålidelige. Generalisationerne er sikret bedst muligt ved at konfrontere pasprotokollerne med en række andre kilder.

Kontrollerne af det normative søpasmateriale overfor mere deskriptive kildefonds har dog vist, at protokollernes information om enkelte togter og detailoplysninger om andre er forkerte. Fuldstændigheden er tilsyneladende

størst for hovedstadens vedkommende i modsætning til provinsen, for fredsperioder til forskel fra krigsår, for direkte farter frem for indirekte og endelig for sene togter modsat rejser tidligt i undersøgelsesperioden.

Trods de konstaterede mangler ved Kommercekollegiets algierske søpasprotokoller er det min konklusion, at de giver *et glimrende helhedsbillede af monarkiets fjernsøfart gennem næsten hundrede år*. Konjunkturerne træder tydeligt frem, enkelttogterne findes næsten altid, og detailoplysningerne herom er, bortset fra destinationsangivelser, praktisk talt altid korrekte.

Noter

1. Erik Gøbel & Erik Oxenbøll: »EDB og historie« (i 1066. Tidsskrift for historisk Forskning XI 1981) p. 11-27.
2. Ove Malling: »Historisk Efterretning om den dansk-vestindiske Handel« (1784) (i Rigsarkivets håndskriftsamling VII D 11 eller Mallingiana: Handel IX: Vestindisk-guineisk) for eksempel tabel 7; M. L. Nathanson: »Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Huusholdning fra Frederik den Fjerdes Tid indtil Nutiden« (Kbh. 1844) for eksempel p. 708.
3. Theodor Link: »Flensburgs Überseehandel von 1755 bis 1807 ...« (Neumünster 1959) for eksempel p. 254ff, 213ff og bilag 9.
4. Aage Rasch: »Niels Ryberg 1725-1804 ...« (Århus 1964) for eksempel p. 384; Ole Feldbæk: »India Trade under the Danish Flag 1772-1808 ...« (Lund 1969) app. I, IV og V; idem: »Dansk neutralitetspolitik under krigen 1778-1783 ...« (Kbh. 1971) p. 191 og 206f; idem: »Danish East India Trade. Statistics and Structure« (i Scandinavian Economic History Review XXVI 1978) tabel 1.
5. Anders Monrad Møller: »Københavns handelsflåde 1814-1832 ...« (Kbh. 1974) p. 73-75 og 24f; idem: »Fra galeoth til galease. Studier i de kongerigske provinserns søfart i det 18. århundrede« (Esbjerg 1981) p. 153-158.
6. Jürgen Brocksedt: »Die Schifffahrts- und Handelsbeziehungen Schleswig-Holsteins nach Lateinamerika 1815-1848« (Köln 1975) p. 437; idem: »Statistik der Schifffahrtsbeziehungen Schleswig-Holsteins nach Lateinamerika 1815-1848« (Kiel 1976) p. lf.
7. Sigfus Blöndal: »Islandske Kulturbilleder« (Kbh. 1924) p. 52-72; Knut Gjerset: »History of Iceland« (New York 1924) p. 318-320.
8. C. F. Wandel: »Danmark og Barbareskerne 1746-1845« (Kbh. 1919) p. 1.
9. Fernand Braudel: »La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II« II (Paris 1966) p. 190-212; Frans Johan Wilhelm Henri Sandbergen: »Nederlandsche en Nederlandsch-Indische scheepsnationaliteit« (Leiden 1931) p. 165; P. M. Stolpe: »Dagspressen i Danmark« III (Kbh. 1881) p. 54-56.
10. Henry Barnby: »The Algerian Attack on Baltimoere 1631« (i Mariner's Mirror LVI 1970) p. 27ff; G. Field: »Old Times Afloat. A Naval Anthology« (London 1932) p. 277-282.
11. Wandel: op. cit. p. 120.
12. Kancelliets Brevbøger 11.04.1638 og 01.04.1633. Her og ved følgende referencer er anvendt den trykte udgave af brevbøgerne 1551-(1645) (Kbh. 1885-(1968)).
13. Jørgen H. Barfod: »Niels Juel. Liv og gerning i den danske søetat« (Århus 1977) p. 323; Hermann Langenbeck: »Anmerckungen über das Hamburgische Schiff-und See-Recht« (Hamburg 1727) p. 297. Se også H. G. Garde: »Den

- dansk-norske Sømagts Historie 1535-1700« (Kbh. 1861) p. 325f.
14. George K. Schiørring (ed.): »Conventionen af 2. April 1850 for Det Kgl. oc-troyerede Sø-Assurance-Kompagni« (Kbh. 1918) §64; Alexander Bugge et al.: »Den norske sjøfarts historie fra de ældste tider til vore dage« II,1 (Kristiania 1935) p. 416-419 – samme værk I (1923) p. 515-521 og 555f giver et generelt indtryk af barbareskproblemerne.
  15. Niels Nielsen Moss: »En fuldstændig Historisk Efterretning om de Medfaren-des Skiæbne paa Skibet Jomfrue Christina fra Tronhiem . . .« (Trondhjem 1773) p. 3-7; genudgivet som Trondhjems Sjøfartsmuseums Årsskrift 1936 un-der titlen »I algiersk fangenskab . . .« (Trondhjem 1937). Andre tilsvarende be-ретninger er L. Diderich »Sandfærdig Fortællelse om de Christnes ynkværdige Slaverie udi Barbariet . . .« (Kbh. 1756) og den versificerede Wilhelm Friderich Ravn: »Kort Underretning om det Maroccanske Slaverie i Aarene 1751, 1752 og 1753 . . .« (Kbh. 1754) og Jürgen Jacobsen: »Beschreibung meiner unglück-lichen Seefarhten in einer Zeit von 17 Jahren, meiner Schicksale während vier-jähriger Gefangenschaft in Afrika . . .« (Flensburg 1821). En række engelsk-sprogede beretninger nævnes hos Norman Robert Bennett: »Christian and Negro Slavery in Eighteenth-Century North Africa« (i Journal of African History I 1960) passim.
  16. Se for eksempel Henning Henningsen (ed.): »J. P. Cortemünde: Dagbog fra en ostindiefart 1672-75« (Helsingør 1953) p. 52.
  17. Blandt mange eksempler nævnes blot N. M. Kromann: »Fanøs Historie« III (Esbjerg 1934) p. 6f (1699-brev); H. E. Sørensen: »Rømøs historie« (Skærbæk 1977) p. 173-175 (1724-brev); H. Schlaikier: »Aabenraa Søfarts Historie« (Åbenrå 1929) p. 106f (1729-brev). Eksempler på brevttekster fra 1631 og 1769 findes i TKUA: Speciel del: Barbareskerne 1: Akter vedr. kgl. undersøtter, som holdtes fangne i Algier; brevttekst fra 1797 findes i Admiralitetets indkomne skrivelser pk. 797: 1797/1205.
  18. Simon de Vries: »Handelingen en Geschiedenissen voorgefallen tusschen den Staet der Vereenighde Nederlanden en dien van de Zee-Roovers in Barbaryen . . . van 't Jaer Christi 1590 tot op 't Jaer 1684« (Amsterdam 1684) p. 151, min oversættelse.
  19. Georg Høst: »Efterretninger om Marókos og Fes, samlede der i Landene fra Ao. 1760 til 1768« (Kbh. 1779) p. 153-155.
  20. »A Compleat History of the Piratical States of Barbary« (London 1750) p. 222-230. Se også samme kritik hos Carl Reftelius: »Historisk och Politisk Beskrif-ning öfwer Riket och Staden Algier ifrån År 1516 til och med År 1732« (Stock-holm 1737-1739) p. 464f – Reftelius giver i det hele taget en glimrende frem-stilling af barbareskforholdene.
  21. »Den ældgamle Normands, Christian Jacobsen Drakenbergs, Levnets-Beskriv-else . . .« (Viborg 1774/1972) p. 28-32; Alain Cabantous: »Gens de mer, gu-erre et prison. La captivité des gens de mer au XVIIIe siècle« (i Revue d'histoire moderne et contemporaine XXVIII 1981) p. 246-267.

22. Bennett: op. cit. p. 68, 70 og 78.
23. Ibidem p. 72.
24. Høst: op.cit. p. 178; Bennett: op.cit. p. 65; Jerome B. Weiner: »New Approaches to the Study of the Barbary Corsairs« (i *Revue d'histoire Maghrébine* XIII-XIV 1979) p. 205.
25. J. E. G. de Montmorency: »Piracy and the Barbary Corsairs« (i *Law Quarterly Review* XXXV 1919); Alf Ross: »Lærebog i folkeret« (Kbh. 1976) p. 258f.
26. KKI 1063: kgl. resol. 23.11.1796; Eskil Olán: »Sjörövarna på Medelhavet och Levantiska Compagniet. Historien om Sveriges gamla handel med Orienten« (Stockholm 1921) p. 151.
27. Vestindisk-guineisk Kompagni 27: 31.10. 1682 §11 og 08.11.1689 §4, Vestindisk-guineisk Kompagni 29: 10.07.1697 og så fremdeles.
28. Asiatisk Kompagnis skibsartikler 1794 kap. IV §§8-11; Hans Meslers journal (Ny kgl. Samling, 769, 4to). Tilsvarende bestemmelser findes i privilegierne for monterede købmandsskibe af 18.02.1636 §6 hos V. A. Secher (ed.): »Corpus Constitutionum Daniæ . . . 1558-1660« IV (Kbh. 1897) p. 656.
29. Roger Coindreau: »Les corsaires de Salé« (Paris 1948) p. 99-101 og 113-123.
30. Braudel: loc.cit. står for den ældre opfattelse, den nyere repræsenteres af Weiner: op.cit. p. 208.
31. Pieter Dan: »Historie van Barbaryen en des zelfs Zee-Roovers . . .« (Amsterdam 1684) p. 310.
32. Bennett: op.cit. p. 65, 71 og 77.
33. Kancelliets Brevbøger passim, især 02.08.1630, 12.09.1634, 22.12.1636, 18.01.1639 og 09.03.1637. Se også Kristian Erslev (ed.): »Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid« II (Kbh. 1887-1888) p. 230 og 242f, desuden Braudel: op.cit. p. 209-211.
34. Blöndal: op.cit. p. 70f. Se dog Kancelliets Brevbøger 20.06.1639.
35. Stephen Clissold: »The Barbary Slaves« (London 1977) p. 69-129; Piet Boon: »Jan Cornelisz Dekker uit Zwaag. Een gedwongen gastarbeider in Marokko« (i *West-Frieslands Oud en Nieuw* XLVII 1980); Ruth Pike: »Penal Servitude in Early Modern Spain. The Galleys« (i *Journal of European Economic History* XI 1982) p. 203 og 216.
36. For eksempel Kancelliets Brevbøger 09.03.1637 og 03.01.1639.
37. Blandt andre Høst: op.cit. p. 157.
38. Kancelliets Brevbøger 04.10.1627, 02.03.1636 og 09.04.1641; Anders Bjarne Fossen: »Under det Tyrkiske Aag og Tyranni. Bergens sjøfart og Barbareskstatene ca. 1630-1845« (i *Sjøfartshistorisk Årbok* 1979) p. 240.
39. TKUA: Speciel del: Barbareskerne 1: Akter vedr. kgl. undersætter, som holdtes fangne i Algier: Betænkning fra Slavekassens direktion til kongen 13.10.1736 (også gengivet hos Wandel: op.cit. p. 6-9); J. O. Bro-Jørgensen: »Forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. aarhundrede« (Kbh. 1935) p. 161-163. Se tillige K. Lorange: »Forsikringsvesenets historie i Norge inntil 1814« (Oslo 1935) p. 74.

40. J. J. Ihnen: »Journal was auf der im Jahre 1746 von . . . C VI nach der mittel-ländischen See . . . ausgesandten . . . Orlog-Schiffe Delmenhorst . . . sich vorgetragen« (afskrift i Handels- og Søfartsmuseet efter manuskript i Stadtarchiv Aurich) p. 32; A. Zimmer (ed.): »Av viceadmiral Frederik Zimmers optegnelser 1717-1756« (Horten 1927) p. 78.
41. R. Mejborg: »Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof« (Kbh. 1882) p. 32; Laurids Fogtmann (ed.): »Kongelige Rescripter . . . « (Kbh. 1786-1918) 12.04.1715; Gustav Henningsen: »I inkquisitionens net« (i Skalk 1980,5) p. 27; J. R. Bruijn: »Zeevarenden« (i F. J. A. Broeze et al. (eds.): Maritieme geschiedenis der Nederlanden III (Bussum 1977) p. 183-187); Olán: op.cit. p. 80f; J. H. Krüger: »Sveriges förhållanden till Barbaresk staterna i Afrika« II (Stockholm 1856) p. 22-35.
42. F. Dyrlund: »Tatere og Natmandsfolk i Danmark betragtede med Hensyn til Samfundsforholdene i det Hele« (Kbh. 1872) p. 65f.
43. Arthur G. Hassø: »Københavns Skipperlav 1634-1934« (Kbh. 1934) p. 15 (1634-artiklernes §10) og p. 52 (1685-artiklernes §24), desuden p. 81-83 og 122.
44. Fossen: op.cit.; »Kong Friderich den Fierdes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve fra Aar 1707 til 1708« (Kbh. 1708); Københavns skipperlavs artikler af 25.01.1707 §16; forordning af 13.03.1716 hos Jacob Henric Schou (ed.): »Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve . . . « (Kbh. 1777-1850); reskript af 12.04.1715 hos Fogtmann: op.cit.; »Forordning . . . over . . . Told, Consumption og Accise . . . 26de Novembr. Ao 1768« (Kbh. 1768) kap. 21 §§1-5; »Forordning om Tolden og Kiøbstad-Consumtionen . . . 1ste Februarii 1797« (Kbh. 1797) § 367; forordning af 21.08.1747 hos Schou: op.cit.
45. Fogtmann: op.cit. 12.04.1745; betænkningen nævnt i note 33.
46. Bro-Jørgensen: op.cit. p. 157-167; Lorange: op.cit. p. 70-74; Tom Söderberg: »Försäkringsväsendets historia i Sverige intill Karl Johanstiden« (Stockholm 1935) p. 139f og 148-151.
47. Bro-Jørgensen: loc.cit.; Vriès: op.cit. p. 160-168.
48. J. S. Bromley: »Les corsaires zélandais et la navigation scandinave pendant la Guerre de Succession d'Espagne. Un aspect de l'histoire maritime de la neutralité« (i Michel Mollat (ed.): Le navire et l'économie maritime de Nord d'Europe du Moyen-Age au XVIIIe siècle (Paris 1960)); Lord Russell of Liverpool: »The French Corsairs« (London 1970); Erik Gøbel: »Dansk sejlads på Vestindien og Guinea 1671-1807« (i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1982) p. 24-26.
49. R. E. J. Weber: »De beveiliging van de zee tegen europeesche barbarijsche zee-rovers 1609-1621« (Amsterdam 1936) p. 31f.
50. Som eksempler nævnes blot »Project oder Entwurf von einer Million Gulden . . . zu Ausrottung und Vertilgung der Türckischen See-Räuber« (Hamburg 1721) og Frédéric Herrmann: »Appel aux puissances de l'Europe pour faire cesser les pirateris des Barbaresques dans la Méditerranée« (Bremen 1816).

51. Udenlandske algerske søpas er afbildet i Eirik Hornborg et al.: »Skånska sjöfarrens historia« (Malmö 1940) p. 33; Frank C. Bowen: »The Sea. Its History and Romance« II (London u.å.) p. 189; George Granville Putnam: »Salem Vessels and their Voyages« II (Salem, Mass. 1924) p. 32. – En original udfyldt uoverskåret nederlandsk pasblanket findes i DfuA: Almindelig del: Almindelige korrespondencesager: Skibspasser og certifikater 1771-1812.
52. C. L. L. Harboe: »Dansk Marine-Ordbog« (Kbh. 1839) p. 418; Henning Henningsen: »Danskere i slaveri« (i Mærsk Post IX 1970) p. 17.
53. B. Boëtius (ed.): »Sverges traktater med främmande makter« VIII 1723-1771 (Stockholm 1922) p. 99-106.
54. Edvard Holm: »Danmark-Norges Historie . . . 1720-1814« III,1 (Kbh. 1897) p. 159-161 og III,2 (Kbh. 1898) p. 204-211; Wandel: op.cit. p. 10f; betænkningen nævnet i note 39.
55. Originale traktater på tyrkisk, dansk og fransk i Rigsarkivets traktatsamling. Trykt tekst in extenso i tilknytning til kvartudgaven: »Fredsarticular . . . 10de Augusti Aaret 1746« (Kbh. 1747). Regest af traktaten i H. C. de Reedtz (ed.): »Répertoire historique et chronologique des traités conclus par la couronne de Dannemarc . . . « (Göttingen 1826) p. 197f, oversat hos Wandel: op.cit. p. 10f. – I øvrigt er teksten verbalt overensstemmende med traktaten med Tripolis af 22.01.1752, bortset fra en sproglig variant uden indholdsmæssig betydning i §9 (se Udenrigsministeriet (ed.): »Danske Tractater 1751-1800« (Kbh. 1882) p. 22-29).
56. Schou: op.cit. 12.01.1747.
57. §8 i traktat af 26.03.1662 mellem Nederland og Algier nævner ellers udtrykkeligt, at både danske og svenske besætningsmedlemmer på nederlandske fartøjer ikke måtte gøres til slaver (Dan: op.cit. p. 102).
58. Cornelis Cau (ed.): »Groot Placaat-Boeck . . . « V ('s-Gravenhage 1725) p. 449-452; kort referat hos Sandbergen: op.cit. p. 155f.
59. Vries: op.cit. p. 19-26, 84-86, 99-103 og 134-141.
60. Reftelius: op.cit. p. 608-633.
61. Udenrigsministeriet: op.cit. passim; idem (ed.): »Danske Tractater efter 1800 . . . Politiske Tractater . . . 1800-1863« (Kbh. 1877) passim. – Tilsvarende var de vigtigste nederlandske opfølgningstraktater fra 1726, 1757, 1794 og 1816; de svenske stammer fra 1736, 1741, 1758, 1763 og 1771.
62. H. G. Garde: »Den dansk-norske Sømagts Historie 1700-1814« (Kbh. 1852) p. 255-260 og 311-326; Axel Linvald: »Kronprins Frederik og hans Regering 1797-1807« I (Kbh. 1923) p. 118-120 og 313-318. Jævnfør Olán: op.cit. p. 156-158.
63. For eksempel Otto Eck: »Seeräuberei im Mittelmeer. Dunkle Blätter europäischer Geschichte« (München 1943) p. 190f.
64. In extenso på dansk og tysk i »Kong Friderich den Femtes Allernaadigste Forordninger og Aabne Breve for Aar 1747« (Kbh. 1748) p. 31-46; gengivet med flere graverende fejl hos Hermann Andersen: »Algerske Søpas« (i Maaned-

- skrift for Toldvæsen XIX 1925) p. 301-304 og 356 f. Se også Schou: op.cit. 01.05.1747.
65. Cau: op.cit. p. 619f og 1635f (plakater af 28.09.1713 og 30.01.1715); Vries: op.cit. p. 54-56 og 62f; Olán: op.cit. p. 66-68 (reglement af 1730).
  66. Om Kommercekollegiet generelt, se Wilhelm von Rosen (red.): »Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse« (Kbh. 1983) pp. 441-468 og Frank Jørgensen & Morten Westrup: »Dansk centraladministration i tiden indtil 1848« (Kbh. 1982) p. 135-147 og 172-178.
  67. Gennemgangen af bestemmelser angående søpas med videre bygger på Fogtmann og Schou, hvor intet andet bemærkes.
  68. Se også Link: op.cit. p. 140.
  69. Udenrigsministeriet/Kommercekollegiet: Samlede sager (1762)-1866: Samlede sager til konsulatsjournal: 440 vedr. forordningen af 01.07.1840.
  70. Ibidem: 233 vedr. nedsættelse af pasgebyrer.
  71. Som note 69-70; ibidem: 772 vedr. gebyr for algierske søpas; GtK I-A-1-b: Danske kgl. forest. og resol. 24.06.1840 nr. 152. Se også Friedrich Marwedel: »200 Jahre Commerz-Collegium zu Altona« (Hamburg 1938) p. 29.
  72. Kröger: op.cit. p. 34f.
  73. KKI 1906-1908: Algierske pasfornylsesjournaler 1801-1807; KKI II-C-2-b: ditto 1822-1845.
  74. KKI 1182-1185: årene 1793-1796; KKI 1839-1849: årene 1797-1807; KKI II-C-2-b: årene 1816-1820 og 1823; desuden KKI 1181, som giver et uspecificeret udvalg af pas fra årene 1782-1786 – måske en form for supplement til de nu forsvundne egentlige pasprotokoler for disse år.
  75. For to andre togter er der uoverensstemmelser mellem latinske og algierske pasinformationer med hensyn til, om rejsen gik til Dansk Vestindien eller ej (LSP 1793/248 og 1793/352 contra ASP 1793/43 og 1793/134).
  76. KKI 1855-1861 og KKI II-C-2-b: Danske protokoller 1810-1817, tyske protokoller 1810-1821.
  77. GtK IV-C-3-a: Visdomsbog p. 148-150; Vestindiske lokalarkiver: Udtagne sager i den vestindiske regerings/guvernements arkiv: Kasserede søpas 1762-1806.
  78. For eksempel Københavns told- og konsumtionskontors journal 1835: bilag til nr. 499 (kgl. resol. af 10.07.1807, som bestemte, at søpas og ansøgninger derom 1761-1796 kasseres); Reviderede regnskaber 24: Algierske søpasregnskaber 1779-1840; KKI II-C-2-b: Afbenyttede algierske søpas 1838-1844 (ikke 1838 til 1840 som anført i Vejledende Arkivregistratur II p. 328).
  79. KKI 195-202 (årene 1747-1771), KKI 1186-1190 (årene 1778-1796), KKI 1850-1855 (årene 1797-1814) og otte bind med gamle numre 1531-1538 (årene 1815-1838) samt et bind helt uden nummer (årene 1839-1848). Den nærmere fordeling fremgår af folioregistraturerne 215 og 215b samt J. Bloch: »Rentekammeret, Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet 1660-1848« (= Vej-

- ledende Arkivregistratur II) (Kbh. 1892) p. 328. – Materialet findes også på Rigsarkivets sikkerhedsfilm S 11.562-11.571.
80. Registratur over Kommercekollegiets arkiv per 1820 p. 38; KKI 1179: Oversigt over søpas ekspederede gennem tyske sekretariat 05.02.1773-12.01.1777.
  81. GtK IV-C-2-b: Søpasprotokoller 1771-1773 og GtK I-C-1-b: Vestindiske ekspeditionsprotokoller 1773-1777; privatarkiv 10.246: Søassurancekompagniets angivelsesbøger 1771-1777 passim.
  82. Før kolonnesystemets indførelse er den eneste alvorlige mangel, at passene nr. 72-97, som er udstedt 02.11.1771-31.12.1771, mangler destinationsangivelser.
  83. For eksempel ASP 1789/277 og 1794/338.
  84. Angående kommercelæsten se Anders Monrad Møller: »Skibsmålingen i Danmark 1632-1867« (i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1974) med korrektionen hos idem: op.cit. (1981) p. 43-46.
  85. For eksempel ASP 1795/337 og 1795/1101.
  86. Tilfældigheden er tydelig ved ASP 1803/147, 1803/149 og 1803/152. – Helt så galt som hævdet af Sveistrup var forholdene dog ikke, faktisk viser en nærmere undersøgelse af hans kilder det stik modsatte, se P. P. Sveistrup: »Det Kongelige Danske octroyerede Vestindiske Handelsselskab 1778-85. En driftsøkonomisk Undersøgelse« (i Historisk Tidsskrift 10 VI 1942) p. 397f over for Vestindisk Handelsselskab 2 p. 72 og 9 nr. 196.
  87. GtK IV-C-2-a: Vestindisk journal 1797/281.
  88. Ibidem: Vestindisk journal 1784-1788 passim og 1794-1798 passim, sammenholdt med ASP.
  89. Eksempelvis tilbageleveredes ikke mindre end 16 pas på datoen 21.01.1771.
  90. KKI 195-202 forrest i hvert bind; Reviderede regnskaber 24: Algierske søpasregnskaber 1779-1840.
  91. Riksarkivet i Stockholm: Kommerskollegium C II b (algiersk søpasprotokol), A I A 1,90 (formular af 05.11.1729) og F II A,104 (blanket 1800/259); Sandbergen: op.cit. p. 298 bijlage XXXIII.
  92. Udskriften er til dels foretaget af Svend Erik Green-Pedersen (1764, 1771 og 1790-1793) og af min far Erik Gøbel (1778-1783 og 1808-1838), som begge takkes for god hjælp.
  93. GtK IV-C-2-a: Vestindisk journal 1784/631.
  94. Nina Ellinger Bang (ed.): »Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660« I-II (Kbh. 1906-1933) samt Nina Ellinger Bang & Knud Korst (eds.): »Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1661-1783« I-II (Kbh. 1930-1953).
  95. ASP 1792/305 og 1792/306.
  96. Det til grund liggende spredte kildemateriale er nævnt i Erik Gøbel: »Danish Trade to the West Indies and Guinea 1671-1754« (i Scandinavian Economic History Review XXXI 1983) p. 23-26 og idem: op.cit. (1982) note 60.
  97. ASP 1748/90.

98. KKI 409: Statistiske tabeller over skibsfarten . . . 1746-1767. – Også Kay Larsens kartotek »Dansk-vestindiske og -guineiske Personalialia og Data« (1929) er gennemgået, denne bygger blandt andet på waterskoutens arkiv, men på grund af lemfældig kildebehandling kan man ikke fæste særlig lid til Larsens resultater, der ellers fremviser flere togter, som det ikke umiddelbart har været muligt at genfinde i søpasmaterialet.
99. Gtk IV-C-3-d: Ekstrakter, beregninger etc. vedr. den vestindiske handel, told og skibsfart ca. 1764-1836; ibidem: to visdomsbøger angående vestindiske sager.
100. ASP 1780/263 og 1780/320.
101. KKI 1916: Diverse angående søpasekspeditioner 1796-1816.
102. Beregnet på grundlag af Feldebæk: op.cit. (1971) p. 167 og 206f.
103. DfuA: Speciel del: Algier Ie: Diverse korrespondencesager 1770-1839: Korrespondencesager vedr. algerske søpas 1771-1839.
104. Tak til Freddy Svane for at have stillet ekscerpter af konsulatsindberetninger til min rådighed (fra KKI 360, 365 og 1115-1166 passim). Her er inddraget Livorno 1749-1750, 1758; Alicante 1759-1762, 1779, 1783, 1785, 1787, 1789, 1795-1796; Cadiz 1775; Barcelona 1778-1779, 1785, 1789; Genua 1779, 1785; Marseille 1779, 1783-1785; Lissabon 1783; Malaga 1785-1786, 1795; Triest 1789. Stikprøven udgør efter mit skøn en ottendedel af alle middelhavsfarere 1749-1796.
105. KKI 1815: Generalskibsliister 1807; Gtk II-C-2-a: Konsulaternes skibsliister 1827-1830 fra Lissabon, Cadiz, Gibraltar, Cette, Livorno og Palermo.
106. Feldebæk: op.cit. (1969) p. 241-243 og 248-254.
107. Erik Gøbel: »Sygdom og død under hundrede års kinafart« (i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1979) p. 122-125; idem: »Asiatisk Kompagnis kinafart 1732-1833. Besejling og bemanding« (upubliceret specialeafhandling, Københavns Universitet 1978) p. 93-95.
108. Vestindiske lokalarkiver: Udtagne sager i den vestindiske regerings/guvernements arkiv: Ind- og udgåede skibe 1767(sic)-1779; ibidem: St. Thomas havnevesens rapporter over indkomne og udgåede skibe 1804-1807.
109. Listerne er fuldkomne bortset fra, at der for 1805 mangler to ugeskemaer (= første halvdel af april) og for 1806 fjorten uger (jævnt fordelt på året).
110. Jævnfør Gøbel: op.cit. (1982) p. 30-38.
111. Se seddelregistratur 87: toldregnskaber.
112. Vestindiske reviderede regnskaber: Toldregnskaber 52.
113. Ibidem: Toldregnskaber 1. – Yderligere skulle (ifølge den dupligerede registratur over de udtagne sager fra vestindiske guvernements arkiv) St. Thomas toldbog 1782-1783 være bevaret, men denne kan ikke findes i maj 1983.
114. Gtk IV-C-2-a: Vestindisk journal 1771-1848; ibidem: Udtagne rapporter fra regering og guvernement 1802-1844.
115. ASP 1785/106.

116. ASP 1793/579 og GtK IV-C-2-a: Vestindisk journal 1794/608;
ASP 1795/226 og GtK IV-C-2-a: Vestindisk journal 1795/682.
117. GtK IV-C-2-a: Rapporter fra regering og råd i Vestindien 1830.
118. Brockstedt: op.cit. (1975) p. 437ff; idem: op.cit. (1976) p. I-XVI og 59-79.

Om indsamling og ordning af nyere privatarkiver i Rigsarkivet

Af Vello Helk

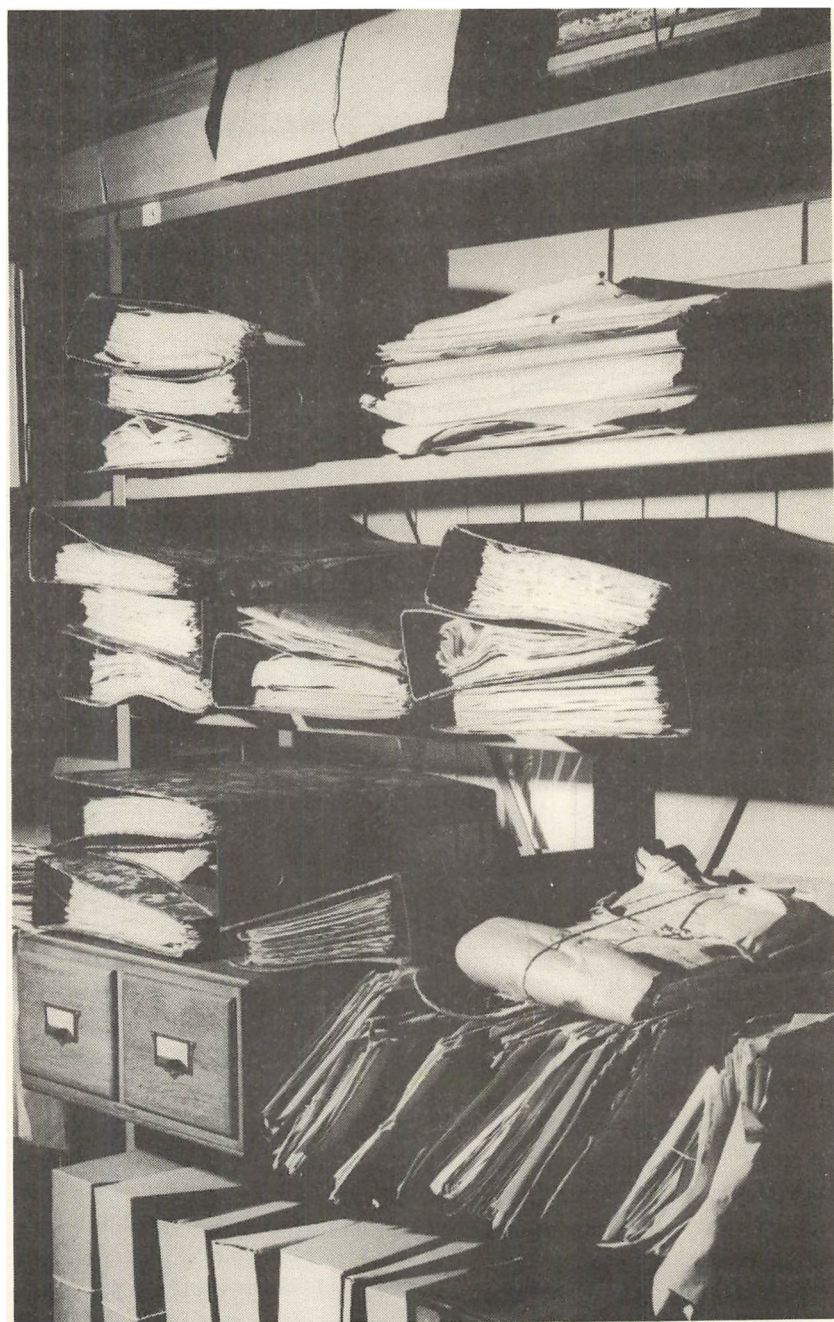
Indledning

Indsamling af privatarkiver har altid været et led i Rigsarkivets virksomhed. Bag alle de mange offentlige arkiver, som i tidens løb er indgået til statens arkivvæsen, står en række enkeltpersoner, hvis papirer undertiden udgør en del af den pågældendes embedsarkiv, men ellers er blevet opbevaret hjemme, hvor private breve og embedspapirer kan være blandet både fysisk og indholdsmæssigt, så de udgør en enhed, helt forskelligt fra det materiale, som afleveres fra embedskontorerne. I modsætning til de offentlige arkiver, hvor der som regel forefindes et arkivsystem, har et sådant for personarkivernes vedkommende måttet skabes. Det samme gælder de mindre institutionsarkiver, mens de større som regel har været henlagt efter visse principper. Det har altid været en hovedregel, at man forsøger at bevare og tillempe det eksisterende system, så ringe det end kan være. Gamle registratursedler viser, at breve, koncepter og dagbøger har udgjort hovedgrupperne i personarkiverne, men i øvrigt har der fundet en omgruppering sted. Man har stræbt efter fastere regler, stadig mere påkrævet på grund af de voksende arkivmængder.

I 1922 nedsatte Det kgl. danske Videnskaberne Selskab på historikeren Aage Friis' (1870-1949) initiativ *Kommissionen til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie* (Arkivkommissionen), der fik til opgave ved en systematisk gennemgang og arkivmæssig registrering af privatarkiver, i de første år navnlig på mange herregårde, at skaffe den historiske forskning et overblik over bevarede kilder til dansk historie i privateje. Den havde sin baggrund i lensafløsningen (lensloven af 1919) med dens følger, som kunne medføre spredning og ødelæggelse af vigtige arkiver.

Dette arbejde bar gode frugter, og der registreredes et betydeligt antal arkiver. Det viste sig, at der rundt på herregårdene fandtes et vigtigt materiale til belysning af Danmarks historie, da deres ejere ofte havde spillet en betydende rolle inden for landets administrative og politiske forvaltning.

I disse arkivregistraturer benyttedes ofte et fast skema. Alle disse erfaringer sammenfattede overarkivar Holger Hjelholt 1944 i en instruktiv artikel i »Fortid og Nutid«: »Om Ordning og Registrering af ældre og nyere Privatarkiver«.

Han berettede om arkivkommissionens arbejde med at sikre arkiver i private, enten ved registrering på stedet eller ved at udvirke aflevering til offentlige samlinger, først og fremmest til Det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet. Artiklen behandler de væsentligste privatarkivproblemer, således tilgængeligheden af det afleverede materiale, også kassationsspørgsmål, og der afsluttes med en almindelig vurdering af indholdet af et »standardarkiv« med et forsøg på skematisk at opstille regler for ordning af privatarkiver, med skillelinie ved år 1660. Disse anvisninger er blevet flittigt benyttet og har i mange år været et paradigme for alle, der har beskæftiget sig med ordning af privatarkiver. Samtidig er der sket en udvikling; meget ser anderledes ud i dag end for 39 år siden.

Indtil kort efter 2. verdenskrig modtog Rigsarkivet sine største og vigtigste privatarkiver ved Arkivkommissionens formidling. Her var de i forvejen ordnet og kunne anbringes på plads i en alfabetisk ordnet række. Efter Aage Friis' energiske indsamlingsperiode kom der en vis stagnation i Arkivkommissionens arbejde. Besættelsestidsforskningen medførte store afleveringer direkte til Rigsarkivet, påbegyndt af Jørgen Hæstrup og hans medarbejdere 1949 og siden fortsat med en mere aktiv indsats fra Rigsarkivets side. Materialet blev suppleret med afleveringer fra forskere ved Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie. De således indkomne arkiver anbragtes i en særlig gruppe: »Arkiver fra besættelsestiden«, som dog blev opløst 1970, i forbindelse med udarbejdelse af en oversigt over Rigsarkivets privatarkiver, idet personarkiver indlemmedes i den almindelige række, mens materialesamlinger og enkeltberetninger overførtes til Håndskriftsamlingen, gruppe IV. T.

Efterhånden udviklede sig den praksis, at Rigsarkivet selv fulgte de ældre afleveringssager op og henvendte sig til en bredere kreds af personer med anmodning om aflevering. Disse henvendelser blev sat i system efter rigsarkivarskiftet i 1963, og da det som regel drejede sig om nyere arkiver, udgik disse henvendelser fra Rigsarkivets 2. afdeling, hvor privatarkiver med tiden udgjorde et betydeligt arbejdsområde. Det udviklede sig til en særskilt sektion med egen journal, ligesom der udarbejdedes en fortegnelse over privatarkiver i Rigsarkivet, populært kaldet »telefonbogen«, udsendt i begyndelsen af

Uordnede arkiver består ofte af en mængde løse breve, manuskripter o.lign. Det hænder dog, at nogle breve er anbragt i brevordnere, og at der følger et kartotek med. Den tilsyneladende ydre orden skjuler dog en indre uorden, hvortil kommer, at mange løse akter skal indordnes i systemet.

Foto: Tage Ludvigsen

1972. Denne oversigt omfatter alle personarkiver, som er indgået i Rigsarkivet indtil september 1971, med undtagelse af privatarkiver på pergament, i tilknytning til kongehusets arkiv, eller til offentlige arkiver. De sidstnævnte findes enten som bilag til sager eller som en slags »håndakter« blandt ministerarkiver, enten i form af indkomne breve til ministeren, eller ligefrem ministersekretærens journal og kopibog med tilhørende sager, som ofte kan være af privat karakter.

I forbindelse med en ny afdelingsstruktur 1972 blev privatarkiverne sammen med Håndskriftsamlingen og biblioteket samlet under en nyoprettet 4. afdeling.

Privatarkiverne havde tidligere hørt under 1. og 2. afdeling, idet man stort set fulgte de offentlige arkivers daværende kronologiske opdeling med skel ved 1848. Denne grænse har altid været problematisk for de offentlige arkivers vedkommende og kan vanskeligt motiveres ved privatpersoners arkiver, der behandles og ordnes efter helt andre principper. Som følge af den nævnte opdeling er privatarkiverne gennem en årrække blevet behandlet af to afdelinger med forskellige vurderinger, men i det store og hele baseret på de grundsætninger, som er nedfældet i Holger Hjelholts artikel.

Fra gammel tid har Hærens Arkiv, nu Rigsarkivets 3. afdeling, haft en række arkiver efter militærpersoner. Efter indlemmelsen i Rigsarkivet har arkivet beholdt dette specielle område og modtager stedse supplerende og nye privatarkivafleveringer, men nu foregår dette i samarbejde med 4. afdeling.

Både for Arkivkommissionen og for Rigsarkivet har hovedformålet været at indsamle og bevare embedsmænds og politikeres papirer som supplement til offentlige myndigheders arkiver. Med hovedvægten på nævnte grupper omfatter samlingen af privatarkiver papirer efterladt af danske i næsten alle samfundslag og stillinger.

Rigsarkivets 4. afdeling har koncentreret sig om to vigtige arbejdsopgaver, nemlig om en systematisk indsamling og en tilsvarende tilgængeliggørelse gennem registrering, idet der tilstræbes et rimeligt forhold mellem begge disse aktiviteter, som i sidste ende har til formål at bane vejen og lette arbejdet for forskningen.

Indsamling

For personarkivernes vedkommende er dette arbejde lagt i faste rammer, idet afdelingen holder sig orienteret om dødsfald og retter henvendelse til efterladte efter betydende politikere, embedsmænd og andre, hos hvem man kan forvente at finde kildemateriale af betydning for Danmarks historie. Kun

undtagelsesvis rettes sådanne henvendelser til levende personer, idet erfaringen har vist, at det medfører en kraftig udrensning i arkivet, bl.a. fordi hensynet til et godt eftermæle sættes højt. Dertil kommer spontane afleveringer, og afdelingen forsøger gennem sine kontakter med historikere og andre at skaffe sig oplysninger om eksistensen af historisk materiale i privateje. Forehavendet begrænses desværre af de knappe ressourcer. Den nuværende samling spænder vidt, men har uensartet repræsentation for de forskellige samfundsområder.

For privatinstitutioners vedkommende er der bedre muligheder for en systematisk indsamling i lighed med det arbejde, som udføres på 2. afdeling med de offentlige arkiver. Danmark er som bekendt foreningernes land, og alene en systematisk henvendelse til de foreninger, der i forvejen ikke var etableret kontakt med, ville være en alt for stor mundfuld for det begrænsede personale. Denne opgave måtte dog prioriteres højt, navnlig med hensyn til de kampanjer om indsamling og registrering af de folkelige bevægelsers arkiver, gennemført af lokalhistoriske sammenslutninger, bl.a. i Nørrejylland, Fyn og Storstrøms amt¹⁾. Gennem støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd kunne der i 1980 frigøres en arkivar til at kortlægge de folkelige bevægelsers centrale arkiver, og da bevillingen året efter var brugt op, fortsattes arbejdet fra 4. afdeling. Projektet er nu bragt til en foreløbig afslutning. Der er opsøgt over 200 centrale foreninger, og over disse arkiver foreligger der nu foreløbige fortegninger. Fra omkring 70 foreninger er der givet tilsagn om aflevering, enkelte arkiver er allerede indkommet, og den forventede tilvækst fra denne indsamlings første fase kan anslås til mindst 600 m. Efter en lempelig redigering vil de omtalte arkivfortegninger blive samlet i en publikation.

Den anden større kampagne angår indsamling af arkivalier om dansk ydre mission, hvilket foretages i forbindelse med Statens humanistiske Forskningsråds projekt »Kristen mission og kulturpolitik«. Dette initiativ har til formål at følge missionstankens vækst og baggrund i Danmark samt at analysere kultursammenstødet i de områder, hvor dansk ydre mission kom til at virke. Rigsarkivet har i forvejen en betydelig samling af missionsarkiver, som nu vil blive suppleret og ført ajour.

Når kontakten er etableret og den første aflevering iværksat, forsøges der samtidig at træffe en aftale om fremtidig aflevering, helst med faste intervaller, f.eks. på ti år. Det er ofte nødvendigt at minde de forskellige institutioner om de trufne aftaler, som let kan glemmes ved bestyrelses- eller arkivmedarbejderskifte.

Rigsarkivet virker som vejleder for personer og institutioner, der ønsker at

aflevere deres arkiver; dertil kommer de spontane henvendelser med meget varierende udbytte. Det er naturligvis uoverkommeligt for ikke at sige uhenigtsmæssigt at indsamle alle nulevende personers og samtlige institutioners arkiver, men der tilstræbes en vis alsidighed, som er udbygget gennem samarbejde med institutioner uden for Rigsarkivet og landsarkiverne. I tvivlstilfælde optages forhandling med dem, således f.eks. med Det kgl. Bibliotek, som hovedsagelig indsamler kulturpersonligheders arkiver, desuden med Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, der koncentrerer sig om arkiver til belysning af arbejderbevægelsens historie. Navnlig på institutionsarkivernes område kan der være sammenfaldende interesser med Statens erhvervshistoriske Arkiv (Erhvervsarkivet) i Århus. Ligeledes opretholdes stadig nær kontakt med Arkivkommissionen, som nu har sit sekretariat ved sidstnævnte arkiv. Dette samarbejde er forsøgt udbygget gennem kontakter til en del lokalhistoriske arkiver. Alt dette forudsætter dog gensidig imødekommenhed og forståelse af hinandens problemer, idet det ikke drejer sig så meget om at hævde den hellige ejendomsret til undertiden tilfældigt erhvervede arkivalier som at redde dette materiale og lette arbejdet for forskere. Indgroede og nedarvede konkurrencetendenser kan dog i visse tilfælde være en alvorlig hindring for en fornuftig løsning, og trods en forbedret kommunikation og gode fremskridt har Rigsarkivet hidtil overvejende været den ydende part.

De fleste henvendelser giver resultat, men langt fra i ønsket omfang. Indsamlingsarbejdet vanskeliggøres af det moderne livsmønster. Ældre tilbringer ofte deres sidste år på forskellige institutioner (alderdomshjem, plejehjem o.l.), hvor de ikke har mulighed for at medbringe deres papirer, som derfor som regel destrueres. Der bevares dog gerne personlige dokumenter (eksamensbeviser, udnævnelser, ordensdekorationer o.l.), som fra historikersynspunkt ikke bidrager med nyt til belysning af den pågældendes virke. Svaret på Rigsarkivets henvendelser kan bestå i en kort meddelelse om, at arkivskaberen har tilintetgjort det hele eller at der intet er af interesse for Rigsarkivet. Dette betyder i visse tilfælde, at familien ikke ønsker indblanding fra Rigsarkivets side, det efterladte materiale kan anses for at være så fortroligt, at man ikke vil overlade det til Rigsarkivet. Andre erklærer sig villige til at aflevere, men vil lige have tid til at gennemgå papirerne, således at afleveringen ofte trækker ud i årevis og sommetider slet ikke bliver til noget. Materialet kan blive spredt i familien og på den måde blive vanskeligt at efterspore. Det er klart, at de efterladte har et specielt forhold til et materiale, som for dem indeholder mange minder, og henvendelsen fra Rigsarkivets side er i første række også tænkt som en tilkendegivelse af, at den pågældende persons efterladte papirer bør bevares for eftertiden. Men jo længere tid der går efter

henvendelsen, jo større bliver muligheden for, at arkivet alligevel går til grunde. Der kan ofte spores en vis ængstelse for at aflevere, idet man åbenbart er af den opfattelse, at samtidshistorikere med det samme vil kaste sig over det afleverede materiale for at finde afsløringer af samtidens og fortidens skandalesager. Måske har pressen bidraget til at bestyrke denne opfattelse, som naturligvis savner hold i virkeligheden. Det præciseres da også ved enhver henvendelse, at tilgængelighedsregler altid kan fastsættes af den, der afleverer arkivet. I almindelighed praktiseres for personarkivers vedkommende en glidende 80-års grænse, for privatinstitutioner en tilsvarende 50-årig grænse, d. v. s. at hvert stykke først bliver almindeligt tilgængeligt, når der er gået 80, henholdsvis 50 år efter dets tilblivelse. Inden for denne tidsfrist kan et eller flere familiemedlemmer, for privatinstitutioner sædvanligvis formanden eller en anden dertil bemyndiget person, og i deres forfald rigsarkivaren give tilladelse til benyttelse af materialet. Ofte overlades afgørelsen til Rigsarkivet og dermed til rigsarkivaren, og i så fald vil denne regel blive administreret med forsigtighed, idet det under alle omstændigheder normalt vil være vanskeligt at få adgang til materiale nyere end 25-30 år²⁾.

Tilladelsen kan være behæftet med visse klausuler, da det er nødvendigt at sikre sig, at de nyere arkiver ikke benyttes af ren og skær nyfgenhed. Denne regel er yderst vigtig: af dens overholdelse afhænger den almene tillid til Rigsarkivet, således at der også i fremtiden kan blive afleveret privatarkiver. Selv om det ved afleveringen ønskes, at det pågældende materiale gøres tilgængeligt med det samme, må Rigsarkivet tage hensyn til dem, der har skrevet til den arkivskabende person eller institution og regnet med, at deres breve ikke ville komme frem; derfor er det nødvendigt at anvende 80- eller 50-årsreglen også i sådanne tilfælde. På den anden side forsøger Rigsarkivet at gøre de afleverende klart, at det er uhensigtsmæssigt at binde arkiverne for længe. Almindeligvis er folk mest betænkelige ved at aflevere familiekorrespondance, som kan indeholde intime oplysninger. Samtidig er sådanne breve en vigtig kilde til belysning af sociale og kulturelle forhold. Med tiden vil de enkelte brevskrivere træde i baggrunden og materialet indgå som led i beskrivelsen af sin tids sociale kulturmønster: forholdet mellem forældre og børn, ægtefæller, søskende og fjernere familiemedlemmer. Fra familiens synspunkt kan det være nødvendigt med længere klausulering, men i tidens løb vil de enkelte brevskrivere blive til eksempler, deres eventuelle fejltrin omfattes med større overbærenhed, det sensationelle vil blive udvisket. Ofte kan folk ikke indse, at deres papirer kan have nogen værdi for andre, de har jo kun haft en normal tilværelse, men der er brug også for den slags materiale i historiens mosaik. Det er som regel muligt at træffe fornuftige adgangsbe-

tingelser. De aftalte betingelser formuleres i kvitteringskrivelsen eller på et notat i sagen.

Ved afleveringen aftales tillige eventuel kassation i arkivet. Det er nødvendigt at henlede opmærksomheden på, at Rigsarkivet ikke kan opbevare alt, men at der ved sortering og ordning muligvis vil blive udskilt noget, som enten kan kasseres eller returneres. Allerede ved besigtigelsen er der mulighed for en vis vejledning, idet Rigsarkivet kan få tilbudt meget andet end arkivalier. Sådant materiale kan foreslås afgivet til andre samlinger, det være sig biblioteker eller museer.

Køb af arkivalier forekommer meget sjældent; der er i visse tilfælde dog ydet en mindre dusør som påskønnelse for aflevering af arkivfund, af værdifuldt materiale, som på denne måde er reddet fra at blive tilintetgjort.

De fleste arkiver kommer til Rigsarkivet som aflevering og er Rigsarkivets ejendom, dog har familien eller institutionen i enkelte tilfælde forbeholdt sig ret til at låne dele af arkivet til benyttelse uden for Rigsarkivet. Hvis en arkiv-ejer ikke ønsker at skille sig af med sit materiale, søger Rigsarkivet at opnå tilladelse til kopiering. Kopierne indgår da i arkivet helt på linie med originaler. Nogle arkiver har været deponeret, men hovedparten overgår efter et vist åremål som Rigsarkivets ejendom. Deponering på ubestemt tid forsøges undgået. Det er hændt, at et arkiv, deponeret for 50 år siden, af nulevende familiemedlemmer forlangtes udleveret og derpå blev bragt til udlandet (USA), uanset at Rigsarkivet havde ofret tid og arbejdskraft på ordning af arkivet og havde udarbejdet en udførlig registratur. I udenlandske arkiver imødegås sådanne krav ved modkrav om kompensation, nemlig betaling for ordningsarbejde og opbevaring af arkivet gennem årene. Det danske arkivvæsen har hidtil ikke ønsket at benytte denne metode. Visse deponeringsaftaler indeholder dog en bestemmelse om, at arkivet hverken må gøres til genstand for handel eller føres ud af landet, evt. også at det altid skal blive i Rigsarkivet, selv om familien eller institutionen stadig har ejendomsretten. Det må gøres klart, at Rigsarkivet ikke vil påtage sig at opbevare og ordne arkiver, som efter nogle år vil blive fjernet og udstykket af eventuelle arvinger. Problemet om udførsel af arkivmateriale og kulturgoder i øvrigt har i flere lande været genstand for lovgivning, som indskrænker eller forbyder en sådan praksis. Her i landet er løsningen af dette problem endnu på overvejelsesstadiet³⁾.

Ordning og registrering

I løbet af de sidste årtier har arkiverne langsomt skiftet karakter. Et brevarkiv hører nu til sjældenhederne. De fleste embedsmænds og politikeres arkiver

består af en mængde sagsakter, genparter, duplikater, avisudklip o.l., som fylder mere end det belyser personens virke. Kopieringsmaskinernes ubønhørlige fremmarch har tillige forøget arkivaliemængden, en tendens, som mærkes både i de private og de offentlige arkiver. Mange forhandlinger foregår telefonisk, folk har lettere ved at rejse og træffer ofte mundtlige aftaler, som enten slet ikke eller måske kun i form af nogle hastigt nedkradsede notater, uforståelige for udenforstående, nedfældes på papiret. Det kan således være vanskeligt at finde sammenhæng i arkiver, der består af en mængde små lapper og notater. Men det er stadig arkivpersonalets fornemste opgave at forsøge at bringe orden i uoverskuelige bunker af papirer, undertiden gennemrodet af efterladte, som har villet sikre sig, at eventuelle skjulte skatte ikke havner i Rigsarkivet eller på lossepladsen. Her står man ofte magtesløs og misunder de kolleger, der har med de offentlige arkiver at gøre, hvor det er reglen, at materialet afleveres i indpakket stand ledsaget af en behørig afleveringsfortegnelse.

Mange af de privatinstitutioner, der afleveres til Rigsarkivet, mangler selv penge og arbejdskraft; derfor er deres arkiver langt fra den almindelige standard og kræver en betydelig indsats. Da der ikke er afleveringspligt for private arkivalier, må man være glad for, at materialet i det hele taget agtes afleveret og ikke bliver tilintetgjort. Så må man modtage arkiverne, som de nu er, og håbe på gunstigere tider med bedre muligheder, selv om ordningsarbejdet hele tiden halter bagefter.

Efter modtagelsen udarbejdes en accessionsseddel med omtrentlig angivelse af indhold, yderår og omfang. Derefter tages der stilling til, om arkivet skal ordnes eller indtil videre anbringes i utilgængeligt depot. Det ville naturligvis være at foretrække, om alle arkiver kunne blive ordnet straks, men det kræver helt andre arbejdskraftsressourcer end arkivvæsenet for tiden har til rådighed. Der må i hvert enkelt tilfælde skønnes, om arkivet bør prioriteres så højt, at en ordning eller blot en nødtørftig sortering iværksættes. Jo ældre arkiv, des højere bliver det som regel prioriteret, men samtidig tages der naturligvis hensyn til arkivvæsenets virkeområde. Hvis afleveringen kun er partiel, d.v.s. at familien beholder en del af arkivet med en senere aflevering for øje, er det hensigtsmæssigt at udsætte ordningen, indtil det hele er modtaget. Ved ældre arkiver kan man dog ikke altid vente så længe, selv om en registratur sommetider fremkalder nye afleveringer, der gør det nødvendigt at udarbejde et tillæg eller en revideret udgave af registraturen.

Det hænder, at et større uordnet arkiv ønskes benyttet, men ikke har været prioriteret til ordning i nærmeste fremtid. Dette problem kan klares ved, at forskeren eller forskningsprojektet gennem en bevilling skaffer midler til ord-

ning under Rigsarkivets tilsyn. Således har Rigsarkivet f.eks. ordnet politikerens Julius Bomholts omfattende arkiv, som er testamenteret til Esbjerg kommune. I det hele taget burde forskere og igangsættere af forskningsprojekter i højere grad på forhånd orientere sig, om det relevante arkivmateriale er ordnet og tilgængeligt. I modsat fald må udgifter til ordning indkalkuleres og bæres af de interesserede, hvilket ville bidrage til hurtigere afvikling af puklen af de uordnede arkiver.

Den omtalte ordningsprioritering kan dog, selv om den først og fremmest tager kronologisk hensyn, virke forskningsstyrende. Dette modvirkes dog af det pres, der ligger i arkivbenytternes efterspørgsel, som naturligt påvirker prioriteringen. Men vi står her i et dilemma: ved at udskyde andre ordningsopgaver hæmmer eller i værste fald blokerer man for andre forskningsmuligheder. De registrerede arkiver er lettere tilgængelige og vil derved tiltrække forskningen, mens summarisk eller kun foreløbigt ordnet materiale måske er mere spændende, men samtidig kræver en større indsats af forskeren. Gennem registrerede arkiver lettes derimod ikke alene forskernes arbejde, de skåner også arkivmedarbejdere for mange spørgsmål, og den sparede tid kan bl.a. anvendes til at ordne flere arkiver. Man må dog være opmærksom på den forskningsstyrende tendens og prøve på ved prioritering at tilgodese et bredere spektrum, finde på arkiver uden for eller i yderkanten af de traditionelt benyttede. En sagkyndig vejledning er her af største betydning for forskernes muligheder for at drage nytte af det stof, der findes i arkiverne⁴).

Ordningsarbejdet begynder som regel med et forsøg på at finde ud af, om der har eksisteret en vis ordening fra arkivskaberens hånd, idet en sådan så vidt muligt søges bevaret. Materialet gennemgås og sorteres i breve, koncepter og optegnelser, dagbøger og forskellige saggrupper, idet det åbenlyst værdiløse materiale straks skilles fra. Der frasorteres bl.a. konvolutter o.l., korte meddelelser uden væsentligt indhold, som f.eks. besked om afhentning af postforsendelser, bestilte bøger, mødeindkaldelser o.s.v. Desuden udskilles reklamemateriale, dubletter og tryksager, bortset fra pjecer m.v., som arkivskaberens selv har forfattet eller som knytter sig til en sag, som den pågældende har været med til at behandle. På samme måde behandles løse avisudklip uden sammenhæng, mens udklip i en bestemt sammenhæng bevares. De udskilte tryksager sorteres; nogle af dem kan indlemmes i biblioteket, andre afleveres til Det kgl. Bibliotek, hvor man navnlig er interesseret i publikationer fra tiden før 1900. Fotografier i nær tilknytning til arkivets indhold forbliver ved arkivet, mens dubletter og øvrige fotografier enten afleveres til Det kgl. Bibliotek eller andre samlinger, hvor de må formodes at gøre bedst gavn, f.eks. sønderjyske til Landsarkivet i Åbenrå og officersbilleder til Rigsarkivets

3. afdeling. Gamle pengesedler afgives sædvanligvis til Nationalmuseet (Mønt- og medaljesamlingen). Museumsvæsenet kan ligeledes være interesseret i forskellige genstande, som findes ved ordning af gamle arkiver. Ved de nyere arkiver orienteres familien eller institutionen altid først. Det samme gælder frimærker, der enten returneres eller afgives til Postmuseet.

Ved den hidtidige ordning er der lagt stor vægt på breve. I moderne arkiver er de ofte anbragt i forskellige saggrupper og bør holdes samlet med de relevante sager. Efter at have fået et overblik over arkivets indhold bestemmes ordningsprincipperne, nemlig hvor meget der skal gøres ved de enkelte grupper. Den sædvanlige rækkefølge ved ordningsarbejdet i personarkiver fremgår af nedenstående skematiske opstilling:

Politikeren *Hans* Christian Hansen (1885-1970), og hustru *Marie Kirstine* H., f. Jensen (1890-1925), sygeplejerske
Arkiv 1898-1965 . . . . . 5 pk.

Indhold:

- A.I. Breve til Hans Hansen
  - 1. Fra myndigheder, institutioner o.l. (brevskriverlister s. 5)
  - 2. Fra familie (brevskriverliste s. 6)
  - 3. Fra andre, alfabetisk ordnet (brevskriverliste s. 7)
  - 4. Fra andre, kronologisk ordnet
  - 5. Ved særlige lejligheder
    - a. 50-års fødselsdag 1935
    - b. 60-års fødselsdag 1945
    - c. Sølvbryllup 1946
    - d. 70-års fødselsdag 1955
- A.II. Breve til Kirstine Hansen, f. Jensen, (samme grundskema)
- A.III. Breve til andre fra andre
  - til Hansen, Jens, jurist, fra sønnen Jørgen Hansen, 1915
  - til Larsen, Peter, filolog,
    - fra Olsen, Rasmus, etnolog, 1925 (brudstk.)
- B. Koncepter o.l.
- C. Personlige papirer
- D. Dagbøger, erindringer o.l.
- E. Manuskripter, optegnelser o.l.
- F. Forskellige sager
- G. Fotografier
- H. Tryksager
- I. Diverse

Breve fra myndigheder, institutioner o.l. kan ofte placeres i andre grupper, således under A.I. 4-5 samt C. og blandt sagligt ordnet materiale. Familiebreve omfatter forældre, ægtefælle og børn, desuden søskende og svigerbørn. Disse breve omgås næsten altid med stor veneration og er den gruppe, som afleveres sidst, hvis familien i det hele taget ønsker at give afkald på dem. som regel afleveres de pænt samlet, også mærket, og der er ingen grund til at splitte dem ad, selv om de undertiden tillige indeholder breve fra fjernere slægtninge. Hvis de forskellige familiemedlemmer forholdsvis let kan identificeres, udarbejdes der brevskriverliste. Familiebreve kan dog undertiden bestå af adskillige bundter fra forskellige tanter og onkler, underskrevet med fornavn uden nærmere angivelse af slægtskabsforhold. I stedet for tidkrævende slægtsundersøgelser kan det være hensigtsmæssigt at dele gruppen op i en alfabetisk og en kronologisk række eller også anbringe alle familiebreve kronologisk, d.v.s. den orden, de ofte ligger i ved afleveringen. Således får man egentlig det bedste og intimeste billede af familieforbindelser. Det er ligeledes uhensigtsmæssigt at dele breve fra f.eks. ægtefællerne (faderen og moderen, sønnen og svigerdatteren), navnlig da sådanne kan være skrevet af begge og tillige påtegnet af andre familiemedlemmer. Familiebreve af denne art kan ordnes ret summarisk med generelle anmærkninger, f.eks. »påtegnet af flere familiemedlemmer«, som da gælder for alle breve fra det pågældende familiemedlem, såfremt der er tale om brevskriverliste; i kronologisk ordningssystem er tilføjelsen naturligvis overflødig.

Gruppe A.I.3. vil omfatte nogenlunde væsentlige breve med brevskriverfortegnelse, som udarbejdes alfabetisk på grundlag af Dansk Biografisk Leksikon. Heri indgår også breve fra fyrstelige, der placeres efter samme principper som i et navnerregister. Kaldenavne(t) (eller forbogstavet(rne) understreges, også selv om det er det første fornavn, dog ikke, hvis kun kaldenavn(ene) anføres. Ved stillingsbetegnelser følges om muligt samme praksis som i Dansk Biografisk Leksikon, d.v.s. ikke »fhv. minister«, men »politiker«, ikke »professor, dr. phil.« eller lignende, men »historiker«, »filolog« o.l. Selv om samtiden muligvis ved, at en professor er historiker, vil det måske ikke være tilfældet blot få år efter. Ved udenlandske brevskrivere tilføjes som regel nationaliteten: »sv(ensk) historiker«, »ty(sk) læge«, i tvivlstilfælde stednavn. Der bør ikke anvendes for megen tid på at identificere de enkelte brevskrivere gennem arkivstudier o.l. Hvis de ikke kan findes i de gængse håndbøger, må navnet stå alene, evt. med tilføjelse af brevets afsendelsessted. Uidentificerede brevskrivere anbringes sidst i denne gruppe. Det har vist sig, at en del af dem kan identificeres senere og i så fald alligevel overflyttes til gruppe A.I.3., således at breve fra »ukendte« helt forsvinder. Undertiden kan arkivskaberens

familie bidrage med nyttige oplysninger, i andre tilfælde har arkivbenyttere med deres specialviden klaret nogle vanskelige identifikationsproblemer; de kan også være behjælpelige ved at supplere mangelfulde angivelser og korrigere eventuelle fejl.

I den næste gruppe A.I.4. anbringes korte meddelelser af forskellig art, f.eks. takkeskrivelser, hilsener, gratulationer, indbydelser m.v. For politikere kan det dreje sig om henvendelser fra vælgere, anmodninger om bistand o.l., hvor brevskriverens navne ikke er så vigtige, mens emnet kan have en vis betydning. Ved at ordne sådant materiale kronologisk aflastes brevskriverfortegnelsen og det bliver muligt at få et bedre indblik i arkivskaberens aktiviteter på forskellige tidspunkter. I den alfabetiske række (A.I.3.) bør sådanne breve kun findes som supplement til andre breve fra samme brevskriver. I A.I.4. vil der som regel kun være ganske få breve fra samme brevskriver. Også breve fra flere underskrivere kan anbringes kronologisk; jubilæumsadresser og tilsvarende hører dog hjemme under A.I.5. Anmodninger om at holde foredrag kan anbringes enten kronologisk eller i tilfælde af større mængder, i en saggruppe for sig. Familiebreve i forskellige anledninger, f.eks. takkeskrivelser, opfordringer til at stemme o.l. kan placeres her eller i en saggruppe, men ikke i den alfabetiske række. Adskillige er dog i forvejen indgået i Rigsarkivets brevskriverkartotek og derfor ofte bestilt og ekspederet med tidsspilde og skuffelse til følge.

Enkelt forekommende breve o.l. i anledning af arkivskaberens fødselsdage, jubilæer o.l. mærkedage anbringes i den kronologiske række. Ofte er disse breve, telegrammer o.l. dog samlet og bør derfor placeres for sig selv i gruppe A.I.5. med en undergruppe for hver begivenhed.

Brevskriverlister udarbejdes til grupperne A.I. 1.-3., i enkelte tilfælde også til saggrupperne under F. Da de sidstnævnte grupper undertiden indeholder megen rutinemæssig korrespondance, kan det her være tilrådeligt at foretage et udvalg og kun at anføre de vigtigste brevskrivere. For at arkivoversigten ikke skal blive alt for uoverskuelig, anbringes brevskriverlister med over en halv snes brevskrivere bagest i registraturen, med en sidehenvielse i oversigten.

A.I. omfatter altid breve til arkivskaber, her forstået som den vigtigste person i arkivsammenhæng, uanset om det er manden eller hustruen. A.II. er reserveret for ægtefællen, og undergrupperækkefølgen bliver den samme. Har arkivskaber været gift flere gange, og der er breve til flere ægtefæller, benyttes de næstfølgende romertal. Herved forskydes rækken af romertal og gruppen A.III., normalt betegnende »Breve til andre fra andre«. Da systemet er baseret på proveniensprincippet, kan denne gruppe virke som et fremmedlegeme, men det kan ikke altid undgås, at et arkiv indeholder nogle breve,

som kan være fremsendt af modtageren til orientering o.l., muligvis også tilbagesendt efter brevmodtagerens død. Da det dog ofte er sket efter de efterlattes skøn, kan sådanne breve udskilles som et selvstændigt arkiv med henvisning til, at de stammer fra N.N.s arkiv. Denne gruppe bør reduceres til et minimum, således kan enkelte antagelig anbringes i saggrupperne. De tilbageblevne breve anføres med modtageren først, og der alfabetiseres efter dennes efternavn.

Gruppe B. *Koncepter o.l.* forekommer nu i de færreste arkiver, men kan bibeholdes, når det drejer sig om en række koncepter eller i sjældnere tilfælde ligefrem kopibøger. I mange moderne arkiver ligger svarkoncepter og -kopier sammen med modtagne breve og skal da holdes samlet, med en anmærkning herom. Koncepter og kopier af breve ordnes så vidt muligt kronologisk, men det er ikke nødvendigt at udarbejde en fortegnelse over adressater; en sådan ville alligevel blive mangelfuld.

C. *Personlige papirer* samles kronologisk for hver person med en summarisk karakteristik af indholdet, i visse tilfælde kan det dog specificeres nøjere, navnlig ved vigtige udenlandske udnævnelser; yderår anføres.

D. *Dagbøger, erindringer o.l.* angives med årstal, for erindringernes vedkommende tillige evt. tilblivelsesdatering, antallet af bind anføres i parentes.

E. *Manuskripter o.l.* indeholder ofte tillige forarbejder til taler, artikler, bøger o.s.v. og lægges så vidt muligt kronologisk, evt. efter emner.

F. *Forskellige sager* omfatter diverse dossiers, som har været i arkivet eller som er blevet dannet under ordningen, f.eks. om arkivskaberens virke inden for et bestemt område, en forening, hans arbejde for en bestemt sag (f.eks. hedeopdyrkning, skolereformer, atomoplysning o.l.), eller også om den pågældendes interesseområder i en bestemt periode; som oftest bliver det en kombination af begge dele. Hvis disse sager er alt for omfattende og derfor trænger til yderligere opdeling, kan der fortsættes først med arabertal for gruppen, dernæst med bogstav for undergrupperne.

De følgende bogstaver i systemet benyttes til de tre sidste grupper, nemlig fotografier, tryksager og diverse, idet der tilføjes en kort beskrivelse af disses indhold, helst kun nogle få linier.

I en række arkiver findes kun en eller flere af de anførte grupper; i så fald tilpasses skemaet efter arkivets indhold uden slavisk at følge de angivne bogstav- og gruppebetegnelser.

Ved institutionsarkiver er det lettest at finde et ordningsskema på grundlag af det eksisterende system. Disse kan variere en del, men i hovedreglen startes der med forhandlingsprotokoller (mødereferater), hvortil andet basismateriale (vedtægter, medlemslister eller -protokoller) slutter sig. Derefter

følger korrespondance, først journaler og kopibøger, derefter modtagne breve. Ofte er der tillige mange sagligt ordnede akter, enten om udvalg og kommissioner eller forskellige projekter. Der afsluttes med regnskaber og til aller sidst kommer tryksager. I visse tilfælde kan det være praktisk at bevare interne meddelelsesblade og trykte pjecer fra institutionen ved arkivet; større publikationer placeres dog i biblioteket. Af hensyn til senere aflevering er det praktisk at arbejde med en fast gruppeinddeling, med enhedsnummerering inden for hver enkeltgruppe.

Efter ordning og registrering anbringes materialet i læg med påtrykt person/institutionsnavn og arkivnummer. Der skrives læg for hver brevskriver i personarkiver, andre grupper fordeles i læg af passende størrelse. Derefter lægges arkivet i de autoriserede arkivæsker, som både på den korte og den lange side angiver arkivskaberens navn, arkivets opstillings- og pakke(enheds)nr., men ikke andet. På denne måde bliver det muligt at bevare diskretion om arkivets indhold. Samtidig er det let at indordne senere tilvækst og til-lægsafleveringer, idet man kan bruge de samme æsker suppleret med nye. For at systemet skal fungere tilfredsstillende, skal der ved bestillinger foruden arkivnr. altid anføres pakke(enheds)nr. Efter pakkelisten følger brevskriverfortegnelser, som afslutter registraturen.

Resultatet af ordnings- og registreringsarbejdet fremgår af registreringsbladet, som i øvrigt indeholder alle andre relevante oplysninger for arkivet og er tilgængeligt for publikum. Arkivregistraturer af mindre omfang (op til 5-6 sider) skrives på disse blade, de større duplikeres i et mindre antal og fordeles bl.a. til andre større arkiver, universitetsbiblioteker, universiteternes historiske institutter og andre beslægtede institutioner. De første, som blev udsendt 1973, duplikeredes i 50 eksemplarer, og dette initiativ har fået en god modtagelse, således at oplaget efterhånden er steget til 70. I begyndelsen var disse registraturer små og oversteg sjældent 10-20 sider. Efterhånden er omfanget vokset, idet stadig flere udsendes som oversigter over en bestemt families arkiver i Rigsarkivet, og derfor ofte indeholder oversigter over flere arkiver. Sideløbende har afdelingen siden sin oprettelse bidraget til publikationsrækken »Foreløbige Arkivregistraturer«. En væsentlig forudsætning for denne række har været, at registraturen skulle have et større antal sider (som regel mindst 5 ark) og for personarkiverne tillige, at de er så gamle, at en efteraflevering ikke længere er sandsynlig. Det kan dog ikke undgås, at der dukker nyt materiale op, som skal indordnes. Derfor er udgivelserne nu koncentreret om de dupliserede registraturer, som er lettere at fremstille og revidere. En publiceret registratur får folk til at se efter i deres gemmer, og det har bety-

det, at indtil nu er fire registraturer i denne gruppe på grund af nye afleveringer udsendt i en revideret udgave.

Alle brevskrivere i de ordnede arkiver indgår i Rigsarkivets centrale brevskriverkartotek på læsesalen. Et emneregister er under opbygning på 4. afdeling.

Status og fremblik

I løbet af de første ti år har privatarkivafdelingen gjort mange nyttige erfaringer, både på det teoretiske og det praktiske område. Det er lykkedes at videreføre og udbygge den systematiske indsamling af personarkiver, selv om det må indrømmes, at resultaterne ikke i tilstrækkelig grad svarer til de udfoldede anstrengelser. Anderledes positivt udbytte har indsamling og registrering af de folkelige bevægelser centrale arkiver bragt. Indsamling af arkiver til belysning af dansk ydre mission er på begyndelsesstadiet, men de første resultater er lovende⁵⁾. Indsamlingens talmæssige resultater på privatarkivområdet kan aflæses i nedenstående tabel (omfanget angivet i hylde-meter):

År	Personarkiver	Institutionsarkiver	I alt
1972	44,70	12,75	57,45
1973	25,45	131,50	156,95
1974	29,65	309,35	339,00
1975	118,35	153,75	272,10
1976	49,60	12,25	61,85
1977	49,40	70,65	120,05
1978	39,40	65,50	104,90
1979	16,20	82,35	98,55
1980	25,25	85,55	110,80
1981	14,25	87,10	101,35
I alt:	412,25	1.010,75	1.423,00

Dertil kommer tilvækst til andre samlinger, hovedsagelig til Håndskriftsamlingen, som andrager ca. 33 m. Af de modtagne arkiver er 35 anbragt i utilgængeligt depot, dertil kommer en række tillægsafleveringer, som stadig venter på at blive ordnet.

Der er udført omfattende ordningsarbejder. En lang række arkiver er ordnet på registreringsblade. Desuden har afdelingen siden 1973 udsendt 120 dupliserede registraturer på ialt ca. 2.500 sider og i serien »Foreløbige Arkivregistraturer« 8 bind på ialt 700 sider⁶⁾. Dette har medført nyskrivning og re-

vision af flere hundrede registreringsblade, og der er skrevet adskillige tusinde omslag og brevskriverkort hvert år. Dette meget tidkrævende arbejde har kun kunnet udføres ved en energisk indsats af afdelingens personale, som har vist forståelse og interesse for de opstående problemer og har bidraget til deres løsning ud fra en pragmatisk indstilling uden at fortabe sig i alt for mange teoretiske overvejelser.

Der er desuden udsendt en fortegnelse over institutionsarkiver på 4. afdeling (1979, 78 sider). Denne oversigt giver tillige summariske oplysninger om arkivernes indhold. En tilsvarende publikation over privatpersoners arkiver med omfang af en pakke og mere pr. 31. juli 1983 er gået i trykken. Det vil betyde en tiltrængt afløsning af den gamle meget summariske fortegnelse af 1971, som nu er grundigt revideret og suppleret med det sidste tiårs tilvækst.

Der er endnu ikke taget stilling til en tilsvarende oversigt over arkivmateriale i samlingspakkerne med kun et læg på hver person. Det drejer sig her ofte kun om arkivfragmenter, enkelte breve, personlige papirer o.l. af mindre betydning.

Større vægt må lægges på en udbygning af emneregistrering, som hidtil kun har omfattet nyordnede arkiver. Et overblik over beslægtet materiale og et indtryk af de meget varierende studiemuligheder kan opnås gennem en registratur, der går på tværs af de sædvanlige fortegnelser og tillige af arkiverne. En sådan tværregistratur kræver en betydelig indsigt og arbejdsindsats, og i privatarkiver er der mange oplagte emner, både politiske og kulturelle, som kan belyses på denne måde⁷⁾. Den mest hensigtsmæssige måde at løse informationsproblemer på ville være en centralregistrering af alt arkivmateriale på landsplan, som det allerede er gjort i Sverige, igangsat i Norge og planlagt i Finland. Dette kræver imidlertid en betydelig arbejdsindsats og aktiv medvirken fra flere sider, men er så vigtig en opgave, at den snarest må løses. Her må man være opmærksom på de moderne hjælpemidler, frem for alt bør man interessere sig for EDB-behandling, som navnlig kan benyttes til registraturer med dertil hørende brevskriverlister. Selv om resultaterne ligesom nu ofte vil blive summariske og vejledende, ville det betyde en ekspeditions-mæssig tidsgevinst med enklere adgang til materialet.

Privatarkiver vil med tiden få et andet indhold. Et forvarsel herom er de lydbånd og filmruller, som stadig hyppigere optræder i afleveringerne. På grund af den lettere og hurtigere telekommunikation er de tidligere orienterende og berettende breve på retur, lange rejsebreve er erstattet af korte hilser, mærkedagshilsener har faste formularer. Postmængden forøges, men nu består den for en stor del af meddelelser, udskrifter o.l. fra de institutioner, som følger menneskenes færden fra vugge til grav.

Med de nye medier vil privatarkiverne få nye problemer, navnlig med henblik på bevaring på længere sigt. Dette gælder til dels også det endnu almindeligste materiale – papir, hvis kvalitet kan være meget svingende fra arkiv til arkiv. Det må dog siges, at brevpapiret kvalitetsmæssigt gennemgående er bedre end det papir, der anvendes til massekommunikationsmeddelelser.

Udviklingen vil også berøre registreringsarbejdet. Nyt materiale kræver en vis nytænkning, og dertil kommer den nye navnelovs udvidede muligheder, som kan påvirke identifikation af de enkelte personer. Det kunne tænkes, at ægtefællerne burde registreres hver for sig. Dette kan eksempelvis gøres ved hjælp af de moderne personregistre, ved anvendelse af personnumre, som skulle garantere en entydig identifikation. Det er muligt, at den næste generations personarkivoversigter må støtte sig til disse numre. De voksende krav om dokumentationstjeneste vil antagelig også tvinge arkivvæsenet til at tillempe sine hjælpemidler efter dette behov, således at i hvert fald de nyere arkiver behandles efter de moderne metoder. En samlet behandling af hele arkivmængden kræver imidlertid kæmperessourcer og ligger foreløbig uden for mulighedernes rækkevidde.

Dokumentationsproblemet er mange gange antydnet og drøftet på snævrere plan, en tværgående behandling af hele denne problematik ville være en af de mest nærliggende opgaver. Der vil stadigvæk være brug for arkivarer til at bringe orden i arkiverne, til at finde lettere og enklere former og systemer for ordning. Det er altid forbundet med en vis glæde, når det lykkes af uordnede bunker papirer at skabe et brugbart arkivredskab for forskere. Dette kræver en vis rutine, men indeholder samtidig mange inspirationsmuligheder.

Noter og henvisninger

1. Forenings- og erhvervsarkiver fra Nordjyllands Amt, 3. udgave, 1982; Fynske Foreningsarkiver I. Kortfattet oversigt over foreningsarkiver i lokalhistoriske arkiver i Fyns amt, Landsarkivet for Fyn og Erhvervsarkivet, ved Margaretha Balle-Petersen, 1978; Foreningsarkiver fra Storstrøms Amt. En kortfattet oversigt. 1. udgave, 1980. Sidst udkommet: Foreningsarkiver i Vejle amt. 1. udgave, 1983.
2. Problemer i forbindelse med erhvervelse og adgang til benyttelse af arkiver behandlet af Inger Dübeck, Dansk arkivret, 1980 (navnlig s. 133 ff.)
3. Sml. Inger Dübeck, Statsmagt og arkiver, 1982, s. 113 ff.
4. Danmarks Arkiver, 1982, s. 131-138.
5. Sml. Oversigt over missionsarkivalier i det danske Rigsarkiv pr. 31. december

- 1981, ved C. Rise Hansen (duplikeret).
6. Se tillige Vello Helk, Rigsarkivets nyere registraturer over privatarkiver, i: Personalhistorisk Tidsskrift 100, 1980, s. 111-115, med en liste over de enkelte registraturer. Siden er udsendt følgende: kabinetssekretær J. G. Adler (1784-1852), højskoleforstander J. Th. Arnfred (1882-1977), familien Balslev, familien Bechtolsheim (Holtens-Bechtolsheim), forstander Ludvig Beck (1866-1948), politikeren Ivar Berendsen (1865-1939), højskoleforstander Thomas Bredsdorff (1868-1922), familierne Brock, diplomaten J. E. Bøggild (1878-1929), familien Christiani, familien Degenkov, generalmajor Carl v. Ewald (1789-1866), sognepræst A. Fibiger (1868-1937), familien Gamél, sognepræst C. J. Holt (1866-1933), med tillæg af familierne Holt og Lind, valgmenighedspræst Marius Jensen (1853-1931), sognepræst Hans Koch (1867-1949), sognepræst og forstander L. J. Kochs (1875-1969) familiearkiv, politikeren Oluf Krag (1870-1942), familien Leth, biskop P. E. Lind (1814-1903), familien Moltke (den grevelige linies ældste gren, I. linie), politikeren og juristen Oskar Normann (1860-1942), arkæologen Henry Petersen (1849-96), politikeren, geologen og filologen V. Pingels (1834-1919) familiearkiv, forfatteren, sognepræst Morten Pontoppidan (1851-1931), politikeren, børskommissær Julius Schovelin (1860-1933), eskimologen William Thalbitzer (1873-1958), med tillæg af familien Thalbitzer, gehejmearkivar G. J. Thorkelin (1752-1829), diplomaten Helge Wamberg (1888-1959), forfatteren Johannes Vedel (1841-1923) og litteraturhistorikeren Paul Verrier (1860-1938).
  7. Dette emne har bl.a. været til drøftelse i Arkivarforeningen, se: Registreringen af arkivalier. Arkivarforeningens seminar i Løgumkloster 27.-29. oktober 1966, s. 15-20 (Karen Marie Olsen: Tematisk registrering af privatarkiver efter 1848).

En forvildet regnskabsstump

Fra kongelig hofhold til adelig øksenhandel

Af Poul Enemark

I Rigsarkivets folioregistratur 108A: »Fortegnelse over regnskaber ældre end 1559« findes en pakke »Adskillige stykker kongelige indtægtsregnskaber fra Christian II's og Frederik I's tid«. Blandt pakkens større og mindre regnskabsbrudstykker findes et ark på 4 knækkede blade i 4°, der er udgivet af Georg Galster i »Danske middelalderlige regnskaber 1. rk. 1. bd.: Hof og Centralstyre« under titlen »Udbetalinger 1528-29«¹⁾. Det pågældende regnskab har ganske tydeligt aldrig været gjort til genstand for nogen egentlig kildeundersøgelse, således heller ikke af Thelma Jexlev i den nyeste gennemgang af »Register 108A«²⁾. Ved den oprindelige registrering, velsagtens af Secher, er det betragtet som et kongeligt hofholdningsregnskab. Galster har dog studset over placeringen under indtægtsregnskaber, hvilket titlen i den trykte udgave viser. Thelma Jexlev kalder det »udbetalinger til adelige, købmænd m.fl.«. Derimod har man åbenbart ikke fundet anledning til at tvivle om, at regnskabet skal henføres til den kongelige centraladministration.

Det er naturligvis nærliggende at stille spørgsmålet: Hvem har ført dette regnskab? eller i det mindste: i hvis navn er det ført? Ved udgivelsen er spørgsmålet ikke løst. Et enkelt sted står: »myn søn Gabryell«, og i registret er dette navn blot identificeret som »søn af regnskabsføreren«. Da navnet Gabriel forekommer i en kongelig lønningsliste fra ca. 1530, har man i registret betragtet denne person som identisk med regnskabsføreren søn³⁾.

Det er bemærkelsesværdigt, at »myn søn Gabryell« har modtaget ikke mindre end 5.250 gl af hertug Albreth på regnskabsføreren vegne. Denne hertug er i registret identificeret som hertug Albrecht af Meklenborg (1503-47)⁴⁾. Men det er endnu mere bemærkelsesværdigt, at dette store beløb er ført til udgift i regnskabet som udbetalt til sønnen. Vil man fastholde den opfattelse, at her er tale om et kongeligt regnskab, måtte dette store gyldenbeløb oppebåret på regnskabsføreren vegne dog skulle føres til kongelig indtægt. Når det desuagtet i næste øjeblik kan stilles til rådighed for regnskabs-

førerens søn, må det nødvendigvis forudsætte, at også sønnen er i kongelig administrationstjeneste. Næste post i regnskabet røber, at sønnen selv desuden i Lybæk har fået udbetalt 150 mk lyb.

Regnskabsføreren udbetaler en lang række beløb til flere forskellige købmænd bl.a. Jacob Vibe i Ribe, Anders Skaaning i Horsens, Michel Clausen i Odense for klædeleverancer på Jørgens vegne, en enkelt gang på Gabriels vegne⁵⁾. Af regnskabet fremgår desuden, at Jacob Vibe har betalt en Henrick tho Emmerich 200 gl på Jørgens vegne, hvilket beløb nu tilbagebetales ham af regnskabsføreren. En anden gang har samme Jørgen af Johan Koll, der var handelstjener hos Hartich van dem Busk, modtaget 136 gl, som tilstilledes ham på regnskabsføreren vegne. De betales nu tilbage på Jørgens vegne til en anden købmand, Henrick Smedt.

Disse mange udbetalinger på Jørgens vegne af den kongelige regnskabsadministration må forudsætte, at også Jørgen skulle være tilknyttet denne. I 1528 sendes imidlertid 100 gl til en Christoffer, hvis lån også tilbagebetales, og 4 gl betales på hans vegne. Må også Christoffer henregnes til den kongelige regnskabsadministrations tjenerstab?

Også andre poster falder i øjnene f.eks. 250 mk lyb til Bernt Langermand i Hamborg, »som ieg kofslo mett hanem«, eller 230 mk lyb til Riquart van Deuenter, »ieg oc kofslo mett hanem«, eller 136 mk lyb til Bernt Langermand, »ieg kramede mett hanem same tiidt«⁶⁾. En sådan mangel på specifikation over de kongelige indkøb er såre ualmindelig at træffe i hofholdningsregnskaberne. Ligeså uspecificeret er 700 mk udlagt for øksne. Lidt forbavsende er det ligeledes at se 100 gl udlæg til Eske Bille for øksne, som den kongelige regnskabsfører har solgt for ham.

En nøjere undersøgelse af bemeldte regnskab kan faktisk ikke siges at styrke den antagelse, at det skulle være et kongeligt udgiftsregnskab fra centralhusholdningen, således som man hidtil har formodet. Tværtimod vil mange enkeltposter, som det ses, vanskeligt finde en rimelig forklaring under denne forudsætning.

Et af udlæggene til Gabriel var 10 gl i guld, som regnskabsføreren udbetalte ham på Bygholm⁷⁾. Dette slot var siden 1451 næsten som et arveligt pantelen gået fra far til søn i slægten Gyldenstjerne. Efter den gamle ridder og rigsråd Henrik Knudsen Gyldenstjerne til Restrup, der døde i 1456, var det overgået til hans enke, Anne Munk, og efter hende fik sønnen rigsråd og ridder Knud Henriksen Gyldenstjerne pantelenet. Hans søn ridder og rigsråd Henrik Knudsen Gyldenstjerne til Restrup og Iversnæs overtog siden pantelenet og havde det til sin død 1517. Enken Karen Bille, datter af ridder og rigsråd Bent Bille til Egede-Søholm, beholdt Bygholm til 1530, da sønnen rigsråd og

22 løff og frind gubnytt fumpst pami vnd
 k njs gyllid hund nygher aff hertug allensz
 400 nygher vnd
 22 fnd hund fultp = hndord njs njs hnd
 pami vnd
 22 fnd or 22 22: gullid or pnygher fnd
 daler or pami hnd
 22 fnd or or gubnytt 22 22: gullid pmi
 bygher

Udsnit af regnskabsteksten: øverst posten om de 5.250 gylden, som Gabriel oppebar af hertug Albrecht, og nederst posten med 10 gylden, som Gabriel modtog på Bygholm.

statholder i det søndenfjeldske Norge Mogens Henriksen Gyldenstjerne indløste pantet af medarbejterne⁸⁾.

Henrik Knudsen Gyldenstjerne og Karen Bille havde en lang række sønner, hvoraf de kendteste var den nævnte statholder Mogens Henriksen Gyldenstjerne og den sidste biskop i Odense Knud Henriksen Gyldenstjerne. Blandt de øvrige fortjener i denne forbindelse dog at bemærkes lensmand på Ørum Gabriel Henriksen Gyldenstjerne til Restrup, kancellisekretær Jørgen Henriksen Gyldenstjerne og Christoffer Henriksen Gyldenstjerne til Iversnæs⁹⁾. Det er såre nærliggende at sætte disse tre brødre i forbindelse med de tre ved fornavn alene omtalte personer i regnskabet på hvis vegne der gang på gang afholdes udgifter.

Hvis denne formodning holder stik, må regnskabet være ført i enken fru Karen Billes navn og en del af hendes udgifter gælder i så fald forstrækninger til hendes tre yngre sønner. Om Jørgen Gyldenstjerne vides, at han i 1520'erne studerede og tog magistergrad i udlandet. I 1527 befandt han sig i Køln, men menes ret hurtigt derefter at være vendt hjem. I 1530 træffes han som kancellisekretær¹⁰⁾. Om Gabriel og Christoffer Gyldenstjernes undomsår vides næsten intet. Den i regnskabet omtalte søn Gabriel, der har modtaget penge i Lybæk og selv har oppebåret det store gyldenbeløb hos hertugen, må åbenbart have tilbragt en del af sin tid i udlandet. Disse poster kunne pege imod en uddannelse i udlandet i disse år.

Christoffer har modtaget et lån på 10 gl i Konningsberg, der må være Königsberg¹¹⁾. Denne episode må utvivlsomt henføres til prinsesse Dorotheas bryllupsrejse juni/juli 1526 til Königsberg, hvor hun indgik ægteskab med den tidligere højimester, nu hertug Albrecht af Preussen¹²⁾. Prinsessen var ved denne lejlighed ledsaget af et næsten tusindtalligt følge under ledelse af bl.a. Karen Billes broder, Anders Bille til Søholm, hvis hustru Pernille Krog-nos ledsagede prinsesse Dorothea som hofmesterinde¹³⁾. I betragtning af morbroderens og tantens fremtrædende rolle ved denne begivenhed, er det kun naturligt, at den unge Christoffer Gyldenstjerne har fundet plads i prinsesse Dorotheas talrige bryllupsfølge.

Familien indtog i øvrigt en særdeles rodfæstet position under Frederik I. I foråret 1527 sendtes Mogens Gyldenstjerne til Norge, hvor han erhvervede besiddelsen af det vigtige Akershus slot og len for Frederik I. Samtidig fik Claus Bille Bahus slot og len, og i 1529 erstattedes Vincens Lunge på Bergenhushus af Eske Bille. Rigsråd Claus Bille var søn af Steen Basse Bille til Allinde og Lyngsgård, og rigsråd Eske Bille var søn af Peder Bille til Svanholm. De var således fætre til Karen Bille, hvis fader Bent Bille til Egede-Søholm var ældre broder til Steen Basse Bille og Peder Bille¹⁴⁾. Slægtsalliancen Bille-Gyldenstjerne støttede altså netop i disse år, hvor regnskabet skriver sig fra, aktivt Frederik I's fodfæste i Norge.

Som flere medlemmer af Billeslægten var Karen Bille stærkt engageret i handel, navnlig med okser. Gennem Kolding førtes 1519 101 okser tilhørende »fru Karine her Henrick« og to år senere 106 okser tilhørende »fru Karine her Henrick Knudsen«¹⁵⁾. Okserne udførtes i marts, og ved samme årstid registreres »fru Karrin van Iversnæs« i Haderslev toldregnskab fra 1539 med to flokke på 123 og 86 okser¹⁶⁾. Da vi ikke har regnskaber overleveret fra den mellemliggende tid, kan det ikke afgøres, om Karen Billes udførsel af staldokse var en årlig tilbagevendende foreteelse. Broderen Hans Bille til Egede er opført i et Assensregnskab, der kan dateres omkring 1520, for 50 okser, og

allerede i 1512 (under krigen med Lybæk) fik han brev på, trods udførselsforbud, at føre fra Sjælland og Fyn til Jylland, hvilke øksne, korn og smør han havde¹⁷⁾. Nærværende regnskab bærer, som foran anført, netop vidnesbyrd om oksehandel. Der er købt øksne for 80 gylden i guld af Holger Gregersen Ulfstand til Skabersø, lensmand på Laholm, så disse dyr må formentlig være opkøbt fra landskaberne øst for sundet¹⁸⁾. Netop i disse år spores et stigende pres på opkøbet af okser fra de skånske landskaber, formentlig fordi Jylland og øerne ikke kunne imødekomme specielt den store efterspørgsel efter forårsøksne¹⁹⁾. En anden post ligeledes fra 1528 vidner om et oksekøb for 700 mk. Normal opkøbspris for staldøksne var i disse år 5-6 gl eller 15-18 mk da. pr. par²⁰⁾. Disse priser skulle give et samlet opkøb på 100-125 staldøksne. Desuden har salget af øksne for fætterten Eske Bille indbragt 100 gl. Normal salgspris ved Elben lå vist i disse år på 10-11 gl. parret, i Holland kunne formentlig opnås lidt højere pris²¹⁾. Salget for Eske Bille har da vel sagtens omfattet hen ved en snes dyr. Ligesom Karen Bille på Bygholm åbenbart lejlighedsvis solgte øksne for fætterten Eske Bille, der sad på Sjælland, har denne på sin side af og til modtaget okser, der var sendt ned fra svigerfaderen Henrik Krummedige på Vallen i Halland²²⁾.

Det store tilgodehavende hos hertug Albrecht på 5.250 gl må efter al sandsynlighed også – i alt fald overvejende – hidrøre fra leverancer af staldøksne. Hvis beløbet udelukkende er betaling for okser, må det i alt dreje sig om op mod 1000 dyr, hvilket tyder på en fast leverance til hertugens hofhold gennem en årrække²³⁾. Det var i øvrigt normalt, at nordtyske fyrster opkøbte okser til hofholdningen i Danmark. I 1529 beregnede landgrev Philips af Hessen køkkenskriver det årlige forbrug til ca. 350 okser, der i alt fald delvis var af dansk herkomst, eftersom opkøbere sendtes til Ribe efterårsmarked²⁴⁾. I 1512 ønskede hertugen af Braunschweig-Lüneburg at købe 300-400 okser på Ribe efterårsmarked²⁵⁾. I 1508 købte hertugen af Lüneburg 300 okser på samme marked, hvor også markgreven af Brandenburg forsynede sig²⁶⁾. I 1512 fik markgreven særlig tilladelse under krigen med Lybæk til at indkøbe 1000 danske øksne til sit eget køkkens behov²⁷⁾. Den store post modtaget af hertug Albrecht lader sig således udmærket fortolke som betaling for okseleverancer til hertugens hofhold. At beløbet er oppebåret af sønnen Gabriel, der desuden i Lybæk har modtaget 150 mk lyb., kunne muligvis tyde på, at han i disse år var engageret i moderens studehandel og opkøbshandel, hvilket naturligvis kun kan blive en formodning. Gabriel Gyldenstjerne må i det mindste selv have lagt sig efter studehandel, siden han i Haderslevregnskabet 1539 opføres med 151 okser²⁸⁾.

Blandt udgifterne træffes betalinger på Kieler omslag, hvor tre gældsposter på i alt 900 mk forrentes i 1528. Den største på 600 mk hos amtmænd Hans Johansen (Lindenov) i Flensborg forrentes med 6% både 1528 og 1529²⁹⁾. De 2 andre på 200 og 100 mk forrentes med henholdsvis 6% og 5%, og hovedstolen indløses i 1529. Den mindste gældspost på 100 mk var lånt hos Jasper Sested, søn af Schack Sested til Tegelhavn af Maslevlinien. Jasper Sested omtales i 1535 som kreditor til netop Karen Bille for et beløb på 200 mk³⁰⁾.

Hvad der startede med at være en formodning, at regnskabet er ført af Karen Bille, synes efterhånden at nærme sig vished. Flere små enkelttræk stemmer fint med denne antagelse. I en post skrives »Item 200 gl i guld, som Jacob Vibe i Ribe betalte min (!) Henrick tho Emirick på Jørgens vegne«³¹⁾. Det lille ord »min« vidner om, at sætningen oprindeligt var tænkt anderledes, og der skulle formentlig have stået: »Item 200 gl i guld, som Jakob Vibe i Ribe betalte min søn Jørgen«. Da det ikke strengt korrekt gengav forholdet, ændredes sætningen, hvorved »min søn« gled ud, og »min« blev et meningsløst rudiment.

Den allersidste sætning, som synes at bebude en yderligere regnskabsopstilling, som imidlertid ikke er overleveret, lyder således i Danske Middelalderlige Regnskaber³²⁾: »Om noget regnskab, som myn made(!) har haft«. Udråbstegnet angiver vel sagtens et uforståeligt ord, men ud fra formodningen om, at regnskabet ikke er ført af en kongelig regnskabsfører, men i fru Karen Billes navn, løser gåden sig vist ganske simpelt og ligetil. Ordet er forkortet, men der kan næppe stå andet end »min mand«, hvilket er ganske naturligt for fru Karen Bille, men vanskeligere forståeligt, hvis det var en kongelig regnskabsfører.

I betragtning af det yderste spinkle kildemateriale, der hidtil har ladet sig fremdrage til belysning af adelig handel og regnskabsførelse fra årtierne omkring 1500, er denne regnskabsstump ikke uden interesse til supplerende af vor viden. De af Grethe Ilsø fremdragne handelsbreve overvejende fra det østdanske område illustrerer især adelens baltiske kontakter i de østersøiske hansebyer med afsætning af korn, smør og konserverede slagtningsprodukter³³⁾. I Jylland spillede venteligt eksporten af levende okser en større rolle³⁴⁾, og den snævre kontakt med danske og vesteuropæiske købmænd skinner tydeligt igennem ved siden af handelsforbindelsen med Lybæk og Hamborg³⁵⁾. Lånemarkedet i Kiel hos holstenske kreditorer var åbenbart allerede normalt, selvom beløbene her var små³⁶⁾. Regnskabsførelsen er den simplest tænkelige, helt uden system, udgifter og indkomster imellem hinanden. Regnskabsstumpen har nærmest karakter af huskeseddel angående udgifter og tåler

regnskabsteknisk overhovedet ikke sammenligning med de samtidige købmansbøger, som Malmøkøbmanden Ditlev Enbecks udgivne regnskabsbog fra tidsperioden ca. 1521-35 er et smukt eksempel på³⁷⁾.

Noter

1. Danske Middelalderlige Regnskaber 1. rk. I: Hof og Centralstyre. Udg. G. Galster. 1944/53 (cit. DMR I,1) s. 224-26. RA: Reg. 108A gl. pk. 13 i nr. 10, ny pk. 7 i nr. 13.
2. T. Jexlev: Lensregnskaber og skattemandtalt omkring 1500. Noter til Registratur 108A (ARKIV bd. 5 s. 137-56). Stykket er kun nævnt summarisk s. 146 under punkt 10.
3. DMR I,1 s. 225, 757.
4. DMR I,1 s. 225, 744.
5. Alle 3 personer er storhandlende engageret i eksporthandel med okser og heste og import af klæde. Om J. V. se P. Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede. Med særligt henblik på dansk okseeksport. Århus 1971 II bilag 32.3 (s. 253), om A. S. samme II bilag 25 (s. 237) med anførte henvisninger. Om M. C. se bl.a. C. T. Engelstoft: Odense Byes Historie. 1880 s. 102, 166, 566, Will. Christensen: Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. 1904 s. 169, 191, 252, 278, 421, Enemark: Studier II bilag 3.
6. B. L. var købmand i Hamborg og handlede på kontoret i Brügge (Hanserecesse 3. Abth. IX hrsg. D. Schäfer & Fr. Techen. Leipzig 1913 nr. 520 s. 651).
7. DMR I,1 s. 226.
8. Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. århundrede. 1903/reprogr. 1974. s. 222, 238, 266, 300, Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det 16. århundrede (1513-1596) 1879 s. 38. De ældre pantebreve 1451, 1456 og 1463 se Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis 2. rk. Udg. Will. Christensen. Bd. 1 1928 nr. 56, 609, Diplomatarium Christierni Primi. Udg. Hans Knudsen. 1856 nr. 112. Om H. K. G. (død 1456) og K. H. G. (død 1467) se Dansk Biografisk Leksikon (cit. DBL) 3. udg. v. Sv. Cedergreen Bech V 1980 s. 416f, om H. K. G. (død 1517) se DBL 1. udg. v. C. F. Bricka VI s. 374f med der anf. henvisn.
9. Danmarks Adelsårbog XLIII 1926 s. 19ff. Om M. H. G. og K. H. G. (død 1560) se DBL 3. udg. V s. 417ff, 420ff med der anf. henvisn. Om G. H. G. og J. H. G. se DBL v. Bricka VI s. 371f, 375 med de anf. henvisn. Om Christoffer H. G. se Danske Magazin IV s. 162f, 170f, 173, 177.
10. Danske Magazin IV s. 163, samme 5. rk. I s. 225, 233.

11. Lånet var ydet ham af fru Lucie Mestrupps, der må være identisk med Lucie Rantzau gift med Ewald Hartvigsen Meinstorp til Oppendorf og Schönhorst, der i 1526 forskrev hende 5000 mk efter sin død (Danm. Adelsårb. XXI 1904 s. 288). Hun var 1558 hofmesterinde for dronning Sophie (Danske Magazin 4. rk. III s. 66).
12. Dorotheas brullupsrejse er detaljeret omtalt hos C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536. V 1872 s. 243ff.
13. Kong Frederik I's danske Registranter. Udg. Kr. Erslev & W. Mollerup. 1979 s. 106f. Brevene til A. B. og P. K. se Danske Magazin VI s. 189f.
14. Om C. B. og E. B. se DBL 3. udg. II s. 103f, 105f med der anf. henvisn., navnlig W. Mollerup & Fr. Meidell: Bille-Ættens Historie I 1888/93 s. 319-23, 352-80, 430-511, 540-53, 603-12, 669-710. Om slægtsskabet se DBL 2. udg. III s. 2, DBL 3. udg. II s. 91-93 tabel I-IV og Danm. Adelsårb. VII 1890 s. 69, 83, 86 jfr. s. 62f.
15. Register 108A:24: Kolding og Ribe Toldregnskaber 1518-20, 1524: Koldingregnskab 1512 25/3 6a, Koldingregnskab 1521 25/3 21b (RA). Specifikation over pakkens indhold angivet hos Enemark: Studier II s. 58.
16. Kongens Arkiv: Slesvigske og holstenske regnskaber: 1466-1578. Reviderede Regnskaber: Haderslev Told Regnskab 1539 12a-b (RA).
17. Register 108A: 24 (jfr. note 15): Assensregnskab ca. 1520 2b (RA). Lokalisering og datering se Enemark: Studier I s. 33-40. – Danske Magazin 4. rk. II s. 294. Om H. B. til Egede se i øvrigt DBL 3. udg. II s. 107 med der anf. henvisn.
18. Om H.G.U. se DBL 2. udg. XXIV s. 494f med der anf. henvisn.
19. Om det stigende opkøb af øksne i de skånske landsdele i disse år se Frederik I's danske Registranter udg. Erslev & Mollerup s. 99f. Om en lignende opkøbshandel af okser i de hallandske egne til transport ad jyske veje sydpå (Krummedige/Pogwish) fra de samme år se Enemark: Adelig studehandel i 16. årh. (Erhvervshist. Årbog 1955 s. 23-26).
20. En del opkøbspriser og salgspriser ved Elben på dette tidspunkt er opført i Erhvervshist. Årb. 1955 s. 23-26.
21. Wieses stk.-pris på 6½ mk lyb. (H. Wiese & J. Bölts: Rinderhaltung und Rinderhaltung im nordwesteuropäischen Küstengebiet v. 15. b.z. 19. Jahrhundert. Stuttgart 1966 s. 82) er vist i underkanten (se foran note 20 og E. Ladewig Petersen: Production and Trade in Oxen 1450-1750: Denmark (Internationaler Ochsenhandel 1350-1750. Hrsg. Ekkehard Westermann (i: Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte. Hrsg. H. Kellenbenz & J. Schneider. Bd. 9 Stuttgart 1979) s. 149)).
22. Fremgår af et brev jan. 1529 fra H. K.s hustru fru Anne Rud til svigersønnen (Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruders Adelslæg. I. Odense 1845 s. 158).
23. Der er bevaret et brev fra hrt. Albrecht af M. til Anders Bille apr. 1534, der vidner om en ret nær forbindelse mellem hertugen og enkelte medlemmer af

24. Joh. Schultze: Rindereinfuhr in den deutschen Territorien, insbesondere Hesen (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik III Folge 1914 s. 617ff).
25. Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis 2. rk. nr. 12421.
26. Enemark: Studier II s. 199, Hrt. Frederiks Arkiv: Toldregnskaber 1490-1519: Gottorpregnskab 1508 38a (RA).
27. Danske Magazin 4. rk. II s. 297.
28. Haderslev Told Regnskab 1539 (se note 16) 13b.
29. DMR I,1 s. 225f. H. J. L. lader sig identificere i registret s. 772.
30. Danm. Adelsårb. LVII 1940 s. 113. Selvom det næppe kan være det samme gældsbeløb, styrker Karen Billes lånekontakt til J. S. unægtelig den her anførte identificering af regnskabsstumpen.
31. DMR I,1 s. 225.
32. DMR I,1 s. 226.
33. Grethe Ilsøe: Dansk herremandshandel med hansekøbmændene i senmiddelalderen (Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11/9 1966 s. 305-336), jfr. tillige artiklerne: Frälsets handel (V sp. 10-12) og Östersjöhandel (XXI sp. 41-48, især 45f) i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder (cit. KLNLM).
34. Om oksehandel se art. Øksnehandel (KLNLM XX 1976 sp. 674-83) m. der anf. henvisn., samt Internationaler Ochsenhandel 1350-1750 (se foran note 21).
35. Handelskontakten mellem adelige og danske købmænd som et karakteristisk træk i tiden er senest fremhævet af E. Ladewig Petersen i Dansk Socialhistorie 3 1980 s. 204.
36. Kieler Omslag er senest behandlet af E. Ladewig Petersen i Hansische Geschichtsblätter 98 1980 s. 61-75.
37. Emilie Andersen: Malmøkøbmanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog 1954. I indledningen findes et kapitel om D. E.s bogføring og om købmændsbøger s. 40-50.

Ti års arkivlitteratur 1973-82

Af Grethe Ilsøe

Denne artikel er en frugt af arbejdet med *Dansk arkivbibliografi 1889-1981*¹⁾. Samtidig er den en videreførelse af nogle af de iagttagelser og synspunkter, der er fremlagt i *Arkivfaglig metodedebat* fra 1972²⁾. Artiklen består dels af en *kvantitativ analyse* af det seneste ti-års samlede danske arkivlitteratur, dels en *empirisk undersøgelse* af den del af arkivlitteraturen, der omfatter arkivaliernes tilgængeliggørelse.

1. Kvantitativ analyse

De senere års forenkede tryksteknik og deraf billigjorte produktionsmuligheder har stimuleret arkivinstitutionerne til at publicere. Og publiceringsfeltet er hastigt udvidet fra klassiske registraturer og årsberetninger til også at omfatte et mangeartet vejledningsmateriale, diskussionsoplæg, arbejdsrapporter etc. Selvom ikke al virksomhed på arkivområdet giver sig publicistisk udtryk, så vil man dog gennem en kvantitativ analyse af det sidste ti-års arkivlitteratur kunne opnå overblik over en væsentlig del af den arkivfaglige udvikling i perioden.

Genstand for nærværende analyse er den i *Dansk arkivbibliografi 1889-1981 optagne litteratur udkommet 1973-81* (med undtagelse af meddelelser af rent/ overvejende refererende karakter) og *den tilsvarende litteratur, udkommet 1982*. Sideantallet er benyttet som (et let tilgængeligt) produktionsmål, selv om lige store sideantal vel kan repræsentere vidt forskelligt ressource- og tidsforbrug. Følgende fordelingskriterier er anvendt:

- A : arkivlitteratur udgivet af arkivvæsenet (= Rigsarkiv/landsarkiv)
B :   –   udgivet i tidsskrifter/serier/rapporter i arkivvæsenets regi
          (= Arkiv, Nordisk Arkivnyt, Nordisk Arkivfotonyt, Arkivserien, arkivseminarrapporter).
C : øvrige arkivlitteratur³⁾

- a : arkivlitteratur produceret af arkivvæsenets ansatte⁴⁾
b :   –   produceret af ikke-ansatte i arkivvæsenet.

- I : litteratur om arkivvæsenets virksomhed
 II : - om arkivvæsenets samlinger
 III: - om arkivistik⁵⁾

Summarisk oversigt

(se specifikation bilag I-III)

I: arkivvæsenets virksomhed

	A	B	C	A + B + C
	2.092	834	622	3.548
a	2.092	828 ⁶⁾	495	3.415 ⁶⁾
b		6	127	133

II: arkivvæsenets samlinger

	A	B	C	A + B + C
	21.971	538	3.991	26.500
a	21.792	496	1.515 ⁷⁾	23.803 ⁷⁾
b	179	42	2.476	2.697

III: arkivistik

	A	B	C	A + B + C
	3.350	1.485	930	5.765
a	2.614	1.313	284	4.211
b	736	172	646	1.554

summa summarum

I + II + III:

	A	B	C	A + B + C
	27.413	1.857	5.543	35.813
a	26.498	2.637	2.294	31.429
b	915	220	3.249	4.384

Oversigt over arkivlitteraturen fordelt efter sideantal:

proveniensanlagte registraturer	14.408 sider
tematisk anlagte registraturer	3.291 —
arkivbeskrivelse/administrationshistorie	2.937 —
registraturer anlagt efter arkivaliekategorier (specialregistraturer)	2.884 —
kildeudgaver	1.808 —
guider	1.537 —
Danica-registraturer	1.269 —
almene fremstillinger	1.266 —
arkivheuristik (søgeteknik)	1.062 —
generalregistraturer	949 —
ordning/registrering	698 —
bevaring/kassation	593 —
arkivdannelse/journalisering	553 —
arkivret	432 —
arkivhist./arkiverindringer	412 —
udstillingskataloger	354 —
konservering/restaurering	347 —
opbevaring	295 —
kopiering	181 —
materialer og medier	161 —
arkivernes egenforskning	139 —
vejledninger for administrationen	123 —
uddannelse	114 —

ialt: 35.813 sider

Hovedtræk i udviklingen

Oversigterne viser, at der i perioden 1973-82 er produceret mindst 35.813 sider arkivrelevant litteratur. Langt størstedelen (26.500 sider, dvs. over 75 %) vedrører *arkivernes samlinger*, og heraf tegner de »klassiske« proveniensanlagte registraturer (bilag II.3.1.) sig for mere end halvdelen (14.408 sider). Iøvrigt er det bemærkelsesværdigt, at af arkivvæsenets egen andel heraf (14.162 sider) omhandler omtrent 60 % (8.347 sider) ikke-statslige arkivfunds, således i størrelsesorden: private personarkiver 3.681 sider, kommunale arkiver 2.348 sider, godsarkiver 1.562 sider og private institutionsarkiver 756 sider.

Tallene taler deres tydelige sprog om det statslige arkivvæsens indsats over for de for forskningen væsentlige arkiver, hvis bevaring er truet på grund af manglende eller uklare afleveringsbestemmelser.

Inden for *arkivistikken* (5.765 sider) fører arkivbeskrivelse/administrationshistorie (bilag III.3) sidemæssigt stort (2.937 sider)⁸⁾. Bevarings-/kassationsproblematikken (bilag III.2.) har affødt 593 sider, og det bemærkes, at den så godt som udelukkende er blevet behandlet af arkivansatte (536 sider).

Det gælder naturligvis for arkivlitteraturen som helhed, at den er stærkt domineret af *arkivvæsenets ansatte* (a), der står for 31.429 (90%) af de 35.813 sider. Så meget mere interessant er det at se, hvilke områder *ikke-ansatte* (b) beskæftiger sig med. Det viser sig at være de tekniske hjælpediscipliner: opbevaring, konservering og kopiering (bilag III.6.-8.) med 342 sider (b) imod 481 sider (a), og de tematisk anlagte registraturer og oversigter (bilag II.3.2) med 1.591 sider (b) imod 1.700 sider (a). En tættere analyse af sidstnævnte forhold opviser følgende med hensyn til de behandlede temaer og deres fordeling på a og b:

tema	a	(heraf A)	b
personalhistorie	96	(2)	401
befolkningshistorie	87		61
lokalhistorie	111	(81)	252
politisk historie	11		48
retshistorie			11
militærhistorie	53	(48)	
maritimhistorie			19
jernbanehistorie	88		
skolehistorie	342	(342)	113
missionshistorie	4	(4)	
kulturhistorie	33		171
udenlandsk historie	860	(842)	515
Island, Færøerne og Grønland	15		

Selvom man må vogte sig for at overfortolke tallene, giver oversigten over arkivlitteraturen fordelt efter sideantal dog anledning til følgende betragtninger:

Vejledningspublikationer for administrationen (arkivskaberne) (bilag I.5.) er iøjnefaldende få (123 sider). Specielt på lokaladministrationens område, hvor der ikke foregår systematiseret feltarbejde, er behovet imidlertid stort og burde søges dækket.

Også området *materialer og medier* (bilag III.5.) optræder med et påfaldende lavt sidetal (161 sider). Her står edb-problematikken klart på venteliste! Iøvrigt bemærker man, at alle de tekniske hjælpediscipliner fremstår med lave sidetal (henholdsvis 347, 295, 181 og 161 sider). Her skal imidlertid mindes om, at bibliografiens udvælgelseskriterium har været publikationer med *arkivrelateret* indhold og ikke egentlige fag- eller lærebøger.

Derimod er *heuristikken* (bilag I.4.) med sine 1.062 sider stærkt repræsenteret. Ikke desto mindre betyder den fortsatte store tilgang til arkivernes læsesale af nye grupper af arkivbenyttere, at behovet for heuristiske hjælpemidler langt fra er dækket, men tværtimod stadig vokser.

Som helhed kan det fastslås, at ti-årets arkivlitteratur omfatter et meget stort og meget differentieret område. Alligevel repræsenterer den ikke hele arkivvæsenets virksomhed, særlig savnes dækning af det væsentlige og krævende feltarbejde. Den store indsats med tilgængeliggørelsen af samlingerne står til gengæld stærkt og centralt i litteraturen og skal nærmere undersøges i det følgende:

2. Litteraturen om arkivaliernes tilgængeliggørelse

Det er hensigten gennem en empirisk undersøgelse og beskrivelse af det sidste ti-års relevante arkivlitteratur (dvs. guider, registraturer, udstillingskataloger, kildeudgaver, vejledende arkivbeskrivelser, administrationshistoriske publikationer og teoretiske/principielle redegørelser) i det følgende at forsøge en indkredsning af især de metodiske problemer i forbindelse med arkivaliers tilgængeliggørelse. Undersøgelsen vil samtidig være en status over, *hvorledes* man i perioden konkret har søgt at dække et stigende behov for arkivalieforbrug hos forskere og almenhed.

Det er indlysende, at ikke samtlige publikationer, der belyser (»tilgængeliggør«) arkivernes samlinger (27.917 sider), men kun et udvalg kan indgå i undersøgelsen. De behandlede publikationer er principielt søgt udvalgt efter, hvorvidt de repræsenterer en metodisk fornyelse. Udvælgelsen er foretaget på baggrund af det kendskab til arkivlitteraturen, som opnås gennem årelang arkivbibliografisk virksomhed.

Guider (bilag II.1.)

Guiden er en registreringsform, der er blevet meget anvendt i de seneste år som en førstehjælp til arkivbrugerne. Den er en oversigt over arkivfonds (en-

ten samtlige eller udvalgte efter et særligt kriterium) i en arkivinstitution eller – når det angår udvalgte fonds – evt. i flere arkivinstitutioner.

Arkivvæsenets største præstation på området i det her behandlede ti-år er *Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse 1* (Dansk arkivbibl. 2811). I sit anlæg adskiller den sig ikke principielt fra de øvrige landsarkivers guider, men den har en mere konsekvent udarbejdet og fyldestgørende administrationshistorisk indledning til de forskellige kategorier af arkivfonds med henvisninger til den mest relevante litteratur. Af pladsøkonomiske hensyn har man desværre dels indført et uforholdsmæssigt stort antal forkortelser og dels sat teksten omløbende ikke blot indenfor det enkelte arkivfond (som i de øvrige landsarkivers guider), men endda for visse embedskategoriens vedkommende (forligskredse og landkommuner) kontinuerligt omløbende indenfor overordnede administrative områder (amtskredse, amtsråds kredse). Dette er en meget lidt brugervenlig disposition. Forholdet fremhæves her, fordi det i almindelighed forekommer urimeligt, at en pladsøkonomisk besparelse skal have prioritet over publikationens formål: at lette arkiv søgningen for forskere og personale, og vægt til at overskygge den økonomiske kendsgerning, at den arkivfaglige indsats ved udarbejdelse af guiden i værdi (arbejdstimer = kroner og ører) langt overgår den besparelse, der opnås gennem begrænsning af papirforbruget ved trykningen. Problemet kan naturligvis ligeledes mindskes ved hjælp af velopbyggede registre, som man må forvente vil komme til at indgå i det afsluttende bind 2.⁹⁾

I sin tværgående form er guiden blevet benyttet i forbindelse med opsporing og indsamling af særlige arkivkategorier. Det gælder således Eilif Franks registratur over *Danske friskolearkiver 1852-1977* (bibl. 2684) og oversigterne over foreningsarkiver i henholdsvis Nordjyllands amt (bibl. nr. 2872), på Fyn (bibl. 2681) og i Storstrøms amt (bibl. 2525). Alle tre oversigter indeholder en afdeling (med index), hvor foreningerne er opstillet systematisk efter deres formål, og en topografisk opstillet afdeling. Herved tilgodeser de ikke blot lokalhistoriske, men også en lang række andre forskningsemner.

Proveniensenlagte registraturer (bilag II.3.1.)

Hovedværkerne inden for de proveniensenlagte registraturer er ubestridt de Vejledende Arkivregistraturer bd. XVII-XVIII *Lokalarkiver til 1559 I-II* ved Thelma Jexlev (bibl. 1032-33), bd. XXI *Københavns Universitets arkiv 1479-ca. 1910* (bibl. 1551) samt den i 1982 udsendte publikation af Niels Petersen: *Justitsministeriet. Organisation og arkiv (Administrationshistoriske studier nr. 6)*.

Iværksættelsen af arbejdet med V.A. XVII var i sig selv et resultat af over-

vejsler omkring proveniensprincipets gennemførlighed på splittede arkivfunds. Som følge af en historisk udvikling og af arkiv- og forskningspolitiske årsager parret med praktiske hensyn har »lokalarkiverne før 1559« haft en omtumlet skæbne, og mange er som bekendt splittet og spredt ikke alene imellem Rigsarkivet og landsarkiverne, men også på andre arkivinstitutioner. Overvejelserne om en proveniensmæssig fysisk sammenføring af lokalarkiverne blev definitivt opgivet efter rigsarkivarskiftet i 1963. I stedet valgte man at udarbejde en fællesregistratur over det splittede materiale, opbygget efter proveniens. Proveniensprincippet gennemførtes ikke i »virkeligheden«, men på papiret. Hvert eneste dokument er fortegnet og har fået sin korte regist. Hovedsynspunktet ved udarbejdelsen har ifølge Thelma Jexlevs indledning været, »at det først og fremmest drejer sig om en *arkivregistratur*, men så vidt muligt med et repertoriums fordele«¹⁰). Gennemførelsen af dette program har stødt på utallige vanskeligheder og har krævet både teoretiske overvejsler og praktiske afvejsninger af, hvad der var realiserbart inden for givne ressourcer, der ikke rakte til omfattende primærundersøjsler uden for arkivvæsenets egne institutioner. Arbejdet er imponerende. Det har alene kunnet lade sig gennemføre af en på én gang meget erfaren arkivar og middelalderforsker, og er således et klart bevis på nødvendigheden af, at arkivarer både har forskeruddannelse, forskerviden og forskererfaring.

V.A. XXI, Københavns Universitets arkiv er en »klassisk« registratur, et inventarium byggende på proveniensprincippet og forsynet med relativt korte administrationshistoriske indledninger for de enkelte underproveniensler. Som en nyhed indfører den løbende, korte brugervejsledninger og henvisninger i forbindelse med de registrerede arkivaliegrupper eller -enheder. Nummereringen har udgjort et særligt problem, og man er nået frem til et 3-ledet system på ialt 6 cifre, som formodentlig i princippet må kunne anvendes på andre store arkivfunds. Registraturen er i et tillæg forsynet med konkordanser til de to tidligere registraturer over Københavns Universitets arkiv. Også dette er en nyskabelse.

For begge de Vejledende Arkivregistraturer gælder det, at såvel deres tilblivelseshistorie som de metodiske overvejsler og problemer ved registreringen er blevet beskrevet umiddelbart efter arbejdets afslutning af implicerede arkivarer¹¹). Det er interessant og givtig lektur, der bl.a. åbner læserens øjne for det afhængighedsforhold, ethvert større registreringsarbejde står i til de pågældende arkivfunds historiske skæbne, herunder især til tidligere ordnings- og registreringsstiltag og de beslutninger med hensyn til metode og systematik, der dengang blev taget. Det lader sig ganske enkelt ikke gøre at slette tavlen ren og begynde helt forfra, selvom man nok så meget har er-

kendt svagheder, inkonsekvenser og begrænsninger ved det tidligere arbejde. Denne problematik er især fremtrædende for de ældre arkiver, der kan have været genstand for undertiden flere, måske kun delvis gennemførte (om)ordninger. Den kendes dog også fra nyere arkiver, eksempelvis mange kommunale arkiver, der har været udsat for hårdhændet »retrospektiv« ordning af arkivfagligt ukyndige efter et arkiveringssystem, der var aktuelt på ordningstidspunktet. Der peges for V. A. XVII.s vedkommende tillige på forholdet: primær og sekundær proveniens, hvor »vanskeligheden ved en fuldstændig konsekvent holdning¹²⁾ har været uoverstigelig«, også et generelt ordnings- og registreringsproblem, som man møder i forbindelse med ressortomlægning, embedsnedlæggelse, embedskumulering, uhjemlet tilaktering, genbrug af ældre, ikke-udskrevne protokoller til andre administrative sagsområder etc.¹³⁾.

Med den tredje og senest tilkomne af giganterne, »Justitsministeriet«, har Rigsarkivet for første gang udsendt en samlet registratur over et ministerielt arkiv. Den repræsenterer samtidig en fornyelse i forhold til de »klassiske« registraturer, men står dog i gæld til de af Secher i afhandlingen om »Proveniens(Hjemmehørs-)Princippet« fremførte betragtninger¹⁴⁾, som imidlertid ikke har været realiseret siden Secher selv udarbejdede V. A. I.¹⁵⁾. Med bl. a. sit indlæg på Arkivarforeningens seminar 1966 står Niels Petersen som fødsels-hjælper for størsteparten af den nuværende arkivargenerations erkendelse af tilblivelsesprocessen som den centrale og nødvendige forudsætning for den forskningsmæssige anvendelse af et administrativt arkiv¹⁶⁾. I forskellige sammenhænge har han i de forløbne år demonstreret sine ideer¹⁷⁾, men først med »Justitsministeriet« foreligger en af ham planlagt og fuldtud gennemført opgave efter disse ideer.

Publikationen er bygget op i fire afsnit. Det første: Justitsministeriets organisation, der giver en indgående administrationshistorisk beskrivelse af ministeriets tilblivelse og strukturelle udvikling, er bogens tyngdepunkt, hvor Niels Petersen fremlægger sin store konkrete viden og udfolder sin evne til at tolke administrationens væsen. Afsnittet indeholder eksempelvis adskillige iagttagelser og betragtninger om administrativ vækst og administrative forandringer. Det andet afsnit: Justitsministeriets arkiv er en grundtg beskrivelse af ministeriets journalsystem og af de enkelte proveniensers (kontorers) arkivdannelse med en nøje redegørelse for de vigtigste arkivalietyper, deres indretning og funktion i systemet. Som tredje afsnit følger den egentlige registratur, koncentreret til 19 sider. Den er indrettet efter proveniens, og inventeringen er foretaget på type-niveau (eks. forestillinger, journaler, embedsansøgninger) med angivelse af yderår. For 1. kontors vedkommende er Diverse

sager («skabssager») opregnet på sagsniveau. Afsnit 2 er således – i overensstemmelse med Niels Petersens ideer – en helt nødvendig forudsætning for forståelsen og brugen af registraturen. På ét punkt har Niels Petersen imidlertid ladt brugeren i stikken. Han har ganske undladt at oplyse noget om arkivaliernes omfang, et forhold som bl.a. spiller en praktisk rolle ved den tidsmæssige planlægning af en forskningsopgave og ved en så elementær handling som udfyldelsen af en rekvisitionseddél på læsesalen. Det var ønskeligt om omfanget for hver type havde været summarisk angivet med antal bind og pakker eller med oplysninger som (eksempelvis): 1 bind for hvert år. Selv en simpel meterangivelse kunne være til hjælp for brugeren. I dette tilfælde kunne den endvidere tjene til oplysning om, at de 19 sider registratur faktisk åbner vejen til over 1 km arkivalier: Også fjerde og sidste afsnit præsenterer nyt brugeroplysende stof i sine ialt 13 bilag med oversigter over bl.a. justitsministre, ministerielle embedsmænd, såkaldte »årstalsbogstaver« (journalårgangenes litra), ressortomlægninger og kassationsbemyndigelser. Bogen indeholder desuden gengivelser af opslag i forskellige »nøgle«-arkivalier til illustration af deres indretning og af anvendelsen af forkortelser, henvisninger o.lign.

Man må konkludere, at Niels Petersen har opfyldt de krav, han selv har opstillet til arbejdet med administrative arkivers tilgængeliggørelse: at udarbejde en *brugervejledning*, indeholdende oplysninger, som er nødvendige for det pågældende arkivs forskningsmæssige udnyttelse, nemlig om dets tilblivelse og opbygning og om den administrative proces, det er et produkt af. Men man må samtidig konstatere, at denne form for vejledning forudsætter et forholdsvis højt udviklet brugerniveau.

Tematisk anlagte registraturer (bilag II.3.2.)

Tematiske registraturer er en vanskelig genre, som kun i beskedent omfang er dyrket i arkivvæsenet. En undertiden anført grund er den, at en fuldstændig dækning af et tema er og altid vil være en utopi, idet den principielt forudsætter en totalregistrering af samtlige eksisterende arkivalske enheder. Her ved fremkalder den hos den professionelle arkivar ubehagelige mindelser om Wegener'ske registreringsprincipper¹⁸⁾ og om før-proveniensprincipielle tilstande. De uens og uegale niveauer, som de registrerede arkivfonde er ordnet og registreret på, er en anden og mere realbetonet grund. Ikke desto mindre har arkivvæsenet præsteret 2 væsentlige tematiske registraturer i det forløbne ti-år, begge karakteristisk nok som bestillingsarbejder. Det drejer sig om *Sources of History of North Africa, Asia and Oceania in Denmark* ved C. Rise Hansen (bibl. 1389), bestilt af International Council on Archives, og om

Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet (Foreløbige Arkivreg. Ny serie nr. 19) ved Ebba Waaben (bibl. 1349), bestilt af Dansk historisk Fællesforening.

Førstnævnte repræsenterer med sine 842 sider en kolossal arbejdsindsats. Alle relevante arkivinstitutioner og -samlinger er gennemgået foruden Danmarks Radios arkiv, universiteternes institutsamlinger, internationale organisationers lokalarkiver, missionsarkiver, gods- og erhvervsarkiver og en række private personarkiver. Alle gennemgåede arkivfonds indledes med en historisk oversigt og korte bibliografiske oplysninger. Hvor det har været muligt er kilderne fortegnet på bind/pakke-niveau. I en meget kort indledning gives et historisk rids af de danske forbindelser med de fremmede verdensdele og hovedtrækkene i det arkivalske afkast. Endelig er bogen forsynet med fyldig bibliografi og med 2 index på tilsammen 120 sider, omfattende danske arkiver og samlinger (I) og person- og stednavne samt andre, f.eks. skibsnavne (II).

Om det store registreringsarbejdes tilrettelægning og gennemførelse oplyses kun sparsomt. Men det fremgår dog af indledningens afsluttende afsnit: General observations, at de spørgeskemaer, udgiveren havde udsendt til institutioner og personer, kun var blevet utilfredsstillende, om overhovedet besvaret, og at det derfor var »almost invariably necessary for the editor to pay visits to many different places« samt, at det i mange henseender »may have been an advantage that the editor has himself got the opportunity to make or elaborate surveys...«¹⁹⁾. Det viste sig med andre ord, at et materiale på det nu foreliggende perfektionsniveau ikke lod sig tilvejebringe ved hjælp af spørgeskemaer, men krævede professionel indsats af en specialist. Dette er en erfaring, der bør have sin mening ved planlægning af temaregistraturer, som skal dække mange og især forskelligartede institutioner samt private arkivskabere.

Til gengæld får man gennem forord og indledning til den skolehistoriske registratur et fyldigere indtryk af de principielle vanskeligheder ved tematisk registrering. Det gælder især afgrænsningen af emnet (her »skolehistorie«), men også den geografiske afgrænsning (afståede landsdele, kolonier), udvælgelsen af arkivfonds, der skulle gennemarbejdes, om hvor meget relevant temastof en arkivalisk enhed skulle indeholde for at medtages, og endelig gælder det spørgsmålet om den tematiske registraturs formelle forhold til de trykte proveniensanlagte registraturer, hvori temaet forekommer. Som understreget i en anmeldelse er den skolehistoriske registratur meget brugervenlig²⁰⁾. Således indledes for hvert arkivfond med en kort beskrivelse af forretningsgang og arkivdannelse. Desuden findes et tillæg, hvori bl.a. er optaget oversigt over stikord i journalregistrene og over faste numre i de relevante journaler i henholdsvis Kultusministeriet 1900 og Undervisningsmini-

steriet 1922. Endelig afsluttes registraturen med en ordliste, sagregister, topografisk register og personregister.

I denne sammenhæng er det nærliggende at pege på en anden registratur med skolehistorisk tema, nemlig *Oversigt over materiale til Esbjerg skolevæsens historie for årene 1870-1970'erne* ved Ellen Nørgaard, der er skolehistoriker (bibl. 2821). Det er en registratur, der fortegner sager om det Esbjerg'ske skolevæsen i Esbjerg kommunale arkiv, Landsarkivet for Nørrejylland, Rigsarkivet, Folketingets bibliotek, Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv og Danmarks pædagogiske bibliotek. Registraturen er forsynet med et sagligt register over 37 udvalgte emner. For Rigsarkivets vedkommende bygger den i væsentlig grad på førnævnte registratur over skolehistoriske arkivalier, men giver på nogle punkter en fyldigere beskrivelse af administrationen. Som det bl.a. fremgår af Ebba Waabens anmeldelse²¹⁾ mestrer Ellen Nørgaard naturligt nok ikke hele det arkivtekniske apparat eller har en skolet arkivars kendskab til administrationens terminologi. Arkivfagligt er der ikke noget nyt at hente i denne registratur. Men idémæssigt burde den kunne inspirere til samarbejde imellem arkivinstitutioner om tværgående registraturer.

Øvrige tematiske registraturer, etableret uden for arkivvæsenet, omhandler konkrete lokaliteter. Det drejer sig om *Arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland om Viborg kommune*. En tematisk registratur ved Ole Tuxen (bibl. 2818) og *Hvidovre. En lokalhistorisk vejledning til Landsarkivet* (det sjæll.) af Birger Thomsen, udkommet 1982. Begge bygger på de respektive landsarkivers registraturværk og repræsenterer således ikke nogen primær registreringsindsats, men er rent kompilatoriske. Ikke desto mindre er de interessante ved inden for en begrænset publikationsramme at åbne op for et overvældende stort stof. Birger Thomsen har gjort det ved som indledning til registraturen (bind 2: arkivalier) at etablere en let læst oversigt over administrationshistoriske forhold og begreber med relationer til Hvidovre konkret indbygget i fremstillingen (bind 1: administrationshistorie). Ole Tuxen, der har haft til opgave at etablere et hjælpemiddel til brug for udarbejdelsen af et Viborgleksikon, har gjort det ved at bygge sin registratur op over systematikken i *Dansk historisk bibliografi*. Det er et vovestykke, som næppe nogen professionel arkivar turde have indladt sig på. Resultatet er en overraskende fyldig arkivalsk dækning af emnerne i det systematiske spektrum. Som Ole Tuxen selv fremhæver i sin indledning, er den tematiske (andenhånds) registratur helt afhængig af de til grund liggende primær-registraturers intensitetsniveau. Den vil derfor være ujævn og langtfra udtømmende.

*Registraturer anlagt efter arkivaliekategorier
(specialregistraturer) (bilag II.3.3.)*

Blandt registraturerne over enkelte arkivaliekategorier repræsenterer *Oversigt over Landsarkivets (det sjæll.) samling af kort og tegninger indtil ca. 1900* (bibl. 2527) et interessant registreringsforsøg. Kort og tegninger er i registraturen fordelt på proveniens med topografisk underordning. Registreringen må karakteriseres som en ren inventering med de nødtørftigste oplysninger for en entydig identifikation, herunder en simpel nummerering. Pointen er imidlertid, at grundlaget for den trykte registratur er en seddelregistrering af kort og tegninger, som alle forinden er blevet fotograferet, og fotografiet dernæst oplkæbet på registratursedlens bagside. Ud fra den betragtning, at de påklæbte fotografier umiddelbart vil give benytteren flere og bedre oplysninger end en verbal beskrivelse vil kunne, har man indskrænket seddelregistreringen til at omfatte proveniens, lokalitet, ældste datering, tegnerens navn eller signatur. Desuden er anført oplysninger om materiale og ydre mål, som dog ikke er medtaget i den trykte oversigt. Denne er forsynet med et alfabetisk sogneregister. I sin beskrivelse af registreringsarbejdet oplyser Helle Linde, at det er tanken senere at udarbejde et register over tegnere og signaturer, samt måske et kronologisk register over de ældste kort og tegninger²²). I sin helhed er arbejdet et interessant eksperiment, der for første og hidtil eneste gang har integreret fotografiet (den visuelle perception) i registreringen.

En anden interessant publikation er registraturen over *Middelalderlige håndskriftfragmenter* (aftagne fragmenter, omslag om lensregnskaber) ved Esben Albrechtsen (bibl. 1344). Den er fremgået af et samarbejde imellem Rigsarkivet og Københavns Universitets institut for græsk og latinsk middelalderfilologi. I indledningen karakteriseres registreringen som »en grovsortering«. Fragmenterne er således efter skønsmæssig vurdering ud fra palæografiske kriterier indordnet i 3 tidsafsnit (indtil 12.-13. årh., 13.-14. årh. og 14.-16. årh.) og placeret i en af 17 systematiske grupper, og endelig er fragmentets proveniens oplyst. Registraturen (eller »inventaret«, som den benævnes i indledningen) er forsynet med et register til de systematiske grupper og med en topografisk opbygget indholdsfortegnelse. Registraturen henvender sig til specialisten og må vel betegnes som det mest eksklusive registreringsarbejde, der er publiceret i ti-året.

Yderligere skal bemærkes Thelma Jexlev: *Lensregnskaberne – en oversigt* (bibl. 1613). Heri gives (som forløber for en specialregistratur i 4 bind) en oversigt over det bevarede materiale 1560-1660: regnskaber, jordebøger, ekstraskattemandtaller og kvittanciarumbilag fra lenene både i det nuværende

Danmark og i områder, der tidligere hørte til Danmark eller i en periode stod under dansk administration. Inddelingen er de enkelte lensmænds embedsperioder. Den topografiske opstilling af lenene følger stort set *Topografisk Register*, udgivet af Statens Lokalmuseumstilsyn, som anvendes af en række forskningsinstitutioner og i *Trap Danmark* (5 udg.). Oversigten er forsynet med en forbilledlig klar, forskningsrelateret indledning, der bl.a. peger på forskellige anvendelsesmuligheder, litteraturliste, person- og stedregistre samt et tillæg med summarisk nummerfortegnelse over lensregnskabernes middelalderlige fragmenter med henvisning til ovennævnte specialregistratur ved Esben Albrechtsen. Publikationen er gennemtænkt brugervenlig og giver mulighed for koordination med materiale i andre videnskabelige institutioner. Med en vis undren må man konstatere, at den er udarbejdet af en arkivar som et privat projekt, hvor man kunne have forventet den udarbejdet som tjenstlig opgave og udgivet af Rigsarkivet.

Sidst, men ikke mindst, skal fremhæves de få publikationer, der illustrerer den anvendelse af edb-teknikken, der har fundet sted ved registreringen af visse arkivaliekategorier (kirkebøger og panteprotokoller). Det drejer sig om Poul Thstrup: *Projekt Langeland. Et historisk-demografisk dataprojekt ved Landsarkivet for Fyn*. 1974,²³⁾ og fortsættelsen ved samme: *Projekt Langeland. Den demografiske database ved Landsarkivet for Fyn. Dokumentation 1: Magleby sogn 1682-1961* (bibl. 2592), samt *Sjællands landstings panteprotokoller 1632-1761. Register fremstillet ved edb* (bibl. 2491). Det fynske projekt, der er langt det mest avancerede, består i en maskinel fremstilling af registre til kirkebøgerne fra de langeland'ske sogne indtil 1901 på grundlag af koder og sorteringsprogrammer, udarbejdet af professor Hans Chr. Johansen, Odense Universitet. De to publikationer omfatter koder, programmer med eksempler, båndbeskrivelser, oversigt over de foretagne sorteringer og registerudskrifter, samt redegørelse for de forskningsmæssige anvendelsesmuligheder. Foruden konkret at åbne op for de langeland'ske kirkebøger vil publikationerne få en vigtig funktion som model- og erfaringsmateriale, når arkivvæsenet i en ikke altfor fjern fremtid skal tage edb-teknikken i systematisk anvendelse i tilgængeliggørelsesarbejdet. Den sjællandske publikation er et resultat af et simpelt indexerings-eksperiment ved hjælp af edb. Det har foruden at etablere nogle forskningsrelaterede indgange til et væsentligt og uhåndterligt kildemateriale, givet en vis erfaring både omkring tilrettelæggning og ressourceforbrug, som kan komme lignende fremtidige opgaver til gode.

Udstillingskataloger (bilag II.4.)

Udstilling af arkivalier er i sig selv en form for tilgængeliggørelse. Men kun når udstillingen (= tilgængeliggørelsen) fastholdes gennem en katalog kan den få betydning og benyttes ud over øjeblikket. Udstillingskatalogen får således status på linje med den øvrige litteratur om arkivaliers tilgængeliggørelse. Dog må man tage aspekterne ved udarbejdelsen i betragtning. Katalogen, der som regel henvender sig til den almene offentlighed, skal være lettilgængelig og rimelig kort, og den forventes at have en vis appeal, en form for PR-virkning. Ti-årets udstillingskataloger falder i 3 grupper, naturligt efter udstillingernes art: kataloger om en konkret historisk begivenhed, eks. *Indføds-Retten 13. januar 1776* (bibl. 1297), kataloger om et tema, eks. *Forbrydelse og straf* (bibl. 2387), *Fremmed arbejdskraft i Danmark før 1. verdenskrig* (bibl. 2391) og kataloger med primært pædagogisk sigte, eks. *Ejendoms historie* (bibl. 2389), *Hvordan benytter man kilderne i Rigsarkivet til belysning af ejendoms historie på landet?* (bibl. 1305). Sidstnævnte gruppe kan med rette opfattes som et direkte vejledningsmateriale ved arkivbenyttelse. En af de pågældende udstillinger er da også betegnende nok anmeldt under titlen: brugerudstilling²⁴). I de nævnte tematiske kataloger, der begge er udarbejdet i Landsarkivet for Sjælland, hvor udstillingsvirksomheden har været livligst, findes ligeledes meget heuristisk og administrationshistorisk stof såvel i indledningerne som i beskrivelserne af de udstillede arkivalier. I forordet til en af katalogerne finder man en tydelig hensigtserklæring i følgende sætning: »Der er her, som ved de udstillinger, der i de senere år har været arrangeret i landsarkivet, lagt vægt på at formidle information om de konkrete arkivaliers indhold og opbygning og på at belyse administrative anliggender«²⁵).

Kildeudgaver (bilag II.5.)

Dansk arkivbibliografi medtager ikke kildeudgaver af den enkle grund, at kildeudgivelse ikke er et specifikt arkivanliggende, men i vidt omfang foretages af lærde selskaber, foreninger og enkeltpersoner. Dette ændrer imidlertid ikke ved den kendsgerning, at kildeudgivelse traditionelt har været en del af Rigsarkivets virksomhed²⁶). Systematiseret og kommenteret kildeudgivelse er således en måde at tilgængeliggøre arkivalier på, hvorfor kildeudgaver medtages i denne fremstilling. I det behandlede ti-år har arkivvæsenet udsendt 4 bind kildepublikationer, som alle indgår i løbende serier, nemlig *Statsrådets forhandlinger* bd. XI (1866-72) og det afsluttende bd XII (1872-1912) ved Harald Jørgensen 1974 og 1976 samt *Viborg landstings dombøger* 1617 B og C og 1618 A, B og C ved Poul Rasmussen 1980 og 1982. Sidstnævnte er ud-

sendt af Landsarkivet for Nørrejylland, der som det hidtil eneste af landsarkiverne er gået ind i udgiverarbejde. Frem til 1875 er statsrådsprotokollen udgivet in extenso, derefter er alle rent formelle indstillinger forelæggelse i statsrådet udeladt²⁷). Dombogsudgaven var fra sin start i 1965 anlagt som en regestudgave. Ved udsendelsen i 1971 af det andet bind i rækken havde man revideret (strammet) principperne for regestudarbejdsen en del²⁸). Her er ikke stedet at diskutere udgivelsesprincipper, men det er klart, at de må indgå som element i tilgængeliggørelsens kompleksitet.

Arkivvæsenet har ikke taget nye udgivelsesinitiativer og det er vel den almindelige opfattelse, at kildeudgivelse er uforholdsmæssigt ressourcekrævende sammenlignet med andre former for tilgængeliggørelse af arkivmateriale. Løvrigt er xerokopier og mikroudgivelser (mikrofilm, microfiche) et realistisk alternativ til de traditionelle kildepublikationer. Arkivvæsenet er dog ikke i det her behandlede ti-år gået ind i noget systematiseret udgivelsesarbejde af den art, men er nøjedes med fremstilling af xerokopier og kopifilm til benyttelse på læsesalene (med henblik på at skåne originalmaterialet) og til ekstern levering efter rekvisition fra institutioner og private (brugerstyring).

Arkivbeskrivelse / administrationshistorie (bilag III.3.)

I bestræbelserne på at tilgængeliggøre større arkivfunds har man i et par perspektivrige og markante publikationer foretaget undersøgelser af arkivopbygningen og beskrevet dens komponenter. I *Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv* (bibl. 1498) sker det ved en behandling af ressort- og procedureudviklingen kombineret med beskrivelsen af den konkrete sagsdannelse. I *De fynske godsarkiver. En introduktion* (bibl. 2657) præsenterer Lotte Jansen en modelregistratur med faste gruppeenheder og giver en typologisk og administrationshistorisk beskrivelse af deres arkivalske indhold. De mange senere udarbejdede konkrete registraturer over fynske godsarkiver er opbygget efter modellen, der samtidig tjener dem som kommentar og vejledning.

Som en endnu bredere tilgang til arkivmateriale er udarbejdet beskrivelser af de ministerielle arkivers opbygning og af de grundlæggende journaliserings- og henlæggelsessystemer i centraladministrationen: *Ministerielle arkiver. Grundtræk af deres opbygning* (bibl. 83), *Kancellisystemet* (bibl. 81), *Rentekammersystemet*, 1982. Beskrivelserne, der også kaldes »Vejledninger«, er en stor heuristisk landvinding og burde være obligatorisk læsning for alle brugere af centraladministrationens nyere arkiver. Også for de kommunale arkivers vedkommende er der arbejdet med systembeskrivelse: *Kommunale journalsystemer fra 1940'erne til 1970'erne. En analyse af de tre mest almin-*

delige systemer af Carsten Egø Nielsen (bibl. 115). Fremstillingen, der ikke har noget direkte heuristisk sigte, gennemgår de tre systemers teori og vurderer deres anvendelighed målt i forhold til de krav, som arkivvæsenet i dag stiller for godkendelsen af et journalsystem.

I al sin enkelhed repræsenterer *Stikordsrøgister til fynske kommunalarkivregistraturer* ved Kirsten Helle Pedersen og Poul Thestrup (bibl. 2603) både en vejledning til arkivbenytterne og et hjælpemiddel ved udarbejdelsen af registraturer over kommunale arkiver, henlagt efter det såkaldte Oddersystem. Publikationen har vist sig særdeles anvendelig. Således har den dannet basis for størsteparten af de kommunale arkivregistraturer, der siden er udgivet af både Landsarkivet for Fyn og af Landsarkivet for Sjælland.

Fra beskrivelsen af procedurer og anvendte journal- og arkivsystemer til en bredere analyse af et administrationsområdes udvikling er overgangen glidende²⁹⁾. Rundt om i de publicerede registraturer er der i indledninger og anmærkninger altid forekommet administrationshistoriske oplysninger. Selvstændige administrationshistoriske publikationer er arkivvæsenet imidlertid først begyndt at udsende i den her behandlede periode. Man indledte med nogle ældre administrationshistoriske arbejder, som i årevis havde henligget i manuskriptform, nemlig O. Kyhl: *Den landmilitære centraladministration 1660-1763* I-II, 1975-76 og P. A. Heiberg: *Udkast til en skildring af forretningsgangen og bogføringen ved Danske Kancelli 1670-1848* (bibl. 85). Først efter rigsarkivarskiftet 1979 gik arkivvæsenet ind i udgivelsen af aktuelle forskningsresultater fra administrationshistoriske undersøgelser og overtog udsendelsen af *Administrationshistoriske studier*, en serie påbegyndt som et projekt på initiativ af Det humanistiske Forskningsråd og fortrinsvis udarbejdet af arkivarer³⁰⁾. Som serien hidtil fremtræder, må dens indhold karakteriseres som en række intensive administrationsundersøgelser integreret i almen historisk samfundsbeskrivelse. Herved ægger den til revision af den traditionelle opfattelse af administrationshistoriens rene nøglefunktion ved administrative arkivaliers tilgængeliggørelse. Der er fortsat tale om tilgængeliggørelse, blot foregår den så at sige »on a higher level«.

Ordning/registrering (bilag III.4.)

Teoretiske og principielle overvejelser vedrørende registrering finder man hovedsagelig i indledningerne til de enkelte registraturer. Kun undtagelsesvis er registreringsproblematikken taget op i en selvstændig fremstilling. Her skal fremhæves følgende: Jørgen Nybo Rasmussen: *Ordning og registrering af folketællinger* (bibl. 234), der viser vanskeligheden/umuligheden ved at følge proveniensprincippet fuldtud ved behandlingen af et kronologisk vidt-

spændende materiale, der er blevet til under et foranderligt administrativt system. Artiklen er samtidig en god illustration til Jørgen Nybo Rasmussens senere mere direkte fremførte forslag om historisk administrationsgeografi som hjælpedisciplin ved arkivregistrering, *Historisk administrationsgeografi* (bibl. 211). Sune Dalgård og Birgit Nüchel Thomsen: *Ordning og registrering af søetatens tegninger især konstruktionstegninger til skibe m.m.* (bibl. 2073) indeholder en vidtgående teoretisk redegørelse for et registreringsprogram med klassifikationsplaner for tegnings- og skibstyper og desuden et sæt specialudarbejdede skemaer til brug ved registreringen af den enkelte tegning. Programmet bygger på omfattende undersøgelser af de administrative og tekniske forhold. Steen Thomsen: *Søgesystemer I-II* (bibl. 229) er en beskrivelse af et edb-søgesystem til journalsagerne 1848-1913 i Indenrigsministeriets 1. departement. Indkodningen er foregået ved direkte afskrivning efter journalerne. Systemet er opbygget som et fleretrins-program med indlagt synonymordbog. Arbejdet er udført som specialeopgave i datalogi ved Københavns Universitet, men i Rigsarkivets regi. Fra forbrugersiden må fremhæves Orla K. O. Damkjær: *Rigsarkivets ordning af lensarkiver og jordebøger 1610-60* (bibl. 1616), der i en meget indgående analyse påviser, at arkivalierne fra lensarkiverne er spredt rundt i en række arkivfunds, og at der blandt lensregnskaberne ligger en del jordebøger med proveniens udenfor de reviderede regnskaber. I sin konklusion erkender han, at der i tidens løb er foretaget så mange omordninger af materialet, at selv den mest konsekvente og gennemtænkte nyordning vil være behæftet med usikkerhedsmomenter. Endelig skal nævnes Birgit Bjerre Jensen: *Rentekammerets originale embedsansøgninger 1660-1848. En ødelagt gruppe arkivalier* (bibl. 1576), hvori hun med baggrund i en undersøgelse af det bevarede ansøgningsmateriale under Frederik IV afdækker de kalamiteter forskningen udsættes for, når et arkivfonds indre, oprindelige orden ikke bibeholdes. Birgit Bjerre Jensens dobbeltstatus som arkivar og arkivbenytter giver indlægget en ekstra dimension: endnu engang kan det fastslås, at arkivarernes aktive forskningsarbejde gør dem til dygtigere arkivarer.

Anmeldelser

Før en sammenfatning forsøges, vil det være nærliggende at se på, hvorledes målgruppen har reageret på og vurderet indsatsen for at tilgængeliggøre arkivalierne. Det lader sig aflæse på to hinanden supplerende måder: ved at undersøge benyttelsen, dens omfang, fordeling etc.³¹⁾, og ved at se på anmeldelserne. Den første må der på forhånd afstås fra, indtil der foreligger til-

strækkelige nuanceret forbrugs- og publikumsstatistik fra arkiverne. Hvad anmeldelserne angår kan det konstateres, at en stor part er skrevet af arkivarer, dvs. af personer, der udgør en meget specifik del af målgruppen, og som almindeligvis anlægger et arkivfagligt og ikke et forbrugerspekt i deres anmeldelser. De øvrige anmeldelser fordeles sig med langt størsteparten på, hvad man kan betegne som »kort omtale« i de historiske tidsskrifter³²⁾, og på relativt få³³⁾, mere indtrængende anmeldelser, skrevet af dem, der må betragtes som målgruppens kerne: forskere, der er aktive arkivbrugere. Sådanne anmeldelser af de her behandlede publikationer viser, at forskerne (naturligvis) generelt er positive over for selve initiativet, dvs. over for udvælgelsen af pågældende arkivfond/tema/kategori til registrering. Anmeldelserne er ret forskelligt anlagt³⁴⁾, men taget under ét finder man følgende:

- diskussion af afgrænsningsproblemer
- vurdering af metode³⁵⁾
- kritik af disposition
- efterlysning af registre
- påvisning af konkrete fejl
- supplerende oplysninger
- understregning af de administrationshistoriske indlednings værdis
- generel brugervurdering.

Der er ingen tvivl om, at disse forsker-anmeldelser er meget værdifulde både for andre forskeres benyttelse af de omhandlede arkivalier og for arkiverne i det fortsatte arbejde med tilgængeliggørelsen og som korrektiv og supplement til de pågældende publikationer³⁶⁾.

Sammenfatning

Ved vejs ende kan man gøre op

GENERELT:

- at* ti-årets tilgængeliggørelseslitteratur udviser frodighed og alsidighed, men
- at* en overordnet plan for tilgængeliggørelsesarbejdet som helhed ikke lader sig påvise.
- at* målgruppen for publikationerne (= de potentielle brugere) i overensstemmelse med den almindelige adgang »for enhver« til arkivernes læsesale, normalt synes opfattet som alle, der har en almindelig skolegang som baggrund.
- at* målgruppen kun undtagelsesvis og undertiden indirekte er nøjere defineret (tematiske registraturer/specialregistraturer).

- at* anvendelsen af edb ved tilgængeliggørelsen kun har haft eksperimentel karakter i den omhandlede periode, men må forudses på længere sigt at komme til at præge tilgængeliggørelsesvirksomheden og dens resultater.
- at* arkivterminologien stabiliseres ved anvendelsen af modelregistraturer.
- at* bogtitretelæggelsen er væsentlig for benyttelsen, herunder
- at* den typografiske opsætning bør være brugervenlig,
- at* kolumnetitler er praktiske pejlemærker, som ikke bør mangle,
- at* relevante registre bør udarbejdes,
- at* bibliografi almindeligvis bør udarbejdes,
- at* ordliste almindeligvis bør udarbejdes,
- at* oversigter over embedsmænd for den nyeste tids vedkommende næppe har væsentlig betydning i forbindelse med søgning, identifikation og anvendelse af administrative arkivalier og formentlig kan udelades,
- at* illustrationer, specielt til belysning af arkivaliernes funktion, bør overvejes.

SPECIELT:

guider:

- at* guiden, som er den publikation en arkivbenytter ofte først præsenteres for og som er arkivpersonalets elementære håndbog, frem for alt bør være brugervenlig. Kravet indebærer velopbyggede registre og overskuelige, instruktive indledninger til oversigterne over de enkelte arkivfonds/kategorier.

proveniensanlagte registraturer:

- at* den »klassiske«, proveniensanlagte registratur fortsat er det bærende element i tilgængeliggørelseslitteraturen, og
- at* den tematiske registratur er sekundær i forhold til den, dvs. bygger på den og desuden er afhængig af dens intensitetsniveau.
- at* den proveniensanlagte registratur og de dertil knyttede administrationshistoriske indledninger og anmærkninger er en form for tilgængeliggørelse, der principielt tilgodeser den bredest mulige målgruppe, og fremstår således som principielt forskningsneutral.

tematisk anlagte registraturer:

- at* tematisk registrering er belastet af en række afgrænsningsproblemer, som ikke forekommer ved den »objektive« proveniensregistrering.
- at* behovet for tematiske registraturer er stort inden for alle historiske forskningsgrene, og

- at* forskerne i deres egne forsøg på at etablere tematiske registraturer opererer med forskningsrelaterede emnemæssige underoptagelser af temaet, samt
- at* den til grund liggende udvælgelse af sådanne emner vil være at opfatte som en tolkning af arkivaliernes indhold og derfor yderligere mere problematisk at foretage for det offentlige arkivvæsen end den simple form for tematisk registrering.

registraturer anlagt efter arkivaliekategorier (specialregistraturer):

- at* registreringen af specielle arkivaliekategorier som regel sker på et højt intensitetsniveau.
- at* man ved anvendelsen af denne registreringsform alt efter pågældende arkivaliekategori har mulighed for at tilgodese brugergruppens marginaler: den uskoledede arkivbenytter og specialforskeren (kirkebøger ctr. middelalderlige håndskriftfragmenter).
- at* en fotografisk gengivelse med held har ladet sig integrere i registreringen af kort og tegninger, og
- at* en sådan efter al sandsynlighed også vil kunne anvendes ved registrering af segl, vandmærker og lign.

udstillingskataloger:

- at* udstillingskataloger sædvanligvis indeholder en del heuristisk og administrationshistorisk stof, og
- at* det kunne være formålstjenligt ved udarbejdelsen at gennemføre en mere bevidst disposition af dette stof med henblik på katalogens genanvendelse som arkivvejledning.

kildeudgaver:

- at* traditionel kildeudgivelse såvel in extenso som i regestform er yderst resourcekrævende.
- at* alternative udgivelsesformer, xerokopi- og mikroudgivelser endnu ikke er taget i systematisk brug i arkivvæsenets til trods for, at der findes et stort og differentieret brugermarked.

arkivbeskrivelse / administrationshistorie

- at* beskrivelsen af anvendte journal- og arkivhenlæggelsessystemer samt af de enkelte komponenter i et arkiv forekommer at være ti-årets mest perspektivrige publikationsindsats på tilgængeliggørelsesområdet, derved

- at* beskrivelsen har resulteret i opbygningen af modelregistraturer for arkivfonds inden for samme kategori³⁷). Forholdet har især betydningen for landsarkiverne, der ved hjælp af modellen har kunnet indgå i en »masseproduktion« af registraturer inden for pågældende modelområde. Modelregistraturen har tillige en stabiliserende virkning på arkivterminologien. Dertil kommer
- at* beskrivelsen fungerer som første trin i tilgængeliggørelsen af centraladministrationens arkivmasser efter 1848 og forsyner forskeren med nødvendige basale oplysninger for arkiv søgning og arkivudnyttelse, således
- at* beskrivelsen må forventes at indgå som et fast og centralt led i de fremtidige proveniensanlagte registraturer især over centraladministrationens nyere og nyeste arkiver.
- at* de selvstændige administrationshistoriske afhandlinger i relation til arkivaliernes tilgængeliggørelse har en dobbeltfunktion: de illustrerer væsentlige sider af de forskningsmuligheder, der ligger i de pågældende arkivfonds, og lukker derigennem op for arkivalierne, og *samtidig* giver de vedkommende arkivarer, der udarbejder dem en – til gavn for andre arkivbenyttere – langt mere dybtgående viden om arkivalierne og deres anvendelsesmuligheder end et traditionelt registreringsarbejde formår³⁸).

ordning/registrering:

- at* dansk arkivlitteratur i perioden kun opviser få bidrag til en principiel behandling af tilgængeliggørelsesproblemer og -metoder, og
- at* sådanne bidrag alle knytter an til en konkret ordnings- og registreringsopgave, som pågældende forfatter enten selv har deltaget i udførelsen af, eller hvis resultater vedkommende har skullet gøre forskningsmæssig brug af. Samt
- at* sådanne bidrag hovedsagelig koncentrerer sig om proveniensproblematikken (spredt proveniens, primær-sekundær proveniens, indre proveniens).

Alt i alt er ti-årets indsats for at tilgængeliggøre arkivernes samlinger imponerende både kvantitativt og kvalitativt: En række meget omfattende, primære registreringsopgaver er løst, konkret og/eller principielt; rummeligt anlagte temaregistraturer er opbygget; indgående specialregistraturer er udarbejdet; oversigter er skabt, og vejledninger er etableret. Alsidighed og bredde i tilgængeliggørelsesarbejdet er iøjnefaldende både hvad angår kronologi³⁹) og udvælgelse af behandlede arkivfonds. Omfangsmæssigt er

der tale om adskillige kilometer arkivalier, som herved er tilgængeliggjort for almenheden og forskningen. I arbejdet er gammelkendte, slagne ruter ofte fulgt, undertiden med korte afstikkere, men nye veje er også banet. Banebryderne er i første række Landsarkivet for Fyn og Rigsarkivets 2. afdeling.

Noter

1. Dansk arkivbibliografi 1889-1981. Ved Grethe Ilsøe. 1982, 364 s.
2. Grethe Ilsøe: Arkivfaglig metodedebat. Arkiv 4. bd. 1972, s. 1-12.
3. dvs. vedr. nedennævnte I, II og III
4. arkivvæsenets ansatte = personer ansatte i (eller pensioneret fra) arkivvæsenet på det tidspunkt, hvor pågældende publikation er udarbejdet
5. definition, se Dansk arkivbibliografi 1889-1981, s. 17
6. se bilag I.4.*
7. se bilag. II.3.4.*
8. se note 5 og bilag III.3.*
9. denne forventning ses desværre ikke opfyldt i bd. 2, der netop er udsendt (juni 1983)
10. V. A. XVIII, s. 15
11. Thelma Jexlev: Bedre sent end aldrig – Baggrunden for »Lokalarkiver til 1559«. Fortid og Nutid 26. bd., 1975-76, s. 558-73 (bibl. 1034). Susanne Krogh Bender: Københavns Universitets arkiv. Et registreringsprojekt som kollektivt arbejde. Arkiv 7. bd., 1978-79, s. 52-71 (bibl. 1555).
12. dvs. en henlæggelse i det arkivfond, hvor det pågældende arkivale er havnet som resultat af en administrativ proces, og hvor det senest har haft administrativ eller juridisk betydning
13. SKB.s beskrivelse af arbejdet med registreringen af universitetsarkivet indeholder tillige en redegørelse for selve arbejdsformen, der betegnes som kollektiv, hvor en række personalegrupper har arbejdet tæt sammen. I princippet adskiller arbejdet med universitetsarkivet sig dog næppe fra andre af arkivvæsenets større registreringsopgaver, f.eks. registreringen af de kommunale arkiver i landsarkiverne
14. V. A. Secher: Om proveniens-(hjemmehørs-)princippet som ordningsregel i de danske statsarkiver og om andre der gældende ordningsregler, afsnit B 4 d. Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1. bd., 1906-18, s. 231-39 (bibl. 208)
15. Danske Kancelli og de dermed beslægtede institutioner 1513-1848. Ved V. A. Secher. V. A. I, 1886. Mikروفilmkort B 823-24 udg. af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, u.å. (bibl. 1420)

16. Niels Petersen: Forebyggelse af traditionel registrering af arkivalier! Registrering af arkivalier. Rapport fra Arkivarforeningens seminar I, 1967, s. 36-38 (bibl. 210)
17. f.eks. Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv. 1975 (bibl. 1498) og Koloniernes Centralbestyrelse. V. A. XX. 1975 (bibl. 1507)
18. A. D. Jørgensen: Udsigt over de danske rigsarkivers historie. 1884, s. 131 f. Mikrofilmkort B 5-7 udg. af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, u.å. (bibl. 1057)
19. s. 15f
20. Bodil K. Hansen i Fortid og Nutid 28. bd., 1979-80, s. 485 f
21. Arkiv 8. bd., 1980-81, s. 211-13
22. Helle Linde: Registreringen af kort og tegninger i Landsarkivet for Sjælland. Arkiv 5. bd., 1974-75, s. 69-72 (bibl. 244)
23. mangler i Dansk arkivbibliografi 1889-1981
24. Nordisk Arkivnyt 1976, s. 12 (bibl. 2390)
25. Fremmed arbejdskraft . . . , forord af Margit Mogensén
26. Kancelliets Brevbøger, udgivelse påbegyndt 1885
Kronens Skøder, udgivelse påbegyndt 1892
Danmark-Norges Traktater, udgivelse påbegyndt 1907
Statsrådets Forhandlinger, udgivelse påbegyndt 1954
27. en indgående »status over det hidtidige forløb af dette til dato største udgivesarbejde indenfor vor nyeste historie« er givet af Niels Petersen efter udgivelsen af bd. VIII i 1966. Hist. Tidsskr. 12. rk. 2. bd., 1967, s. 488-507
28. Viborg Landstings Dombøger 1617A. 1971, indledningen
29. se indlæg om administrationshistorie som forskningsområde. Arkiv 7. bd., 1978-79, s. 181-91 (bibl. 759), Arkiv 8. bd., 1980-81, s. 44-58 (bibl. 760, 761, 762)
30. indtil udgangen af 1982 er ialt udsendt 6 bind i serien, heraf de sidste 4 af arkivvæsenet
31. her må man naturligvis kalkulere med en vis langtidsvirkning
32. ofte er det én og samme person, der i årevis har til opgave i det enkelte tidsskrift at »omtale« arkivlitteraturen
33. her må retfærdigvis indskydes, at anmeldelser i danske tidsskrifter som regel har en ret lang produktionstid (1-2 år), hvorfor ikke alle de her behandlede publikationer kan nå at være anmeldt i skrivende stund
34. en enkelt anmeldelse er så at sige indbygget i en selvstændig, kildekritisk afhandling, hvad der naturligvis udvider anmeldelsens perspektiv og faghistoriske værdi betydeligt. Erling Ladewig Petersen i Hist. Tidsskr. 75. bd., 1975, s. 141-51 (bibl. 2491)
35. gælder anvendelsen af edb (bibl. 2491)
36. her skal også nævnes den i ti-årsperioden mest indgående forsker-anmeldelse af arkivregistraturer, nemlig Henrik Stevnsborg: Københavnske politi- og

- domsmyndigheder. Fortid og Nutid 29. bd., 1982, s. 448-56. Heri behandles de af Landsarkivet for Sjælland udsendte 4 bind arkivregistraturer med samme titel (bibl. 2407, 2408, 2488, 2492). De pågældende registraturer indgår ikke i den her foreliggende undersøgelse, da de næppe kan siges at repræsentere nogen metodisk eller anden form for fornyelse, men må henregnes til de »typiske« registraturer. Bag anmeldelsens lidt polemiske form finder man foruden de fleste af de ovenfor fremdragne forhold efterlysning af ordliste, litteraturhenvisninger, ønske om henvisninger til relevante arkivfunds i andre arkivinstitutioner (Rigsarkiv, Københavns Stadsarkiv), kritik af anvendt kassationspraksis samt ikke mindst ønske om fyldigere administrationshistoriske indledninger, relaterede til den øvrige samfundsudvikling. Endelig mener HS, at de medtagne embedsetater er overflødige og repræsenterer en gold tradition
37. udarbejdelse af ordningsplan for de enkelte arkivfunds eller grupper af ensartede arkivfunds er ikke nogen nyhed, men indgår som almindelig regel (§ 1) i de af V. A. Secher fastsatte Bestemmelser for ordning, summarisk registrering og opstilling af arkivalier i det danske Rigsarkiv med landsarkiverne (bibl. 209)
  38. at de desuden er væsentlige bidrag til forståelse af den historiske samfundsudvikling er et forhold, der ikke indgår i tilgængeliggørelsesaspektet
  39. specielt bør fremhæves, at Middelalder-forskerne (især i kraft af Thelma Jexlevs indsats) har fået lettere kår ved arkivbenyttelsen

Bilag I-III

I: arkivvæsenets virksomhed

I.1. almene fremstillinger

	A	B	C	A + B + C
	740	360	166	1.266
a	740	354	147	1.241
b		6	19	25

I.2. arkivhistorie/arkiverindringer

	A	B	C	A + B + C
		128	284	412
a		128	284	412

I.3. arkivret

	A	B	C	A + B + C
	400	3	29	432
a	400	3	12	415
b			17	17

I.4. arkivordbøger/arkivbibliografi/arkivheuristik

	A	B	C	A + B + C
	835	107	120	1.062
a	835	107*	29	971*
b			91	91

* 47 sider er udarbejdet under red. af svensk arkivar, men med bistand af danske arkivarer (bibl. 56)

I.5. arkivvejledning for administrationen

	A	B	C	A + B + C
	117		6	123
a	117		6	123

I.6. arkivuddannelse

	A	B	C	A + B + C
		107	7	114
a		107	7	114

I.7. arkivvæsenets egenforskning

	A	B	C	A + B + C
		129	10	139
a		129	10	139

II: arkivvæsenets samlinger

II.1. guider

	A	B	C	A + B + C
	1.044	132	361	1.537
a	1.044	132		1.176
b			361	361

II.2. generalregistraturer

	A	B	C	A + B + C
	949			949
a	949			949

II.3. registraturer/oversigter

II.3.1. proveniensanlagte registraturer

	A	B	C	A + B + C
	14.162		246	14.408
a	14.162			14.162
b			246	246

II.3.2. tematisk anlagte registraturer/oversigter

	A	B	C	A + B + C
	1.319	326	1.646	3.291
a	1.319	284	97	1.700
b		42	1.549	1.591

II.3.3. registraturer anlagt efter kategorier*

	A	B	C	A + B + C
	2.116	69	699	2.884
a	1.937	69	379	2.385
b	179**		320	499

* registraturer af denne type, udarbejdet af Rigsarkivets 1. afdeling benævnes »specialregistraturer« (bibl. 1344, 1596, 1605)

** bibl. 1344, udarbejdet af universitetsansat

II.4. udstillingskataloger

	A	B	C	A + B + C
	354			354
a	354			354

II.5. kildeudgaver*

	A	B	C	A + B + C
	1.808			1.808
a	1.808			1.808

* medtaget er *kun* de af arkivvæsenet (A) udarbejdede kildeudgaver

II.3.4. Danica-registraturer

	A	B	C	A + B + C
	219	11	1.039	1.269
a	219	11	(1.039)*	1.269*

* 1.039 sider er udarbejdet af vesttyske arkivarer (bibl. 3225, 3226)

III: arkivistik

III.1. arkivdannelse/journalisering

	A	B	C	A + B + C
	257	119	177	553
a	257	119	15	391
b			162	162

III.2. bevaring/kassation

	A	B	C	A + B + C
	83	489	21	593
a	83	432	21	536
b		57		57

III.3. arkivbeskrivelse/administrationshistorie

	A	B	C	A + B + C
	2.478*	236	223	2.329*
a	1.919	213	197	2.329
b	559**	23	26	608

* heraf 1.279 sider administrationshistorie

(= selvstændige administrationshistoriske publikationer)

** udarbejdet af ansat under Statens humanistiske Forskningsråd

III.5. materialer og medier

	A	B	C	A + B + C
		159	2	161
a		139		139
b		20	2	22

III.4. ordning/registrering

	A	B	C	A + B + C
	381	178	139	698
a	204	106	25	335
b	177	72	114	363

III.6. opbevaring

	A	B	C	A + B + C
	109	100	86	295
a	109	100		209
b			86	86

III.7. konservering/restaurering

	A	B	C	A + B + C
	42	95	210	347
a	42	95	20	157
b			190	190

III.8. kopiering

	A	B	C	A + B + C
		109	72	181
a		109	6	115
b			66	66

Proveniensprincippet afskaffelse

Af Poul Thestrup

1. Definitioner

Til de fleste arkivarers arkivistiske børnelærdom hører rædselsberetningerne om, hvordan en del af vore forgængere indtil anden halvdel af 1800-tallet forsøgte at skabe sagligt ordnede samlinger, hvori indgik materiale fra mange forskellige arkivfunds. I den af Thorkelin grundlagte »Topografisk Samling på Papir« indgik f.eks. kancellikoncepter og rentekammerresolutioner¹⁾. Samtidigt har vi lært, at de moderne vesteuropæiske arkivvæsners fremkomst netop karakteriseres af en afstandtagen fra forsøgene på at oprette sådanne samlinger, idet proveniensprincippet blev fastslået som det eneste rigtige arkivordningsprincip såvel for sager, der på daværende tidspunkt lå efter proveniens, som for sager, der af tidligere arkivarer var anbragt i tværgående sagligt ordnede samlinger²⁾.

Af hensyn til det følgende, kan der på dette sted være grund til at gå definatorisk ind på, hvad der egentligt skal forstås ved »proveniensprincippet«. Man kan f.eks. tage de to definitioner, henholdsvis en dansk og en svensk, som Josef Edström i 1977 bragte i sin artikel om svensk og dansk arkivterminologi. Den danske definition lød kort: »Arkivordningsprincip hvorefter den oprindelige arkivdannelse skal respekteres«. Den svenske havde lidt flere ord: »Princip enligt vilken ett arkiv sammanhålls såsom en enhet och ordnas i enlighet med arkivbildarens organisation och verksamhet«³⁾.

Disse definitioner, hvor den svenske vel er den mest generelle, løser imidlertid ikke alle problemer. Dette er tydeligt påpeget af Nils Nilsson i afsnittet om »Oversyn av den inre ordningen i arkivet« i hans håndbog i arkivkundskab. Han demonstrerer her, at mens nogen har ment, at proveniensprincippet medfører, at den oprindelige indre orden eller uorden i et arkiv for næsten enhver pris skal respekteres og i givet fald genskabes, så har andre kun ment, at proveniensprincippet nok medførte, at arkivfunds ikke måtte sammenblandes, men at arkivarerne havde ret frie hænder til at omordne (eller blot ordne) indenfor det enkelte arkivfond⁴⁾. For at forebygge misforståelser kunne man bruge betegnelsen »fonds-proveniensprincip«, hvis man med proveniensprincip blot mener, at materiale fra forskellige arkivfunds skal holdes separat, og betegnelsen »indre-proveniensprincip«, hvis man med proveniensprincip mener, at den oprindelige indre orden i et arkivfond skal respekteres, eller om fornødent genskabes.

2. Anvendelse af »indre-proveniensprincip«

Mens »fonds-proveniensprincippet« har været almindeligt accepteret i de danske arkiver ⁵⁾, er det »indre-proveniensprincip« stort set ikke blevet anvendt for andet end departementale arkivalier. At princippet er blevet anvendt her, hænger sammen med, at det for en departemental organisation som regel vil være muligt at konstatere kontoropdeling og ressort, og at arkivalierne her som regel vil være henlagt efter formelle kriterier af en sådan art, at den enkelte sags placering i ordningssystemet fremgår af et nummer eller en datering på selve sagen. For ikke-departementale arkiver har man sjældent forsøgt at opstille registraturen efter det »indre-proveniensprincip«. Dette ses tydeligt på landsarkiverne. Amtsarkiverne her ligner ganske vist departementale arkiver og er ofte opstillet på samme måde, som man ville opstille sagerne fra et ministerielt kontor. Når det derimod drejer sig om retsbetjentarkiver eller kommunearkiver, for ikke at tale om godsarkiver, gøres der intet forsøg på at opdele sagerne efter den på arkivaliernes skabelsestidspunkt eksisterende kontorordning, hvis man overhovedet kan tale om en sådan, men sagerne placeres efter et sagligt ordningsprincip, der anvendes for alle arkiver af samme type, uden hensyn til, hvordan det enkelte embede oprindeligt har arrangeret sig. Naturligvis vil sager, der er henlagt efter en protokol, ikke blive omordnet sagligt, men i alle tilfælde bliver såvel løse dokumenter som protokoller og protokolrækker fordelt i det for arkivtypen vedtagne saglige ordningssystem ⁶⁾.

3. Bortfald af »fonds-proveniensprincippet«

3.1 For traditionelle arkivalier

»Fonds-proveniensprincippet« er heller ikke så generelt udbredt, som man udfra den teoretiske litteratur kunne antage. Der findes allerede nu eksempler på, at »fonds-proveniensprincippet« er i færd med at forsvinde, eller i hvert fald blive meningsløst, og det endda for traditionelle arkivalier, hvor princippet formelt kan opretholdes. Nedenfor vil blive givet nogle eksempler herpå fra Landsarkivet for Fyn.

Skattelister

Landsarkivet for Fyn har modtaget skattelister fra Statens Ligningsdirektorat, fra skatterådene og fra kommunerne. Det kan måske udfra den traditionelle fordeling af arkivalier mellem Rigsarkivet og landsarkiverne undre, at skatte-

listerne fra Statens Ligningsdirektorat blev afleveret til landsarkiverne, men sådan er det nu engang i dette specielle tilfælde. Hverken sættene fra Statens Ligningsdirektorat, fra skatterådene eller fra kommunerne var komplette, men der var et meget stort antal gengangere blandt de bevarede lister. Selv om der af administrative grunde må være små forskelle mellem listerne fra de forskellige administrative trin, blev det besluttet ud fra disse forskellige rækker at skabe et maksimalt komplet skattelistearkiv. Argumentationen herfor var naturligvis, at man derved kunne spare megen hyldeplads med et relativt lille informationstab. Materialets værdi til administrationshistorisk forskning blev bedømt som værende inferior i forhold til materialets værdi til socialhistorisk forskning. Resultatet er imidlertid også, at begrebet »fonds-proveniens« ikke længere har nogen mening for denne skattelistesamling.

Skødegenparter

Fra 1/1 1927 indførtes skøder og pantebreve ikke længere i skøde- og panteprotokoller på dommerkontorerne, men de, der ønskede noget tinglyst, afleverer en kopi af dokumentet til dommerkontoret. Tre år efter skøders aflysning afleveres disse kopier fra dommerkontorerne til Landsarkivet, hvor de indordnes i matrikelnummerorden. Disse samlinger af skødegenparter kunne naturligvis anlægges under hensyntagen til den på skødernes lysningstidspunkt eksisterende inddeling i underretskredse, eller efter retskredsinddelingen på tidspunktet for skødets aflysning. Det sidstnævnte ville »fonds-proveniensprincippet« vel strengt taget kræve. Dette ville dog give mange praktiske ulemper, og i stedet henlægges skødegenparterne efter matrikelnummer i alfabetiske sognerækker indenfor de nu gældende underretskredse og således uden hensyntagen til inddelingen, da skødet blev lyst, eller da skødet blev aflyst. Dette medfører, at sognepakkerne må rokeres om ved kommende embedsomlægninger. Det ville derfor være praktisk og naturligt een gang for alle at opstille skødegenparterne matrikelnummerordnede indenfor een alfabetisk sognerække for hele Landsarkivets område. Skødegenparterne er naturligvis i forvejen opstillet som een stor samling, uafhængigt af de enkelte dommerarkivers øvrige arkivalier.

Materiale, hvori der er foretaget omfattende statistisk kassation

Endnu er det hensigten, at materiale, hvori der er foretaget statistisk kassation, altid skal opstilles efter sin »fonds-proveniens«. I de tilfælde, hvor den bevarede stikprøve er meget lille (typisk 3%), har dette imidlertid ingen mening. Det vil f.eks. være meningsløst at opstille de bevarede stikprøver af skolepsykolog-rapporter kommunevis, idet materialet vil være så lille, at det ikke

vil kunne udnyttes kommunevis med blot rimelig statistisk sikkerhed, undtagen for de allerstørste kommuner. At opstille materialet skolevis indenfor de enkelte kommunearkiver, som Kommunekassationsbekendtgørelsen faktisk lægger op til, ville være endnu mere barokt. Med den generelle anvendelse af statistisk kassation vil problemet blive generelt.

3.2 For multi-acces-registre

Mens »fonds-proveniensprincippet« formelt kan opretholdes for traditionelle papirarkivalier, er dette ikke muligt for information i det man kunne betegne multi-acces-registre. Herved menes i det følgende registre, som er fælles for flere arkivdannere, på den måde, at de alle deltager i registrets opdatering. Et typisk eksempel herpå vil være et person-, familie-eller genstandsregister, f.eks. et motor-register eller ejendoms-register, som en række organer i fællesskab opdaterer og trækker oplysninger fra. Et andet eksempel kan f.eks. være et fælles edb-journalsystem, der fungerer som en fælles database for en række institutioner, enten sideordnede eller over-/underordnede. Det vil naturligvis være teoretisk muligt at udskrive den enkelte institutions journaliseringer fra et sådant register af rene arkivhensyn, men det vil egentlig ikke være rimeligt, hvis en række komplekse sammenhænge derved vil blive slørede. Man kan naturligvis formelt opretholde fonds-proveniensprincippet ved at sige, at registeret tilhører en bestemt institution, nemlig den systemansvarlige institution, men det vil kun være en formel omgåelse af problemet⁷⁾.

Den værst tænkelige løsning ville være, at man af fonds-proveniens-hensyn udskriver store mængder af papir af registrene for hver af de formelt arkivdannende institutioner. Det vil f.eks. være aldeles urimeligt af rene fonds-proveniens-hensyn at lade foretage udskrifter eller blot bevare udskrifter af Bolig- og Bygningsregisteret kommunevis i landsarkiverne i stedet for en landsdækkende udskrift på mikrokort (COM). Denne komplette udskrift, »BBR-arkivet«, burde alle landsarkiverne så have, selv om den fonds-proveniens-mæssigt egentligt ikke hører hjemme nogen steder.

4. Konklusion

Som det ovenfor er påpeget, har det »indre-proveniensprincip« kun i begrænset omfang eksisteret, nemlig fortrinsvis for departementale arkivalier. Fonds-proveniensprincippet kan der vel være praktiske grunde til at omgå, men generelt er der ingen grund til at beslutte, at fonds-proveniensprincip-

pet skal ophæves. Det vil den tekniske udvikling i vidt omfang nemlig gøre for os. En diskussion om proveniensprincippet's ophævelse er således overflødig. Egentlig er der vel heller ingen, der siger, at arkiverne for fremtiden skal opbevare arkivfunds med entydig proveniens. Det er vel information, og ikke arkiver, der skal opbevares til eftertiden.

Noter

1. Se Meddelelser om Rigsarkivet for 1889-91, Kbh. 1892, s. 22ff.
2. Se f.eks. Nils Nilsson: Arkivkundskab, 1973, s. 12-18, samt V. A. Secher: »Om Proveniens-(Hjemmehørs) Princippet som Ordningsregel i de danske Statsarkiver og om andre der gældende Ordningsregler«. Meddelelser fra Det danske Rigsarkiv nr. 4 (bd. 1, s. 191-240), 1906.
3. Josef Edström: »En jämförelse mellan svensk och dansk arkivterminologi«, Nordiske Arkivstudier tilegnet landsarkiver dr.phil. Harald Jørgensen 3/1 1977, 1977, s. 62.
4. Nils Nilsson: Arkivkundskab, 1973, s. 26-29.
5. At man i praksis ikke altid anvender »fonds-proveniensprincippet«, er en anden sag. Rækker af sager, der har skiftet kontormæssigt tilhørsforhold, men som er ført i en uforandret protokolrække, har tendens til at blive opstillet som en række uafhængigt af ressortændringer.
6. For landsarkivernes ordningssystemer se de udgivne registraturer. For ordningen af kommunearkiver se specielt »Stikordsregister til fynske kommunalarkivregistraturer« (ved Kirsten Helle Petersen og Poul Thestrup), Landsarkivet for Fyn, Odense 1973.
7. Se herom beretningen om det svenske seminar om proveniensprincippet i Nordisk Arkivnyt nr. 5, 1982, s. 94.

Kontraministerialbøgers ajourføring – en selvskabt plage?

Af Jens Holmgaard

Arkiverne kæmper en hård kamp med ressourceproblemerne. I den situation er det naturligvis rigtigt at være opmærksom på aflastningsmuligheder. Desværre er de få og små.

Arkivar Paul G. Ørberg mener i sin artikel »Kirkebøger og arkiver« (AR-KIV, 9. bd. nr. 1, 1982 s. 49ff) at have fundet én, nemlig afskaffelse af ajourføring af de afleverede kontraministerialbøger m.h.t. navneændringer m.v. og i hvert fald af den »typisk selvskabte plage« at kontrollere korrektheden af de meddelelser, der ligger til grund herfor.

Hvad der i den forbindelse kalder mig frem, er især påstanden om den »selvskabte plage«, da det for en arkivleder nok kan være lidt ubehageligt at skulle føle sig skyldig i unødigt ressourceforbrug – i det mindste medskyldig ved ikke at have fjernet plagen, om den skulle stamme fra tiden, før man selv overtog ansvaret.

Men *er* det nu en selvskabt plage, og *bør* ajourføringen af de afleverede kontraministerialbøger ophøre? Man kan her spørge om ajourføringen er indført af arkivvæsenet selv, eller om den er pålagt det af rette vedkommende myndighed.

Herom kan nu henvises til kultusministeriets cirkulære af 18. september 1901¹⁾, der pålægger præsterne at sørge for, at kgl. bevillinger til navneforandringer og kultusministerielle resolutioner om navnerettelser (bemærk at navneforandring(-ændring) og navnerettelse er to forskellige ting og ikke bør forveksles) også tilføres kontraministerialbogen, »således at der, når denne måtte være afleveret til vedkommende provinsarkiv, straks tilsendes dette meddelelse om navneforandringen eller navnerettelsen«. – Det er altså ikke landsarkivernes eget påfund, at de afleverede kontraministerialbøger skal ajourføres, men en udtrykkelig retsforskrift fra deres eget daværende ressortministerium.

Men så kravet om, at dette skal ske på grundlag af den originale meddelelse til hovedministerialbogsføreren (præsten) og ikke blot af dennes (sekundære) videre meddelelse til landsarkivet? Ja, umiddelbart kan man jo sige, at hvis der skal være mening med at ajourføre kontraministerialbogen, så skal ajourføringen være korrekt, og hvis præsten skriver en ny meddelelse, opstår

der – som ved enhver afskrift og som enhver kildekritisk uddannet historiker ved – en fejlkilde. Kan hænde i slægt med dem, der tidligere har skabt nogle af de af forfatteren påberåbte betydelige uoverensstemmelser mellem hoved- og kontraminiſterialbøger.

Vi behøver dog ikke nøjes med at basere os på egne refleksioner, men kan let finde lovgrundlaget, som også eksisterer her. I cirkulære af 1. april 1908 indskærpede kultusministeriet »på dertil given foranledning«, at »meddelelser om stedfundne navneforandringer ikke alene skal ske til hovedministerialbogen, men også til kontraminiſterialbogen«, og »hvor sådanne tilførsler skal ske til kontraminiſterialbøger, som er afgivet til landsarkivet, skal præsten tilſtille den vedkommende landsarkivar meddelelserne«. Det sidste ords bestemthedsform antyder stærkt, at talen er om de originale meddelelser, som præsterne selv har modtaget. Enhver tvivl bortvejres i kultusministeriets skrivelse til rigsarkivaren af 24. juli 1911, der siger »at det efter fornævnte cirkulære påhviler sognepræsterne at tilſtille landsarkiverne selve ministeriets resolution . . . til brug ved navnerettelsernes indførelse i kontraminiſterialbøgerne²⁾. Siden er det i flere cirkulærer udtrykkeligt anført, at det er de originale meddelelser om navneændringer og navnerettelser, der skal danne grundlag for indførelserne i kontraminiſterialbøgerne. For den nyeste tid gælder det således kirkeministeriets cirkulære af 15. april 1969: »Ligeledes skal man henlede opmærksomheden på, at anmodninger til landsarkiverne om foretagelse af ændringer eller tilføjelser til tilførsler til afleverede kontraminiſterialbøger skal være ledsaget af den originale anmeldelse eller meddelelse, som har dannet grundlag for ændring eller supplerings af de tilsvarende tilførsler til hovedministerialbogen«. Og senest i kirkeministeriets cirkulære af 1. marts 1982: »Notering om foretagne anmeldelser og modtagne meddelelser fra myndighederne foretages såvel i hovedministerialbogen som i kontraminiſterialbogen. Er sidstnævnte bog afleveret til landsarkivet, sendes den originale anmeldelse eller meddelelse til vedkommende arkiv med oplysning om den skete notering i hovedministerialbogen og med anmodning om tilsvarende notering i kontraminiſterialbogen«.

At ajourføring af de afleverede kontraminiſterialbøger og kontrol med, at det sker korrekt og på sikkert grundlag, er en plage – ligesom de øvrige funktioner et landsarkiv er pligtigt at udføre, f.eks. betjeningen af publikum, er plager, når de nødvendige ressourcer mangler – det kan vi måske nok enes om. Men selvskabt er den altså ikke.

Konstateringen heraf er selvsagt ikke til hinder for, at man kan rejse det spørgsmål, om der er noget i vejen med lovgrundlaget, og om det burde sø-

ges ændret. Også det vil jeg »på dertil given foranledning« gerne gå lidt nærmere ind på.

Spørgsmålet har to sider. Den ene angår det arkivvæsenet principielt uvedkommende generelle problem, om kirkebøger i deres egenskab af civilstandsregister bør være omgærdet af specifikke sikringsforanstaltninger, herunder at de skal føres i to enslydende sæt med hver sit opbevaringssted. Det er i sin natur et alment samfundsanliggende, som kirkeministeriet er sat til at forvalte. At forholdet i praksis har følger også for arkivvæsenet, er en anden sag og skal ikke bestrides. Det gælder på forskellig måde al offentlig forvaltning.

Den anden side af spørgsmålet drejer sig om, hvorvidt der ved arkivalierens aflevering til de offentlige arkiver sker en så at sige magisk forvandling af dem fra administrative medier til forskningsmæssigt kildemateriale. Ørberg synes at hælde til denne opfattelse, når han stiller spørgsmålstejn ved, »om en sådan bearbejdning (*afjournføring af kontraminsterialbøgerne*) af afleverede arkivalier . . . er i overensstemmelse med et strengt logisk proveniensprincip, eller om arkiverne ikke her arbejder uden for deres regelrette arbejdsfelt«. Jeg har i øvrigt svært ved at se, hvordan proveniensprincippet kan komme ind i billedet her, i hvert fald i den gængse betydning. Eller når han siger, at »principielt må man hævde, at arkivernes forpligtelse kun rækker til at modtage arkivalier og fremskaffe dokumentation på grundlag af det modtagne«.

Hvad den første side af spørgsmålet angår, skal jeg her blot bemærke to ting. Dels at den af forfatteren hævdede sikkerhed for hovedministerialbøgerne ved at blive opbevaret i brandfri bokse ude i præstegårdene forhåbentlig er total. Det kan vel helt udelukkes, at en eller anden præst i ny og næ glemmer at få bogen på plads i boksen efter brugen? Dels at jeg er enig med ham om det uhensigtsmæssige i at anbringe samme landsdels hovedministerialbøger og kontraminsterialbøger i hver sit landsarkiv (subsidiært Rigsarkivet). Men når det er sagt, bør det vel også tilføjes til nogen retfærdiggørelse af ophavsmanden bag bestemmelsen i kulturministeriets bekendtgørelse af 21. juni 1967, at selv om sikkerheden i en præstegård anno 1812 ikke tåler sammenligning med den i et moderne landsarkiv, så skal her overfor stilles, at *skulle* der ske noget med et landsarkiv – og en bombe kan dog på langt sigt ikke totalt udelukkes – så rammer katastrofen til gengæld alle landsdelens kirkebøger og ikke blot det ene sogns som i præstegården. Det kvantitative moment kan ikke lades ude af betragtning. Men dette er givetvis et sikkerhedsproblem, som bør løses gennem kopiering, hvorved man tilmed samtidig kan løse andre påtrængende problemer omkring kirkebøgerens konservering og videre tilgængeliggørelse.

Hvad den anden side af spørgsmålet angår, indser jeg ikke, at der ved arkivaliernes aflevering til arkiverne sker nogen umiddelbar principiel ændring i deres status. Mange, langt de fleste, arkivalier er ved aflevering efter de fastsatte frister forlængst gået ud af administrativ drift – heldigvis. Men nogle er det ikke og vil ikke gøre det helt, selv om vi forlængede afleveringsfristen drastisk. Og da de offentlige arkiver som forvaltningens centralarkiver må opbevare begge slags, følger der uundgåeligt visse forvaltningsmæssige funktioner og forpligtelser med arkivalierne. Vi kan mindske forpligtelserne noget ved at gøre afleveringsfristerne – de formelle eller de faktiske – så lange som muligt, men nogle bliver altid tilbage. Det gælder typisk for tinglysningsarkivalier og kirkebøger. Kursen i Landsarkivet for Nørrejylland m.h.t. kontramini-sterialbøgerne har da også i mange år været den ikke at minde præsterne om de her gældende korte afleveringsfrister og håbe på, at de også selv overser dem.

De funktioner af administrativ art, som landsarkiverne overtager med de arkivalier, som ikke er administrativt døde, er bl.a. udlån til embederne, oplysninger, udskrifter eller kopier til embeder, når dette kan spare udlån, oplysninger, udskrifter eller kopier til private i retlige anliggender, herunder i vid udstrækning betjening af landinspektører og advokater, attestudfærdigelse osv. Men en speciel funktion er altså også ajourføring af kontramini-sterialbøger. I princippet adskiller denne funktion sig næppe væsentligt fra flere af de øvrige, og den er som nævnt pålagt arkiverne af deres eget daværende ressortministerium. Teoretisk kunne man vel forestille sig den afløst af udlån til vedkommende kontramini-sterialbogsfører i hvert enkelt tilfælde med henblik på den pågældende ajourføring, som da i hvert fald blev proveniensmæssigt strengt korrekt. Talrige af de arkivalier, som udlånes til embederne, bliver utvivlsomt af disse »viderebearbejdet«, skønt de har passeret arkivernes hellige tærskel. Men et sådant udlån af kontramini-sterialbøger frem for selv at foretage ændringer ville arkiverne trods alt næppe stå sig ved.

Jeg mener med andre ord ikke, at man med logiske eller lovbegrundede argumenter kan opstille et særligt skel ved arkivaliernes aflevering fra forvaltningen til arkivvæsenet og dermed principielt afvise landsarkivernes forpligtelse til at ajourføre de afleverede kontramini-sterialbøger. Det eneste principielle skel er vist det, at retsafgiftslovgivningens bestemmelser standser ved arkivernes porte og erstattes af arkivvæsenets egne regler om gebyrer for udskrifter o.l.

I øvrigt rejser forslaget om afskaffelse af kontramini-sterialbøgenes ajourføring en række større eller mindre detalproblemer. Jeg skal blot pege på et par stykker. Det mest umiddelbart iøjnefaldende er vel det spørgsmål, om

ajourføringens afskaffelse kun skal gælde de til landsarkiverne afleverede kontraministerialbøger, eller om også de ikke-afleverede skal omfattes. Ørbergs arkivteoretiske argumentation synes at tale for, at han kun vil standse ajourføringen i landsarkiverne. Men det ville jo medføre ejendommelige konsekvenser, efterhånden som også de herefter ajourførte bøger alle ender i landsarkiverne. Vil han standse også kontrabogsførernes ajourføring, taler han ikke som arkivembedsmand, men som almindelig borger. Og under alle omstændigheder ville et personhistorisk og demografisk kildemateriale, som måske i sin nuværende form afsluttes om få år³), blive ufuldstændiggjort.

Her undgår jeg ikke at vende mig til en del af Ørbergs artikel, som jeg ikke i øvrigt har til hensigt at gå nærmere ind på: spørgsmålene om hovedministerialbøgernes tilgængeliggørelse og hovedministerialbøgerne som grundlag for en kommende sikrings- og brugskopiering. Det er i disse spørgsmål forfatteren magtpåliggende at påvise, at de to sæt kirkebøger ikke – som de teoretisk skulle være – er kongruente. Han mener, at hovedbogsættet er det bedste. »Efter det fremførte er det indlysende, at denne kopiering i første omgang bør ske efter hovedministerialbøgerne alene af den grund, at de . . . i almindelighed er de fuldstændigste; især gælder dette for af- og tilgangslisternes vedkommende«. Men han bestrider ikke, at det også kan være kontraministerialbogen, der i nogle tilfælde er den bedste. Og det er jo da også klart, at forsømmelighed i kirkebogsføringen kan forekomme både hos præster og kordegne/kirkebylærere. Måske der endog kræves endnu mere omfattende undersøgelser af de to sæt, end de hidtil foretagne, før den endelige dom kan fældes. At sætte hovedministerialbøgerne i forgrunden er derfor ikke det samme som at kunne skyde kontraministerialbøgerne til side – hverken kildekritisk/metodisk eller praktisk. Men standser man nu på et vilkårligt tidspunkt ajourføringen af kontraministerialbøgerne eller den del af dem, der tilfældigt er afleveret til landsarkiverne, gør man jo kontraministerialbøgerne delvis ubrugelige. Jeg har lidt svært ved at indse, at det skulle være så vigtigt af kildekritisk/metodiske grunde at give adgang til hovedministerialbøgerne som et korrektiv til kontraministerialbøgerne, hvis man samtidig vil gennemføre en ordning, som for en lang, men ikke bagud klart afgrænset periodes vedkommende omvendt vil gøre kontraministerialbøgerne ubrugelige som korrektiv til hovedministerialbøgerne.

Min konklusion skal være, at problemet ikke er, at landsarkiverne har den plage – blandt mange andre – at skulle ajourføre kontraministerialbøger, en plage som den nye navnelov har øget stærkt og utvivlsomt, efterhånden som den slår rigtigt igennem, vil øge yderligere. Rollen som embedernes centralarkiv – og denne hovedrolle ved siden af rollen som forskningsinstitution må

vi vedstå – pålægger os mange forpligtelser, som vi ikke selv er – og ikke skal være – herrer over.

Problemet er derimod – og det er i stigende grad alvorligt – at arkivvæsenet ikke får tilført de ressourcer, som sætter os i stand til at opfylde disse ufravigelige forpligtelser uden samtidig at tilsidesætte funktioner, som vi ud fra en rimelig betragtning af arkivernes samlede faktiske og naturlige forpligtelser også på formidlings- og forskningssiden kunne være berettigede til at prioritere højere, om de end ikke i det daglige er så umiddelbart presserende som de administrationsvendte funktioner.

Noter

1. For dette og flg. anførte cirkulærer henvises til Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen.
2. Her citeret efter en afskrift i et håndskrevet tillæg til den nørrejske landsarkivars eksemplar af Samling af de for det danske Rigsarkiv gældende Bestemmelser.
3. Kirkeministeriet har i 1979 nedsat en arbejdsgruppe, der skal fremsætte forslag til en kirkebogsreform. Arkivvæsenet er repræsenteret i arbejdsgruppen af landsarkivar Hans Worsøe.

Anmeldelser

Dansk arkivret. En berigtigelse.

I 9. bind nr. 1 af ARKIV anmeldte Niels Petersen min bog »Dansk arkivret«. Det har glædet mig meget at læse en så indgående og kvalificeret kritik skrevet af en erfaren arkivar. Han rejser en kæde af problemer, som jeg i en fremtidig revision af bogen må underkaste fornyet undersøgelse og nøjere genemtænkning.

Selvfølgelig finder jeg, at hans kritik på visse punkter skyder forbi målet, ofte måske, fordi Niels Petersen ikke er helt fortrolig med min juridiske terminologi. Disse problemer vil jeg ikke tage op i denne forbindelse.

Kun et punkt må jeg i sandhedens interesse få bragt på det rene. På side 41 i sin anmeldelse skriver forfatteren, at jeg var medlem af justitsministeriets udvalg til offentlighedslovens revision. Det var jeg ikke. Hvis Niels Petersen havde kastet et blik i betænkningen om offentlighedslovens revision nr. 857/1978, ville han allerede på siderne 1-4 kunne have gjort sig bekendt med, hvem der deltog i selve udvalget og hvem der sad i de forskellige arbejdsgrupper.

Når Niels Petersen derfor i fortsættelse af mit påståede medlemsskab af offentlighedslovsudvalget på side 41 fn. bebrejder mig, at jeg søger »at etablere en grænselinje mellem offentlighedsloven og arkivernes tilgængelighedsbestemmelser«, må jeg dertil svare, at dette forsøg ikke er min fortjeneste, men udvalgets. Jeg har blot støttet mig til bemærkningerne til udkastets § 3, stk. 2, jfr. betænkningen s. 40 fn.-41 fo. Det siges her udtrykkeligt:

»Bekendtgørelser efter § 3, stk. 2 vil imidlertid kun være af betydning for begæringer om aktindsigt, der fremsættes *overfor vedkommende forvaltningsmyndighed*, og typisk kun i forhold til dokumenter, der *endnu ikke er afleveret til arkivvæsenet*. De nævnte bekendtgørelser vil derfor ikke erstatte, men alene tjene som et supplement til de almindelige regler om tilgængeligheden af offentlige myndigheders arkivalier«. Som slutbemærkning henvises yderligere til betænkningens s. 72, hvor forholdet mellem arkiverne og de offentlige myndigheder i henseende til forskeres videregående aktindsigt nærmere er behandlet.

Forfatteren har heller ikke taget stilling til de øvrige bemærkninger til udkastets § 3, stk. 2, hvoraf fremgår at udvalgets intention var at skabe en regel,

der i modsætning til den gældende § 9, klarere angiver, at den alene tager sigte på tilfælde, hvor det beskyttelsesbehov, der ligger bag generelle undtagelsesbestemmelser, typisk vil være tilgodeset, hvis blot der er hjemmel til hemmeligholdelse over et vist, kortere åremål. Diskussionen om permanent utilgængelighed er således temmelig akademisk, og var også tænkt sådan fra min side.

Inger Dübeck

Alfhild Nakken: Prestearkiver i Statsarkivet i Oslo. Østfold fylke. Utgitt av Statsarkivet i Oslo i samarbeid med Fylkeskultursjefen i Østfold, Oslo 1981, 149 s., 10 ill. Stensiltrykk i begrenset opplag.

Det danske arkivverk har utgitt en lang rekke arkivregistraturer. I senere år har man også tatt initiativ til å utarbeide større administrasjonshistoriske undersøkelser. Denne produktivitet må sees på bakgrunn av den adgang til å drive forskning som danske arkivarer er velsignet med. Norske arkivarer er ikke tilsvarende velsignet, og dette kan være én årsak til at det i Norge er utgitt få registraturer, og at norske arkivarers vitenskapelige produksjon er av begrenset omfang. I denne anmeldelse omtales en «veiledning» til prestearkivene i Østfold som er utarbeidet ved Statsarkivet i Oslo, og utgivelsen sees i lys av den forskningsdiskusjon som for tiden pågår blant norske arkivarer.

I Norge – i motsetning til hva tilfellet er i Danmark – er man ikke bortskjemt med publiserte arkivregistraturer. Årsaken må søkes dels i at slike registraturer ikke har vært utarbeidet ved arkivene, dels i at eksisterende registraturer er blitt ansett som publiseringsverdige, dels i en kronisk mangel på ressurser.

Norske arkivfolk er de første til å erkjenne og beklage dette. I sitt foredrag på Norsk arkivseminar i 1978 hevdet førstearkivar Atle Steinar Nilsen at mangelen på publiserte arkivregistraturer «er en av Arkivverkets største forsømmelser». Samtidig pekte han på at det fantes en stor mengde løsbladregistraturer, særlig ved Statsarkivet i Oslo, som med mindre justeringer kunne gjøres publiseringsklare (Se Norsk arkivforum nr. 2, Oslo 1980, s. 66-73).

Statsarkivet i Oslo har lagt en plan som er et skritt i retning av å bøte på denne »forsømmelse«. Man tar sikte på å »presentere« og gi »en nyttig veiledning og oversikt« over samtlige prestearkiver innenfor SAO's område. Den foreliggende oversikt over prestearkivene i Østfold er første bind i en planlagt serie. Heftet er imidlertid ikke identisk med Statsarkivets registratur over prestearkivene i området, men et utdrag og en delvis bearbeiding av denne. Det oppfyller således ikke det oppstilte ideal – den publiserte arkivregistratur. Det betydningsfulle er imidlertid at det her er tatt et initiativ i riktig retning. Veiledningen er uarbeidet av arkivar Alfhild Nakken. Den er inndelt i to hovedavdelinger, en lengre kommentert innføring (s. 9-89) ispedd 10 illustrasjoner, og en systematisk oppstilling over arkivmassen (s. 91-149).

Den systematiske avdeling innledes med et kart over den geistlige inndeling i Østfold fylke, som angir grensene for de fire prostiene og de 30 prestegjeldene, og plasseringen av hoved- og annekskirker. Kartet savner en tegnforklaring, og det burde kan hende vært presisert at det viser *dagens* inndeling. Endringene i jurisdiksjonsgrensene er anført under det enkelte prestegjeld i den systematiske oppstilling.

Oppstillingen omfatter alle arkivsaker avlevert til SAO pr. 1.12.1981. Denne opplysningen finnes i »Innledningen« (som egentlig er et »Forord«). Den kunne med fordel vært plassert i begynnelsen til den systematiske avdeling. Prestegjeldene er oppført alfabetisk, med egne rubrikker under hvert prestegjeld for kirkebøkene (med klokkerbøkene, lysningsbøker, dagsregistre), kommunikantbøker, regnskap (kirkens og prestens for seg, med løsdokumenter i esker), kallsbøker, kontorarkiv (med korrespondanseprotokoller og brevsaker). En siste hovedrubrikk betegnes »Arkivsaker fra prestens verdslige virksomhet«. Her finnes saker vedrørende skolevesenet, fattigvesenet, sunnhetsvesen, privat virksomhet og attester. I en egen rubrikk anføres årstall for den periode protokollene og pakkesakene dekker. Oppstillingen gir en god oversikt over arkivmassen, og er i hovedtrekkene i samsvar med originalregistraturen. Forskjellen fra denne ligger i den manglende protokoll- og pakkenummerering, og at registratures merknadsrubrikk er sløyfet. Registraturen gir også en mer detaljert og spesifisert angivelse av det enkelte arkivnummers innhold.

Rubrikken »Arkivsaker fra prestens verdslige virksomhet« fortjener noen bemerkninger. Den finnes ikke i originalregistraturen. Hit henfører Nakken saker som ikke naturlig hører hjemme under de øvrige rubrikker (jfr. s. 73). Nakken har her tatt et særlig hensyn til den realorienterte bruker. Han vil utvilsomt sette pris på denne rubrikk. Men fra et arkivteoretisk synspunkt er den problematisk. For det første gjelder det *distinksjonen* mellom prestens

»verdslige« og »kirkelige/geistlige« oppgaver. Hvilke kriterier skal avgjøre hva som er hva? Den andre siden, nær forbundet med den første, gjelder troska-
pen mot *proveniensprinsippet*. Kan man hos prestene i samtiden, i deres
kontorførsel og i deres arkivmasser spore et slikt skille, som dermed kan gi
proveniensemessig grunnlag for en tilsvarende rubrering i arkivoversikten?

Nakken har erkjent problemet, men hun finner i sin praktisk orienterte
innføring naturlig nok ikke anledning til å gå inn i en teoretisk drøftelse,
hverken av kriteriene for et skille, eller av berettigelsen av å innføre det.
Imidlertid peker hun på den vanskelighet som oppstår fordi det over tid fin-
ner sted en glidning i enkelte saksområders primære kompetansetilhørighet.
Hun anfører skole- og fattigvesenet som de beste eksempler på dette: opprin-
nelig var det en intim forbindelse mellom konfirmasjonsforberedelse og sko-
leundervisning, og fattigvesenet ble betraktet som en naturlig del av prestens
geistlige ansvarsområde. Men disse oppfatninger har endret seg i løpet av de
siste 100 år. »Når vi idag vurderer både skole- og fattigvesen som prestens
verdslige oppgaver, skyldes det den utvikling og endring både skole- og fat-
tigvesen har gjennomgått i de siste hundre år« (s. 74).

Oppfatningen av disse saksområder som »verdslige« er således temmelig
ny, historisk sett. På et teoretisk grunnlag blir det da et spørsmål om rubrik-
ken »verdslig virksomhet«, eller den betegnelsen den har fått, er heldig valgt
og proveniensemessig forsvarlig. Den synes grunnet på en distinksjon mellom
»kirkelig/geistlig« og »verdslig« som trolig må sies å være fremmed for den
tidsepoke de aktuelle arkivsaker stammer fra.

Blant arkivarer i Norge hersker det ingen konsens om hvordan en »god«
innledning til registraturer skal være. Enkelte hevder den bør være så kortfat-
tet og summarisk som mulig, for bare da er den »brukervennlig«; andre går
inn for at den skal gi en fylldig, teoretisk drøftelse av problemer, og gi omfat-
tende opplysninger i tilknytning til arkivmassen og dens utnyttelse.

Alfhild Nakkens innføring kan stå som eksponent for den siste oppfat-
ning. Hennes utredning, som opptar godt over halvparten av heftets sidetall,
har et trefoldig mål: den skal belyse prestearkivets enkelte bestanddeler med
henblikk på historisk bakgrunn (opphav og utvikling), typer av opplysninger
som de inneholder, og måter disse kan utnyttes på (s. 7). Samtidig skal disse
mål realiseres innenfor en bestemt ramme. Hun skal både gi en *almen* innfø-
ring, og hun skal ta for seg prestearkivene i Østfold *særskilt*. Med andre ord,
man skal få både i pose og sekk.

Oppgaven må ha vært vanskelig. Ut fra den gitte ramme har imidlertid
Nakken klart å støpe sammen de to aspekter på en utmerket måte. Men det
er også betalt en pris, som vi skal komme tilbake til.

Framstillingen er godt strukturert. I et innledende avsnitt om »De eldre prestearkiver«, gir hun et kort historisk riss over prestearkivenes opphav (som er lite kjent) og utvikling til inn på 1700-tallet, da biskop Hersleb tok initiativ som førte til større orden og system. Deretter går hun over til å behandle de enkelte kildekategorier separat, ut fra det oppstilte tre-delte skjema. Denne innføring kan bare karakteriseres som meget nyttig og instruktiv. Her skal særlig framheves avsnittet om »Regnskap« (s. 33-56), hvor Nakken redegjør for de innfløkte økonomiske forhold ved presteembetene, for kirke- og gods-salg, regnskapsprosedyrer, og hvor i andre arkivfonds man kan finne opplysninger om økonomiske forhold vedrørende de enkelte prestembeter. Her ligger det omfattende selvstendig forskning til grunn. Slike krysshenvisninger må være svært nyttige for brukere som ikke på forhånd er vel kjent med datidens administrative rutiner. Hun opplyser også om de praktiske problemer arkiverket står overfor i behandlingen av arkivstoffet. Kirkebøkene er i vår tid utsatt for meget stor slitasje, og Nakken forklarer hvorfor det nå i økende omfang blir nødvendig å sperre originalene, og henviser brukerne til mikrofilm og -fiche. Dette tiltak er neppe særlig populært, men utvilsomt nødvendig.

Nakken berører også det viktige spørsmål om prestearkivenes mulighet til å overleve *før* de kommer inn til arkiverket. Hun beretter om prester på 1700-tallet som fant at arkivsaker av eldre dato var »af ingen Værdie« (s. 11), noe som forklarer at mye er tapt. Men Nakken kan dessverre ikke absolvere dagens prester for den samme synd. Særlig har kontorarkivene vært utsatt for et »forfall« i vårt århundre. Så sent som omkring 1960 fantes det ved flere embeter bevart ubrutte rekker av prestens korrespondanse som dekket perioder på 100-150 år. Men 20 år senere, dvs. omkring 1980, var disse gått tapt (s. 71).

Nakken berører her et alvorlig problem: dagens prest har ikke større omsorg for sine eldste arkivsaker enn sin kollega på 1700-tallet. Undertegnede har gjennom inspeksjoner i prestearkivene høstet tilsvarende erfaringer som Nakken. Enkelte ganger kjenner dagens prest ikke til eksistensen av de eldste arkivsakene. Om man anmoder om en arkivoversikt, kan den aldri oppfattes som annet enn veiledende, og ved inspeksjoner bør man personlig gjennom-søke både skap og loft. Man kan forstå prestens situasjon. Han har liten tid, og liten motivasjon til å foreta opprydding i et materiale som kan være både stort, kaotisk og skittent, og som forgjengerne har latt hvile i fred i generasjoner. Men faktum er likevel at embets innehaveren har det fulle ansvar for sitt arkiv.

Alt i alt er Nakkens innføring nyttig lesning for alle som skal gi seg inn i

prestens arkiver. Innledningsvis bekjenner hun sin avhengighet av forskningslitteraturen, og hun har nytt godt av et nært samarbeid med statsarkivar Lajos Juhasz. Men framstillingen viser at hun utvilsomt må ha brukt mye tid på en selvstendig forskning både i prestearkivene fra Østfold, og i annet materiale. De mange detaljopplysninger og sammenfatninger av komparativ art vitner om dette. Nettopp fordi denne innføring, ut fra de gitte rammer, er så god, kommer det også fram at oppstillingen av disse rammer har hatt sin pris. Veiledningen pretenderer ikke til å være en »vitenskapelig avhandling«, men samtidig røper den i sitt innhold en betydelig vitenskapelig forskningsinnsats. Det synes klart nok at den ramme som var satt for arbeidet må ha virket hemmende på forfatterens mulighet til å gi seg i kast med stoffet på bred basis. Hun er blitt tvunget til å la spørsmål ligge som ville ha bidratt til å belyse både prestens rolle som administrator, og dermed også det arkiv hans virksomhet skapte (s. 73-74). Forfatteren har mer på lager, og dette kunne ha kommet fram om muligheten hadde vært til stede.

Dette leder rett inn i den diskusjon som for tiden pågår innen det norske arkivverket om arkivarenes adgang til å drive selvstendig forskning, mer eller mindre på linje med sine danske kolleger.

Nakkens arbeid peker i retning av at det norske arkivverk (og historieforskningen) har meget å vinne og lite å tape om denne adgang gis arkivarene innenfor rammen av ordinær arbeidstid. Dersom denne mulighet hadde vært til stede i større omfang enn i dag, ville den foreliggende publikasjon muligvis ha fått en annen form. Man kunne tenke seg at Nakken hadde foretatt en selvstendig administrasjonshistorisk undersøkelse av prestens virke i relasjon til presarkivet. I det øyeblikk en slik almen framstilling på bred basis forelå, ville det ha vært behov for bare en kortfattet innledning til prestearkivene i Østfold, og til de påfølgende bind i samme serie. En slik deling av oppgaven ville ha frigjort den almene administrasjonshistoriske undersøkelse fra de snevre rammer formen »innledning« setter, både m.h.t. saksområder, omfang av problembehandling, og hensynet til særlige forhold i ett spesifikt område; og innledningen til Østfold-arkivene kunne blitt konsentrert om særegne forhold innen disse serier. Slik det nå er synes man å ha gått inn for å »rettferdiggjøre« forskningsinnsatsen ved i størst mulig grad å gjøre den »arkivrelevant« og »registraturrelevant«, samtidig som stoffet i seg selv presser på og vil sprengte disse rammer. Det er vanskelig å tjene to herrer samtidig. Man får håpe at man innen det norske arkivverket snart finner ressurser, og det som ellers kreves, for å fjerne de skranker som stenger inne og passiviserer den forskningskapasitet som bl. a. Nakkens arbeid tydelig viser er til stede. Da blir det kanskje plass til fotnotene også?

Edwin Torkelsen

P.S. Etter at denne anmeldelse ble skrevet (august 1982) er det blitt utarbeidet en instruks for norske arkivarer. Instruksen skal gjelde for en prøveperiode på 3 år, fra 1. januar 1984.

Instruksen åpner adgang for arkivarene til å drive forskning, selvvalgt eller pålagt. Slik forskning skal imidlertid »ha tilknytning til, eller være av betydning for arkivverkets virksomhet«, og arkivaren kan disponere »en rimelig del av arbeidstiden til selvvalgt forskning«.

I forskriftene til instruksen er tidsrammen satt til inntil 30 arbeidsdager pr. år, eller inntil 90 arbeidsdager hvert 3. år, hvilket tilsvarer 1 time pr. arbeidsdag. Adgang til slik forskning skal gis etter søknad. Uenighet om hva som er »arkivrelevant« forskning skal avgjøres af Riksarkivaren. E.T.

Verzeichnis der schriftlichen Nachlässe in deutschen Archiven und Bibliotheken. Bd. 1. Die Nachlässe in den deutschen Archiven (mit Ergänzungen aus anderen Beständen). Bearb. v. Wolfgang A. Mommsen. Teil II: Nachträge, Ergänzungen und Register. Boppard a. Rhein 1983. X + 1065 s. Bd. 2. Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland. Bearb. v. Ludwig Denecke. Zweite Auflage, völlig neu bearbeitet von Tilo Brandis. Boppard a. Rhein 1981. XXX + 538 s.

I 1969 udsendtes den første udgave af biblioteksoversigten, to år senere fulgte det første halvbind af arkivoversigten, som skulle suppleres med et registerbind (begge anmeldt i ARKIV 4. bd., nr. 3, 1973, s. 204-208). Denne publikation har imidlertid virket animerende på mange arkiver og biblioteker, der i første omgang enten slet ikke reagerede eller ikke var omhyggelige nok med deres oplysninger. Der er kommet så mange tilføjelser, at biblioteksbindet nu er udsendt i en fuldstændig ny bearbejdelse, hvor man har draget nytte af de i mellemtiden indhøstede erfaringer og indarbejdet de nye oplysninger. Den nye udgave er baseret på oplysninger fra 234 biblioteker og beslægtede institutioner, om efterladte papirer fra 6343 personer, familier, institutioner, foreninger, organisationer, firmaer, tidsskrifter m.v. – i forhold til den første udgave en fordobling.

I en udførlig indledning gør udgiveren rede for udgavens tilblivelse, navnlig de mange problemer, der har måttet løses, således ufuldstændige eller ubesvarede spørgeskemaer, specialønsker og meget andet. Det har været vanskeligt at finde en afgrænsning til arkiverne, mange navne er registreret både i biblioteks- og arkivbindet. Som grundlag for udgivelsen tjener to særskilte kartoteker, det ene om biblioteker i Vestberlin (Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz), det andet om arkiver i Koblenz (Bundesarchiv). Udgiveren mener, at det eneste rigtige ville være at samle alle oplysninger i en fælles fortegnelse; dette ville forenkle sagen både for de implicerede institutioner og for materialets benytttere.

Det fremhæves, at den moderne forskning er overvejende arkivorienteret og i stigende grad interesserer sig for efterladte papirer, ikke så meget for enkelthåndskrifter, som det lærde 19. århundrede lagde stor vægt på. Det kan med glæde konstateres, at biblioteker og arkiver i praktisk samarbejde har nærmet sig hinanden.

Begrebet »Nachlass« spænder meget vidt og omfatter både arkiver og samlinger. Det almindeligste er efterladte papirer, bevaret helt eller delvis, men dertil kommer videnskabeligt materiale, samlinger af forskellig art, af korrespondance og håndskrifter, ofte af fremmed proveniens.

Den første udgave indeholdt henvisninger til materiale i DDR og i andre samlinger uden for forbundsrepublikken, men disse var, som anført i den tidligere anmeldelse, tilfældige og ukomplette. Derfor er de konsekvent udeladt i den nye udgave. Udgiveren begrundet dette skridt med, at sådanne oplysninger kan vække falske forhåbninger om oversigtens effektive informationsmuligheder.

Fortegnelsen er meget nyttig med hensyn til biblioteker i Slesvig-Holsten (Kiel, Slesvig, Husum, Keitum). Den største samling af efterladte papirer med over 120 navne findes i Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek i Kiel. Fjernere biblioteker har også undertiden noget dansk materiale, mest Staats- und Universitätsbibliothek i Hamburg, hvor bl.a. arkivet efter forfatteren *Svend Fleuron* (1874-1966) er havnet. Stiftung Preussischer Kulturbesitz har fem bind med teologiske manuskripter af den lærde *Holger Rosenkrantz* (1574-1642), mens Bayerische Staatsbibliothek i München ejer en række håndskrifter efter komponisten *Jørgen Henrik Malling* (1836-1905). Forbavsende få gange nævnes danske som brevskrivere, hvilket antagelig skyldes den summariske form, som ikke opfordrer til opremsning af navne, men det oplyses dog, at f.eks. kemikeren *Eilhard Mitscherlich* (1794-1862) har korresponderet med fysikeren *H. C. Ørsted* (Bibliothek des Deutschen Museums, München) og forfatteren *Ernst Preczang* (1870-1949) med sin danske kollega

Martin Andersen Nexø (Institut für deutsche und ausländische Arbeiterliteratur, Dortmund). Disse oplysninger virker i hvert fald alt for tilfældige. Det må formodes, at supplerende information kan hentes i Zentralkartei der Autographen med over en million enkeltoplysninger, som er opbygget i Staatsbibliothek der Stiftung Preussischer Kulturbesitz (Vestberlin). Det må dog tages i betragtning, at mange af de i oversigten anførte efterladte papirer stadig henligger i uordnet stand.

En sådan oversigt kan naturligvis aldrig blive komplet, men det må betragtes som et væsentligt fremskridt, en forskningsmæssig appetitvækker. Den henleder benytterens opmærksomhed på eksistensen af specielle institutioner, som let kan overses i forskningssammenhæng. Endvidere fremkalder den supplerende og kompletterende oplysninger, som med tiden vil bane vejen for en tredje, endnu bedre informativ udgave. Udgiveren antyder i øvrigt, at fremtidige publikationer antagelig må laves ved hjælp af EDB, et uomgængeligt medium til lettere formidling af informationer.

Værket afsluttes med en fortegnelse over de citerede bibliotekskataloger, et register over biblioteker og andre institutioner, hvis samlinger er registreret i oversigten, og yderligere et register over faggrupper og arbejdsområder, hvor personnavne anføres kronologisk efter fødselsår. Da det drejer sig om biblioteker, er historikere (Geschichtswissenschaft) betydelig bedre repræsenteret end politikere og embedsmænd (Geschichte).

De sidstnævnte findes til gengæld i stort antal i det afsluttende arkivbind, som ligeledes har været tolv år undervejs. Rettelser og tilføjelser overgår i omfang det første halvbind. I alt er der anført 7.941 navne, heraf dog flere i begge halvbind. Mange af de nye oplysninger er indhentet ved et nyt rundspørge til en udvidet kreds, der foruden de offentlige arkiver omfatter virksomheds-, erhvervs- og adelsarkiver, også flere museer er med. Samtidig har man udvidet optagelseskriterierne, idet også samlinger om en bestemt person er medtaget, dertil kommer mange mindre privatarkiver, som oprindeligt var udeladt. I modsætning til biblioteksbindet tilstræbes her en global dækning – også tyske privatarkiver i udenlandske samlinger medtages; dette gælder navnlig materiale i USA og Israel, overvejende arkiver efter jødiske emigranter. Denne hensigtserklæring er dog ikke fulgt op af systematiske undersøgelser i andre lande. I den første anmeldelse blev der gjort opmærksom på, at også det danske rigsarkiv har en række arkiver, som burde være med i denne oversigt, men dette er undgået udgiverens opmærksomhed. I tilføjelserne er Danmark kun repræsenteret med to brevsamlinger fra Det kgl. Bibliotek (Johannes Fabricius og Polycarp Lyser), mens Rigsarkivet, hvor adskilligt privatarkivmateriale til belysning af de historiske forbindelser mellem Tyskland og

Danmark gennem tiderne findes, er kun anført med de få navne, som er omtalt i den tidligere anmeldelse af det første halvbind. Landsarkivet i Åbenrå med sine mange privatarkiver til belysning af grænselandets historie er end ikke nævnt.

De fleste nye arkiver i det andet halvbind er fra 19. og 20. århundrede, og enkelte af dem indeholder informationer om kontakter mellem Tyskland og Danmark. Der omtales dog kun få tyske emigrantarkiver fra tiden før 2. verdenskrig (Karl Raloff, Hans Reinowski, Fritz Tarnow), spredt på forskellige arkivinstitutioner. Værket er uundværligt med henblik på privatarkiver i Slesvig-Holsten. Foruden de mange privatarkiver i Landesarchiv på Gottorp indeholder det oplysninger om personarkiver i fyrstelige arkiver, nemlig i Herzogliches Holstein-Glücksburgisches Schlossarchiv på Glücksborg og Herzogliches Oldenburgisches Hausarchiv i Eutin. Her findes navnlig materiale fra de forskellige familiemedlemmer. Selv *Frederik VII* er repræsenteret, dog ikke med et ægte privatarkiv, men med en samling om ham i det førstnævnte arkiv, hvor tillige findes omfattende materiale efter generalerne *Johan von Ewald* (1744-1813) og *August von Krohn* (1782-1856). Desuden omtales samlingerne i stadsarkivet i Flensborg, i enkelte museer (Heide, Kiel) og lokalhistoriske samlinger. Der nævnes også familien von Hedemann-Heespens arkiv på Deutsch-Nienhof med det omfattende arkiv og materialesamling, *Christoph Gensch von Breitenau* (1638-1732) har efterladt sig.

Værket afsluttes med en række registre: et navnerregister på arkivskabere og brevskrivere, som er nævnt under de enkelte arkiver, et register over arkivskabere efter deres profession, et over institutioner og organisationer, et sagligt stikordsregister, et geografisk register og til sidst et register over arkiver og andre opbevaringssteder. Udgiveren redegør udførligt om sine intentioner med disse mange registre og indrømmer, at de ikke helt opfylder de opstillede mål, men han betoner med rette, at et register med visse mangler er dog bedre end slet intet eller et alt for summarisk.

Dette værk er trods alle forbehold, som arkivfolk alt for godt kender, et værdifuldt hjælpemiddel til orientering i de mange tyske arkiver. Nu er det betydelig lettere at konstatere, hvad der findes af privatarkivmateriale i vort sydlige naboland, navnlig i Slesvig-Holsten. Det må dog beklages, at arkivbindet trods sin hensigtserklæring giver alt for ringe oplysninger om tyske arkiver i Danmark, navnlig når man tager i betragtning, at det danske arkivvæsen bestræber sig på gennem trykte og dupliserede arkivoversigter at informere ikke alene hjemlige benytttere, men også vore arkivkolleger i andre lande.

Vello Helk

Private forenings- og institutionsarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. (Foreløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele). Åbenrå 1982. 112 s. Kr. 25.

Det sønderjyske landsarkiv har altid lagt stor vægt på indsamling af privatararkiver. Et udmærket vidnesbyrd herom er den fortegnelse over private personarkiver, udsendt 1975, med over 800 numre, som nu er fulgt op af en tilsvarende oversigt over foreningsarkiver afleveret indtil 1. februar 1982. De anførte arkiver er inddelt i en række emnegrupper, og oversigten afsluttes med et stednavneregister, der hjælper at finde materiale efter topografiske kriterier.

Den øgede interesse for lokalhistorien med de mange lokalhistoriske arkiver har aktiveret indsamlingsarbejdet i hele landet. Der er gennemført kampagner og udarbejdet tværgående oversigter over foreningsarkiver i flere områder (Nørrejylland, Fyn, Storstrøms amt), og arbejdet fortsætter i resten af landet. Disse kampagner er dog hidtil gået udenom Sønderjylland, hvor den historiske bevidsthed altid har været stærk, og hvor landsarkivet også før kampagnernes tid har modtaget mange forenings- og institutionsarkiver. Den nye fortegnelse vil forhåbentlig sætte yderligere skub i udviklingen, idet den afslører en del hvide pletter, navnlig på det partipolitiske område. Gruppen med vælgerforeninger består næsten udelukkende af Venstre og Socialdemokratiet. Flere andre emnegrupper er tyndt besat, således f.eks. ungdoms- og idrætsforeninger. Afholdsbevægelsen synes at ebbe ud med Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark. Derimod er de nationalpolitiske foreninger godt repræsenteret, og de spænder vidt, fra Sprogforeningen, vælgerforeninger, skoleforeninger, forskellige mindefonds, grænseværnsorganisationer, A/S Dybbøl Mølle til modstandsbevægelsen og besættelsestidens politiske fanger samt organisationer med sigte på Sydslesvig. I samme gruppe findes enkelte institutioner, som er anbragt sidst som lokale foreninger, men som egentlig må betragtes som landsdækkende, nemlig Januarforeningen af 1908 (København) og Stift Rosenborg (Bergedorf ved Hamburg). I øvrigt er også det tyske mindretals foreninger repræsenteret i landsarkivets samlinger, og det en nødvendig forudsætning for belysning af landsdelens særlige problemer. Der er andre sammenslutninger, som er specielle for Sønderjylland, således soldater- og marineforeninger. Der kan også nævnes de frivillige brandværn, som dog desværre omfangsmæssigt er meget lille og topografisk en snæver gruppe: her må findes mere. I indledningen gøres der opmærksom på, at de lokale foreningsarkiver i stort omfang er afleveret til de lokalhistoriske arkiver, og derfor kan billedet bliver mere nuanceret, når der ad åre for-

mentlig udsendes en samlet oversigt over sønderjyske foreningsarkiver. I øvrigt beskæftiger de fleste nationale foreninger, hvis arkiver er afleveret til Rigsarkivet, sig med Sønderjylland.

En sådan fortegnelse må være summarisk, og det er påskønnelsesværdigt, at der i mange tilfælde foruden oprettelses- og nedlæggelsesår tillige angives foreningens formål. Også oplysninger om trykte årsskrifter, festskrifter o.l. har interesse, men benytteren holdes desværre i uvidenhed om indholdet, bortset fra yderår og mængde. Det stemmer overens med den fremgangsmåde, som fandt anvendelse i personarkivoversigten af 1975, med Rigsarkivets »telefonbog« af 1972 som forbillede. Det er naturligvis et nyttigt informationstrin, men i Rigsarkivet har vi måttet sande, at det undertiden er med til at skabe falske forventninger. Derfor er Rigsarkivets oversigt over private institutionsarkiver, udsendt 1979, forsynet med en summarisk indholdsfortegnelse, og den samme fremgangsmåde benyttes i øvrigt i den nye udgave af personarkivfortegnelsen, som i skrivende stund er indleveret til mangfoldiggørelse. Det er muligt, at problemer ikke er så store i et landsarkiv med begrænset geografisk område, men også landsarkivernes privatarkiver kan indeholde materiale, som har betydning ud over deres landsdels grænser. Selv de lokalhistoriske kampagners oversigter indeholder en slags summarisk indholdsangivelse, dog kun af bestemte arkivaliegrupper. Sådanne oplysninger vil også være værdifulde med henblik på en centralregistrering af samtlige privatarkiver, som før eller siden må blive iværksat. Det ville være praktisk med en vis koordinering, således at disse nyttige informationer kunne bringes i en landsdækkende oversigt over privatarkiver – hvad enten det drejer sig om person- eller om institutions/foreningsarkiver. Hidtil er det blevet ved snakken, men jo flere fortegnelser der kommer, des større bliver behovet for visse retningslinier, som ville gavne både de implicerede arkivindsamlende institutioner og deres benyttere. Derfor er der grund til at hilse hver fortegnelse med glæde. De er et væsentligt bidrag til bedre information, men samtidig også et grundlag for øget samarbejde i forskningens tjeneste.

Vello Helk

OVERSIGTER OVER SAMLINGERNE I ARKIVVÆSENETS INSTITUTIONER

- Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Wilhelm von Rosen. I, 1-2. 1983.
- Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Harald Jørgensen. 2. udg. 1977.
- Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse I-II. Ved Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen. 1980-81.
- Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Anne Riising. 1970.
- Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele (Vejledende arkivregistraturer VI). Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.

NYERE PUBLIKATIONER FRA RIGSARKIVET OG LANDSARKIVERNE

- Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid. (Red. Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting). 1982.
- Dansk arkivbibliografi. Ved Grethe Ilsøe. 1982.
- Inger Dübeck: Dansk arkivret. 1980.
- Inger Dübeck: Statsmagt og arkiver. 1982.

Administrationshistoriske studier:

- Harald Jørgensen: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980.
- Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981.
- Birgit Løgstrup: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868. 1982.
- Niels Petersen: Justitsministeriet. Organisation og arkiv. 1982.
- Birgit Løgstrup: Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede. 1983.

Oversigt over Arkivvæsenets øvrige publikationer, se:

- Skrifter udgivet af Rigsarkivet og landsarkiverne 1852-1976. 1977 (ny udgave er under udarbejdelse).

Bøgerne kan fås ved henvendelse til det pågældende landsarkiv henholdsvis Rigsarkivets Legater, Rigsdagsgården 9, 1218 København K eller gennem boghandelen.

INDHOLD

- 65 Erik Gøbel:
De algierske søpasprotokoller
- 109 Vello Helk:
Om indsamling og ordning
af nyere privatarkiver i Rigsarkivet
- 128 Poul Enemark:
En forvildet regnskabsstump
- 137 Grethe Ilsøe:
Ti års arkivlitteratur 1973-82
- 166 Poul Thestrup:
Proveniensprincippet afskaffelse
- 171 Jens Holmgaard:
Kontraministeralbøgers ajourføring. —
En selvskabt plage?
- 177 Anmeldelser

